

e-ISSN: 2757-9611

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dade>

5.
Cilt
Volume

1.
Sayı
Issue

2025
March
Mart

Dicle Akademi

Dergisi

Journal of Dicle Academy

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

International Refereed Journal of Social Sciences

DergiPark
AKADEMİK

Dicle Akademi Dergisi

Journal of Dicle Academy

e-ISSN: 2757-9611

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dade>

Yıl / Year: 2025

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 1

- 6 Ayda Bir Yayınlanan Uluslararası Hakemli Dergi
- *International Refereed Journal Published Every 6 Months*

INDEX BİLGİSİ

Index Information

LİSANS BİLGİLERİ

Copyrights

Dicle Akademi Dergisi'nde yayınlanan eserler [Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı](#) ile lisanslanmıştır.

The works published in Journal of Dicle Academy are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](#).

AÇIK ERİŞİM

Open Access

Kullanıcılar, alıntı yaptıkları sürece yayıncıdan veya yazardan önceden izin almaksızın makalelerin tam metinlerini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, dağıtabilir, yazdırabilir, arayabilir veya bunlara bağlantı verebilir veya başka herhangi bir yasal amaç için kullanabilirler.

Users may read, download, copy, distribute, print, search or link to the full texts of articles, or use them for any other legal purpose, without prior permission from the publisher or author, as long as they cite.

İMTİYAZ SAHİBİ / Owner

İlim Sanat Marifet Derneği

EDİTÖRLER / Editors

Doç. Dr. Yunus YILMAZ (**Baş Editör**)

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZYALÇIN

ALAN EDİTÖRLERİ

Area Editors

İktisat

Prof. Dr. Serkan DİLEK •Kastamonu Üniversitesi

İşletme

Doç. Dr. Durmuş YILDIRIM •Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ •Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Ekonometri

Doç. Dr. Sadullah ÇELİK •Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Edebiyat

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ •Bursa Uludağ Üniversitesi

Dr. Arş. Gör. Muhterem UYSAL •Bingöl Üniversitesi

İlahiyat

Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER •Dicle Üniversitesi

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM •Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK •Dicle Üniversitesi

İletişim

Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN •Atatürk Üniversitesi

Dil Editörleri

Türkçe: Dr. Öğr. Üyesi Seyhan KARDEŞ •Dicle Üniversitesi

İngilizce: Dr. Kader GÜZEL •Muş Alparslan Üniversitesi

İngilizce: Dr. Faruk EVRENK •Dicle Üniversitesi

Sekreter: Uzman Resul AKKAYA

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ •Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan DİLEK •Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Yunus YILMAZ •Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Sadullah ÇELİK •Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ •Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Rasim TÖSTEN •Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA •Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER •Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZYALÇIN •Karabük Üniversitesi

**BİLİM
VE
DANIŞMA KURULU**

Science
And
Advisory Board

Prof. Dr. Maria Nascimento CUNHA •Universidade Lusofona
Prof. Dr. Olga NOSOVA •Mykolas Romeris University
Prof. Dr. Zekeriya ARI •Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV •Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Raşit ÇAVUŞOĞLU •İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK •İğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA •Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. H. İbrahim ŞENGÜN •Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. M. Ali TÜRKMENOĞLU •Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre AVCI •Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Tahiri MUTLU •Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmudul HASAN •Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şahin NAS •Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zhakhangir NURMATOV •Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Selvira DRAGANOVIĆ •International University of Sarajevo
Dr. Fatih ERMIŞ •Lübnan

Dicle Akademi Dergisi (DAD), yılda iki kez yayımlanan (Mart ve Ekim) çift kör hakemli uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi sosyal bilimler alanında, özellikle hukuk, toplum, ekonomi, politika, eğitim ve ilahiyat ile ilgili kavramsal, kuramsal ve nitel çalışmalara yer verilmesini hedeflemektedir. Bunun temel nedeni, DAD'ın sadece akademisyenler, yüksek lisans ve doktora öğrencileri değil aynı zamanda toplumdaki bireylerin anlayabileceği makaleler yayımlayabilme amacından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra dergi kapsamına giren nicel çalışmalar da kabul edilmektedir. Derginin dili hem İngilizce hem de Türkçe'dir ve Türkçe makalelerin genişletilmiş İngilizce özete sahip olması gerekmektedir.

Dicle Academy Journal (DAD) is a double-blind peer-reviewed international peer-reviewed journal published twice a year (March and October). The journal aims to include conceptual, theoretical and qualitative studies in the field of social sciences, especially in law, society, economics, politics, education and theology. The main reason for this aim stems from publishing studies that are understood by not only academicians, graduate and PhD students, but also individuals and practitioners in society. In addition, quantitative studies within the scope of the journal have been accepted. The language of this journal is both English and Turkish, and the Turkish articles need to have an extended English abstract.

HAKEM KURULU

Referee Board

Dicle Akademi Dergisi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Journal of Dicle Academy uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

EDİTÖRDEN

Akademi Dünyasının Değerli Araştırmacıları,

Dicle Akademi Dergisi olarak, yayın hayatımızın beşinci yılında, Mart 2025 sayımızla tekrar siz değerli okurlarımızla buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Bu sayımız için gönderilen 13 çalışma arasından, editoryal ve hakem değerlendirme süreçlerini başarıyla tamamlayan 7 makale yayımlanmaya uygun bulunmuştur. Geriye kalan 6 çalışma ise maalesef reddedilmiştir. Yayın sürecinin her aşamasında özverili ve titiz bir çalışma sergileyen yazarlarımıza, hakem kurulumuza, editörlerimize ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ederiz.

Doçentlik, akademik yükseltme ve akademik teşvik kriterlerini karşılayan dergimize gösterdiğiniz ilgi bizleri memnun etmektedir. Siz değerli okurlarımıza ve yazarlarımıza teşekkür ediyor, ilerleyen günlerde dergimize uygun biçimde hazırlanmış çalışmalarınızı beklediğimizi belirtmek isteriz.

2025 yılı Ekim sayısında görüşmek dileğiyle.

Sevgi ve Saygılarımızla...

Editörler

Doç. Dr. Yunus YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1 Araştırma Makalesi / Research Article

EVALUATION OF ISLAMIC BANKING ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINDA İSLAMİ BANKACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yavuz TÜRKANss./pp. 1-20

2 Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE 27. DÖNEMDEKİ ESKİ GAZETECİ OLAN MİLLETVEKİLLERİNİN PERFORMANSLARINA YÖNELİK BİR ANALİZ

AN ANALYSIS ON THE PERFORMANCE OF FORMER JOURNALIST MEMBERS OF PARLIAMENT IN THE
27th TERM OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

Göksel BASMACIss./pp. 20-37

3 Araştırma Makalesi / Research Article

BANKA ÇALIŞANLARININ KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN GÖSTERDİĞİ FARKLILIKLARIN İNCELENMESİ*

EXAMINING THE DIFFERENCES IN THE DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS OF BANK EMPLOYEES IN
TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES

Nesrin AKSU, Mehmet Sadık ÇOBAN & Abdulkadir GÜMÜŞss./pp. 38-58

4 Araştırma Makalesi / Research Article

DETECTING ASYMMETRIC IMPACT OF EXCHANGE RATE ON INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES: EVIDENCE FROM TÜRKİYE

DÖVİZ KURUNUN ULUSLARARASI HİZMET TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİSİNİN
BELİRLENMESİ: TÜRKİYE'DEN BULGULAR

Kadir KARAGÖZ ss./pp. 59-74

5 Araştırma Makalesi / Research Article

HOCA-ZÂDE MUHAMMED RASİM'İN HÂB-NÂME ADLI ESERİNDE

TAHKİYE METODU

TORATION METHOD IN HOCA-ZÂDE MUHAMMED RÂSİM HİKMET'S WORK CALLED HÂB-NÂME

Fuat BİNER & Türkan ALVAN ss./pp. 75-89

6 Araştırma Makalesi / Research Article

KAMU KURUMLARININ E-KATILIM DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE'DEKİ BAKANLIKLARIN WEB SİTELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

EXAMINING THE E-PARTICIPATION LEVELS OF PUBLIC INSTITUTIONS: A STUDY ON WEBSITES OF THE MINISTRIES IN TURKEY

Seda ÇANKAYA KURNAZ ss./pp. 90-108

7 Araştırma Makalesi / Research Article

ARGE HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

THE IMPACT OF R&D EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS FOR BRICS-T COUNTRIES

Tuğba KONUK ss./pp. 109-118

EVALUATION OF ISLAMIC BANKING ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINDA İSLAMİ BANKACILIK FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

 Yavuz TÜRKAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yturkan@bingol.edu.tr

Received / Alınma: 24.01.2025

Accepted / Kabul: 22.03.2025

ABSTRACT

The Organization of Turkic States (OTS) is an international organization founded in 1992 in Ankara, and consisting of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Türkiye. These countries collaborate to promote cooperation among Turkic nations, strengthen cultural ties, and develop economic relations. In this study, Islamic banking activities in TDT member countries are evaluated on a comparative basis. Islamic banking is a system that provides interest-free financing and operates in compliance with Islamic law. It provides financing through alternative methods such as profit-loss sharing (mudarabah and musharakah), the buying and selling of goods and services (murabaha), sukuk (lease certificates, Islamic bonds), and leasing (ijara). In the study, existing regulations and practices related to Islamic banking were utilized. A literature review, country reports, and financial analyses. Data were collected and examined using qualitative and quantitative methods such as the legal frameworks of countries and banking sector reports. The findings reveal that the level of development in Islamic banking varies among TDT member countries. Türkiye and Kazakhstan are more advanced in this field, while Azerbaijan and Uzbekistan are seen to be in the development stage. Kyrgyzstan, on the other hand, is striving to expand in this area by offering microfinance and small-scale Islamic financial services. The development and expansion of Islamic banking activities among the member countries of the OTS, where the majority of the population is Muslim, will significantly contribute to regional development and financial integration. Furthermore, the use of Islamic financial products has the potential to enhance banks' economic performance and financial stability, contributing to sustainable growth.

Keywords: Organization of Turkish States, Islamic Finance, Islamic Banking.

ÖZET

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), temeli 1992 yılında Ankara'da atılan ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'nin üyesi olduğu bir uluslararası kuruluştur. Bu ülkeler Türk dünyası ülkeleri arasında işbirliğini teşvik etmek, kültürel bağları güçlendirmek ve ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla bir araya gelmektedir. Bu çalışmada, TDT üyesi ülkelerdeki İslami bankacılık faaliyetleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. İslami bankacılık, faizsiz finansman sağlayan ve İslam hukukuna uygun faaliyet gösteren bir sistemdir. Bu sistem, kâr-zarar ortaklığı (mudaraba ve müşaraka), mal ve hizmet alım satımı (murabaha), sukuk (kira sertifikası, İslami tahvil) ve kira (icara) gibi yöntemlerle finansman sağlamaktadır. Araştırmada, literatür taraması, ülke raporları ve finansal analizler kullanılarak İslami bankacılıkla ilgili mevcut düzenlemeler ve uygulamalar incelenmiştir. Veriler, ülkelerin yasal çerçeveleri, bankacılık sektörü raporları gibi nitel ve nicel yöntemlerle toplanmış ve analiz edilmiştir. Bulgular, TDT üyesi ülkelerin İslami bankacılık gelişmişlik düzeylerinin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türkiye ve Kazakistan bu alanda daha ileri seviyede, Azerbaycan ve Özbekistan gelişme aşamasındadır. Kırgızistan ise mikrofinans ve küçük ölçekli İslami finans hizmetleriyle büyümeye çalışmaktadır. Nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan TDT üyesi ülkelerde, İslami bankacılık faaliyetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması bölgesel kalkınmaya ve finansal entegrasyona önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, İslami finans ürünlerinin kullanımı, bankaların ekonomik performansını ve finansal istikrarını artırarak sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunma potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, İslami Finans, İslami Bankacılık.

1. INTRODUCTION

Cooperation, or mutual aid, is a fundamental aspect of life. Just as inanimate elements support plants, plants sustain animals, and animals benefit humans, people also rely on one another for support. This need for collaboration extends beyond individuals and becomes essential on a global scale. Thus, institutional frameworks, organizations, alliances, and assemblies emerge as natural responses to this need. While an individual's power is limited alone, collaborating with others who share common goals enhances their ability to act efficiently and achieve their objectives. A notable example of such a collective effort is the Organization of Turkic States (OTS). This organization aims to foster cooperation among Turkic-speaking nations, strengthen cultural connections, and advance economic partnerships. It unites its members to revive a historical sense of unity. The OTS, previously known as the Cooperation Council of Turkic-Speaking States, includes Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Türkiye as full members. Additionally, Hungary, Turkmenistan, and the Turkish Republic of Northern Cyprus, participate as observer states alongside the Economic Cooperation Organization (Organization of Turkic States, 2024).

The foundation of the OTS was laid during the Turkic-Speaking Countries Summit held in Ankara in 1992. By 2006, the idea of transforming the initiative into an official organization was proposed, and on October 3, 2009, it was formally established through the Nakhchivan Agreement. Subsequently, during the 8th Summit held on November 12, 2021, in Istanbul, it was rebranded as the "Organization of Turkic States" (Wikipedia, 2024). At the 9th Summit on November 11, 2022, the theme "A New Era for the Turkic Civilization: Towards Common Development and Prosperity" was introduced, along with the 2040 vision for the Turkic World (Organization of Turkic States, 2024).

Figure 1. Map of the Organization of Turkic States

Source: flashhabertv.com.tr, Accessed Date: 01.10.2024

The general status of the member countries of the Organization of Turkic States is presented in the table below.

Table 1. General Data of the Organization of Turkic States 2022

Country	Azerbaijan	Kyrgyzstan	Kazakhstan	Uzbekistan	Türkiye
Capital	Baku	Bishkek	Nur-Sultan	Tashkent	Ankara
Population	10,127,145	6,654,000	19,767,000	35,271,000	85,279,553
Surface Area	86,600 km ²	199,950 km ²	2,724,900 km ²	448,924 km ²	785,350 km ²
Currency	Manat (1 EUR = 1.8434 AZN)	Som (1 EUR = 97.0341 KGS)	Tenge (1 EUR = 481.5500 KZT)	Uzbekistan Som (1 EUR = 13,769.2900 UZS)	Turkish Lira (1 EUR = 34.4418 TRY)
Annual GDP [+]	\$78.721 billion	\$11.672 billion	\$225.529 billion	\$80.418 billion	\$905.841 billion
GDP Per Capita [+]	\$7,751	\$1,754	\$11,409	\$2,280	\$10,622

Source: World Bank, Accessed Date: 05.04.2024

Azerbaijan: As one of the founding members of the Organization of Turkic States, Azerbaijan actively works to strengthen its cultural and economic ties with other Turkic countries. It is particularly engaged in joint projects with other member states in economic sectors such as energy. Azerbaijan has a population of approximately 10 million and a land area of 86,600 km².

Kazakhstan: Kazakhstan, a large Turkic nation in Central Asia, is another founding member of the organization. It collaborates with other members in areas such as energy, transportation, culture, and education, often acting as a bridge between Turkic countries. Kazakhstan, with a population of nearly 20 million, is the 9th largest country in the world by land area, covering 2,724,900 km². It also boasts the highest GDP per capita among the members, reaching \$11,409.

Kyrgyzstan: Kyrgyzstan, located in Central Asia, is a founding member of the Organization of Turkic States. The country engages in cooperation with other members through the organization in various areas, notably agriculture, energy, and education. According to 2022 data, Kyrgyzstan has a population of 6.654 million and holds the lowest GDP among the members, with an annual GDP of \$11.672 billion.

Türkiye: As a founding member, Türkiye plays a key role within the organization, particularly in economic, cultural, and political cooperation. The organization's headquarters is located in Istanbul, Türkiye. Through the Organization of Turkic States, Türkiye fosters relationships with other Turkic-speaking nations and supports various joint projects. With a population exceeding 85 million and an economic valued at \$905.841 billion, Türkiye is both the most populous and the leading economy within the organization.

Uzbekistan: Though not a founding member, Uzbekistan joined the organization as a full member at the 7th Summit in Baku in October 2019. Located in the heart of Central Asia, Uzbekistan has a population of over 35 million, making it one of the most populous countries in the region. The country's rich cultural heritage has significantly contributed to the growth of its tourism sector.

The Organization of Turkic States was established to foster mutual trust, maintain regional and global peace, combat terrorism, promote bilateral cooperation, create favorable conditions for trade and investment, ensure balanced economic growth, and expand collaboration in science, technology, education, and culture. Economic cooperation is one of the primary objectives of the

organization. A significant factor in the economic achievements of the member states is their banking systems. While central banks manage monetary policy, commercial banks influence credit distribution and deposit acceptance. By converting savings into credit and investment funds, banks contribute to economic growth and demand. They also facilitate payment systems, support fiscal policies, and enhance efficiency through financial intermediation. A strong banking sector is essential for economic stability, and governments regulate and oversee banks to ensure financial stability. Among various banking systems, Islamic banking holds particular importance.

Islamic banking operates according to Sharia law, offering interest-free financial solutions. It emphasizes social justice and ethical values, differentiating itself from conventional banking through profit-and-loss sharing, trade, Sukuk (Islamic bonds), and leasing. Islamic banks also allocate a portion of their profits to social initiatives, embracing social responsibility and zakat. They ensure compliance with Sharia law of a Sharia advisory board and operate on a risk-sharing basis. Islamic banking offers an ethical and socially responsible alternative to conventional banking for those seeking interest-free financing.

The first instance of Islamic banking dates back to January 13, 1913, with the establishment of the "Hacı Adem Beyzade İbrahim Sipahizade Hamdi ve Şürekası Adapazarı İslam Ticaret Bankası" in Adapazarı, within the Ottoman Empire. However, due to global conflicts, its growth was halted. In 1963, Ahmed El-Najjar founded the Savings Bank in Egypt, followed by the creation of the Islamic Development Bank in Jeddah in 1974. Since the 1970s, Islamic banking has steadily expanded as part of the global financial system (Türkan, 2019).

While Islamic banking is widespread in many Muslim-majority countries, it has also gained traction in Western nations; Several European countries, including the United Kingdom, now host Islamic banks. Member states of the Organization of Turkic States have recently taken significant steps to establish and regulate Islamic banking. Today, countries such as Türkiye, Kazakhstan, and Kyrgyzstan are witnessing rapid growth in Islamic banking activities. This study aims to evaluate Islamic banking practices within the Organization of Turkic States, identify any existing gaps, and provide recommendations for further development. This study employs various research methods to examine Islamic banking activities among OTS member countries in a comprehensive manner. A literature review was conducted to review existing academic studies, reports, and international regulations related to Islamic banking in OTS countries. Additionally, official banking sector reports, economic data, and relevant financial analyses were examined. During the research process, the legal frameworks governing Islamic banking activities in each country were analyzed in detail. This analysis aimed to understand the role of Islamic banking within each country's financial system, legal regulations, and the differences in its application across the region.

In the data collection phase, secondary sources such as country reports, legal documents related to Islamic banking, regulations, and sectoral reports were utilized. Furthermore, more direct and up-to-date information was obtained through surveys and interviews with local financial institutions. This approach allowed for a better understanding of developments within each country's banking sector, the popularity of Islamic financial products, and their impact on economic growth. Additionally, practical data on the banks' operations in this field was collected, enabling a comprehensive evaluation of the system's efficiency and potential areas for development.

The collected data was processed through comparative analysis, and gaps and challenges in the Islamic banking systems of OTS member countries were identified. This process highlighted each country's roadmap for Islamic banking, its implementation strategies, and the challenges it faces.

2. LITERATURE REVIEW

A review of the literature indicates a scarcity of studies specifically examining Islamic banking activities within the Organization of Turkic States. However, there are studies focusing on countries grouped within the Commonwealth of Independent States (CIS) and Central Asia, as well as country-specific analyses.

One of the studies that approaches the topic from a group perspective is Nagimova's (2021) work titled "Islamic Finance in the CIS Countries." Using data from the Islamic Development Bank, the study provides a theoretical analysis of Islamic banking development in CIS countries such as Kazakhstan, Uzbekistan, Azerbaijan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Russia. The study emphasizes the importance of investments by the Islamic Development Bank in the growth of Islamic banking, noting that in each country, Islamic banking has developed along distinct paths. For instance, in Kazakhstan, this development has been a top-down process driven by state policy, while in Russia, it has been more of a bottom-up development. The study also highlights that in Kazakhstan, Islamic banking has developed through the corporate sector, whereas in Kyrgyzstan, it has progressed via microfinance services aimed at the public. Finally, it is noted that Uzbekistan is newly embracing Islamic banking concepts, while Azerbaijan has distanced itself from these ideas.

Another study focusing on country groups is "Islamic Finance in Central Asia and Russia," organized by IKAM and edited by Nagayev R. and Jahangir, R. (2022). This work analyzes the state of Islamic finance in Central Asia, including Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, and the Russian Federation. Given that the majority of the population in these countries is Muslim, the study acknowledges the substantial potential for Islamic finance in the region. However, it also identifies a significant challenge, which is the lack of financial literacy regarding Islamic finance and the scarcity of qualified human capital. To stimulate the growth of the Islamic finance sector in the region, the study suggests the need for a comprehensive Islamic finance infrastructure encompassing all segments, such as Islamic banking, Islamic capital markets, Islamic insurance (Takaful), Islamic social finance, and the halal sector.

Country-specific studies indicate that Türkiye has been the primary focus of Islamic banking research, where the growing number of studies reflects the ongoing development of Islamic banking activities. These studies cover a broad range of topics, including the general status of Islamic banking in Türkiye (Canbaz, 2022; Bağış & Yılmaz, 2020; Kevser, 2020; Türkan, 2019, etc.), as well as specific areas like securities, participation indexes, participation insurance, and sukuk. Research interest then shifts more toward Kazakhstan (Nagimova, 2023; Kurash et al., 2021; Hoggarth, 2016; Abduh & Omarov, 2013). In Central Asia, Islamic banking activities began in Kyrgyzstan, and studies dating back several years reflect this development (Nagimova, 2022; Zhoraev & Yüksel, 2021; Sabi, 2015; Bekkin, 2008). In Uzbekistan, Islamic banking and finance have only recently emerged (Muzaffrova & Muneeza, 2024; Nazarov & Sayfullaev, 2023). In Azerbaijan, however, the number of studies remains relatively limited (Aliyev & Gasimov, 2014).

This study, focusing specifically on the Organization of Turkic States, aims to offer a unique perspective that distinguishes it from previous works.

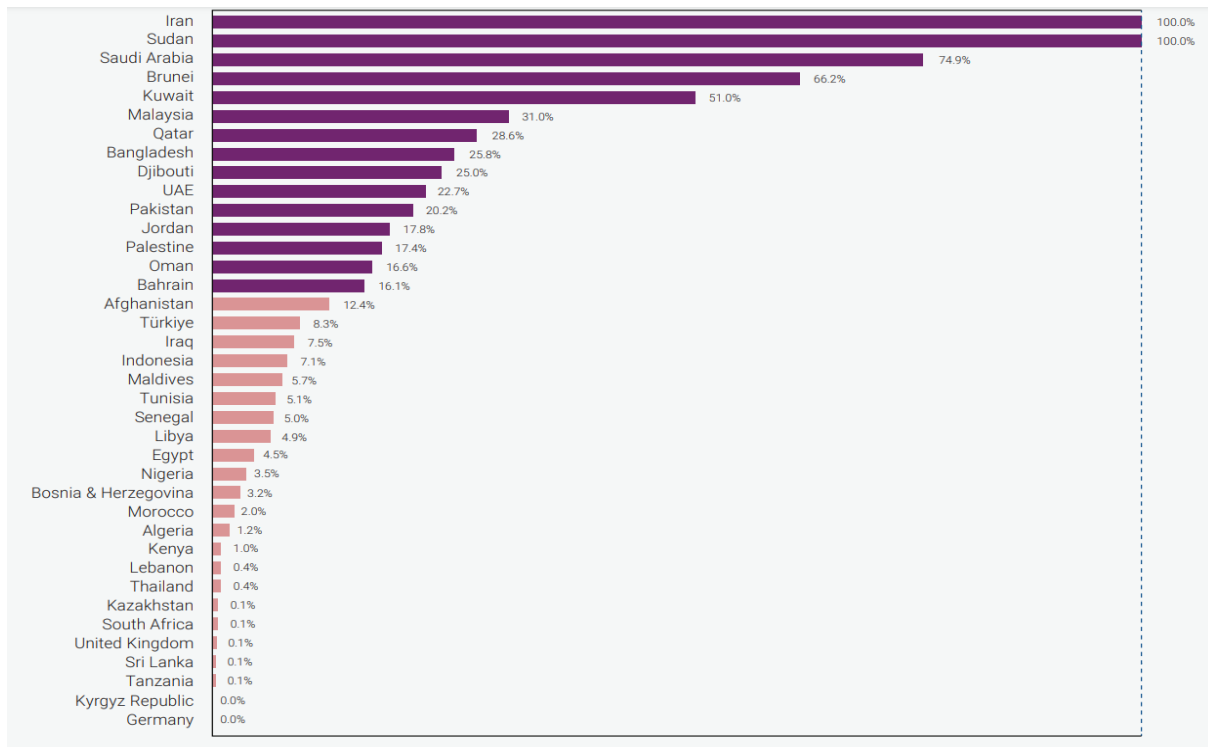
3. EVALUATION OF ISLAMIC BANKING ACTIVITIES IN THE MEMBER COUNTRIES OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Islamic banking began to spread globally in the mid-1970s and has continued to evolve since then. (Görmüş at all, 2019). The primary goal of Islamic banking is based on the principle of interest prohibition. Islamic banking, established within the framework of Islamic law, is developed through the teachings of the Qur'an, the Sunnah, Ijma (consensus), and Qiyas (analogy), and is offered to the society as a whole (Atar, 2017).

According to Gasimli (2023), Islamic finance—including Islamic banking—has the potential to act as a catalyst for economic development and integration among Turkic states. He argues that by providing a framework compatible with Islamic values, Islamic finance can mobilize savings, promote financial inclusion, support trade and investment, develop capital markets, and encourage cooperation. Furthermore, he believes that its principles and practices will contribute to sustainable and inclusive economic growth while preserving cultural and religious identities in the region.

Islamic banking is a comprehensive system that encompasses various financial transactions. These transactions include profit-and-loss sharing partnerships (mudarabah and musharakah), trade-based financing methods (murabaha), fixed-income instruments (sukuk), leasing, Islamic insurance (takaful), and the Individual Pension System (BES) (Türkan, 2019). Mudarabah and musharakah are types of partnerships where profit and loss are shared between parties providing capital and/or labor. Murabaha is a trade transaction where the purchase price and profit margin are determined, and the sale is made at a fixed price instead of involving interest. Sukuk are interest-free fixed-income instruments that generate income through specific assets or projects. Leasing is a method that allows the long-term rental of goods or assets. Takaful is a model where participants provide mutual insurance support by contributing together. BES is a system that allows individuals to accumulate savings for a secure income during retirement. Additionally, the istisna and salam methods are also used in the Islamic finance system. Istisna involves fixing the sale price before the delivery of goods, while salam entails prepayment for goods to be delivered in the future. These methods are based on the core principles of Islamic finance, which aim for interest-free and fair transactions (Türkan, 2019). The Islamic Financial Services Industry (IFSB) has outlined the status of Islamic banking in Islamic countries in 2023, as shown in the figure below.

Figure 2. Share of Islamic Banking in Total Banking (2022) (%)

Source: Islamic Financial Services Industry (IFSB), 2023

Figure 2 shows that Islamic banks account for 8.3% of total banking in Türkiye, 0.1% in Kazakhstan, and even lower percentages in other Turkic States members. The support of the Islamic Development Bank in promoting Islamic banking activities in the countries of the Organization of Turkic States stands out. The relationship between the member countries of the Organization of Turkic States and the Islamic Development Bank is presented in the table below.

Table 2. The Status of the Member Countries of the Organization of Turkic States in the Islamic Development Bank

	Membership Date	Number of Projects	Total Capital Share (%)	Total Financing	Area of Use
Azerbaijan	1992	79	0,1	1.2 Billion USD	Renewable energy, clean drinking water, agricultural equipment, etc.
Kazakhstan	1995	71	0,11	1.6 Billion USD	Financing and infrastructure, etc.
Kyrgyzstan	1993	78	0,05	526 Million USD	Restructuring, etc.
Türkiye	1974	561	6,45	-	Financing, etc.
Uzbekistan	2003	156	0,03	3.7 Billion USD	Trade and investment, etc.

Source: IsDB (Islamic Development Bank), 2024a. 04.03.2024

Table 2 indicates that Türkiye was the earliest member of the Islamic Development Bank among the listed countries. In fact, Türkiye stands out as one of the founding members of the Islamic Development Bank. With a capital contribution of 6.45%, Türkiye also plays a significant role as one of the most important members of the Bank. Uzbekistan leads the countries benefiting from total financing. By presenting Islamic finance projects to the Islamic Development Bank and

obtaining the necessary support, the development of Islamic banking within the Organization of Turkic States can be facilitated. The country-specific situation of Islamic banking activities is discussed below under various headings.

3.1. Azerbaijan

In Azerbaijan, the concept of Islamic banking is not extensively addressed due to the emphasis on national state ideology and secularism (Cyberleninka, 2024). Efforts aimed at eliminating barriers to the establishment and operation of Islamic banks, including proposed changes to national banking legislation, often encounter resistance due to the lack of understanding by regulatory bodies, particularly referencing Article 7 of the Azerbaijani Constitution, which stipulates that Azerbaijan is a democratic, legal, secular, and unitary state (Cyberleninka, 2024).

The Islamic Development Bank (IsDB) has provided significant financial resources to Azerbaijan for the establishment of an Islamic banking infrastructure. Most recently, on January 30, 2024, an agreement was made between the IsDB and Azerbaijan to increase cooperation between the IsDB Group and the country, expand potential areas of collaboration, and strengthen the Bank's support for socio-economic development in Azerbaijan. One of the key elements in this agreement is digital transformation and Islamic finance (IsDB, 2024b).

Regarding Islamic banking activities in Azerbaijan, the first notable institution is "Kauthar Bank." This bank, primarily emphasized as a non-interest bank, is one of Azerbaijan's first commercial banks. The bank obtained its license during the Soviet Union era in 1988 and was known as "Universal Bank" until September 2001. On October 21, 2002, the National Bank of Azerbaijan granted a new license to "Kauthar Bank" to conduct all banking activities. That same year, "Kauthar Bank" began the process of cleansing its old credit and deposit portfolios of interest and ceased all operations, including lending. All interest-bearing debts owed by customers were sold to a specialized company. "Kauthar Bank" is recognized by the global Islamic banking community as an Islamic bank (Cyberleninka, 2024; Aliyev and Gasimov, 2014). Additionally, there are banks operating with Islamic windows. Nicoil Bank, for example, offers some products to individuals and legal entities within the framework of Islamic banking system rules, although it only opens deposit accounts in compliance with these rules (Aliyev and Gasimov, 2014). Traditional banks in Azerbaijan are also able to simultaneously engage in non-interest banking activities (Xalqqazeti, 2024). Banks that provide non-interest banking services in Azerbaijan are listed in Table 3.

Table 3. Islamic Banks in Azerbaijan

Banks	Period	Notes
Kapital Bank	1874 – Present	It is the oldest bank in Azerbaijan. Generally a traditional bank, but occasionally offers non-interest banking services.
Kauthar Bank	1988 – 2002	The first bank to start Islamic banking activities in Azerbaijan. However, its operations ceased in 2002.
International Bank of Azerbaijan	1992 – Present	Offers both traditional and Islamic banking services.
Nicoil Bank (Yelo Bank)	1994 – Present	Changed its name to Yelo Bank in 2019. A traditional bank that sometimes offers non-interest banking services.
Turan Bank	1992 – Present	Generally a traditional bank, but occasionally provides non-interest banking services.
Azeri Bank	1992 – Present	Generally a traditional bank, but sometimes offers non-interest banking services.

Source: Created by the author.

When examining Table 3, it is observed that although Islamic banking activities in Azerbaijan date back to earlier years, there are no fully operational Islamic banks, and only some banks carry out these activities through interest-free loans. Despite the high Muslim population, it is stated that the potential for the development of Islamic banking in Azerbaijan is weak. As a solution, it is suggested that the promotion of Islamic banking be conducted properly and that a legal framework be established, along with the training of professional personnel (Memedov et al., 2020).

3.2. Kazakhstan

In Kazakhstan, the first legal regulations regarding the organization and activities of Islamic banks and Islamic finance were included in the Kazakh Law on February 12, 2009. This marked the creation of the first legal framework. Subsequently, amendments were made to the "Securities Market" law, which allowed for the issuance and circulation of Islamic securities (sukuk). On June 7, 2009, an agreement was signed between the Government of Kazakhstan and the Government of the United Arab Emirates, leading to the establishment of the first Islamic bank, JSC "Al Hilal Bank" (a 100% subsidiary of Al Hilal (UAE)) (AIFC, 2024).

In the following year, the necessity for introducing Islamic financial instruments, linked to real industrial processes and secured by real assets, was emphasized to create an effective financial system. As a result, on January 29, 2010, the President of Kazakhstan, in his annual State of the Nation address titled "New Decade - New Economic Growth - New Opportunities" in Almaty, highlighted the need to establish a local exchange to create a regional Islamic banking center with access to the top ten financial hubs of Asia (Nationalbank, 2024).

On July 22, 2011, Kazakhstan adopted the law "On Amendments and Additions to Some Legal Regulations Regarding Islamic Finance in Kazakhstan" (Nationalbank, 2024). This law allowed the state to issue Islamic securities and expanded the list of institutional entities capable of issuing Islamic securities. There are no restrictions on the participation of Islamic banks in corporate equity in Kazakhstan, and no restrictions exist preventing Islamic banks from engaging in non-banking activities, including financing production and trade activities. This allows Islamic banks to engage in commercial activities and share profits and losses with their clients. By July 2012, JSC "Kazakhstan Development Bank" issued a debt security (Sukuk "el-Murabaha") in compliance with Malaysian law, valued at 240 million Malaysian Ringgit (approximately 76.7 million USD), of which 38% was distributed (Nationalbank, 2024).

On April 27, 2015, Kazakhstan adopted the "Law on Amendments and Additions to Some Legal Regulations Regarding Insurance and Islamic Finance in Kazakhstan" (Nationalbank, 2024). This law included provisions related to Islamic insurance, the recognition of Murabaha commodities as Islamic banking transactions, financial leasing, Takaful, Wakalah, and other regulations. On November 24, 2015, a law was passed establishing the framework for the issuance of Islamic securities by the state and the conversion of conventional banks into Islamic banks (Nationalbank, 2024). The purpose of this law was to improve the structure of the existing state sukuk issuance and create conditions for the transformation of traditional banks into Islamic banks, further promoting the development of Islamic finance in Kazakhstan. Banks engaged in Islamic banking activities in Kazakhstan are listed in Table 4.

Table 4. Islamic Banks in Kazakhstan

Banks	Period	Notes
Al Hilal Bank	2010 – present	Part of the Abu Dhabi Commercial Bank Group
Zaman Bank	2017 – present	Converted from a traditional bank
Tayyab Digital Bank	2021 – present	Registered with the Astana International Financial Center (AIFC)

Source: Nagayev, R. and Jahangir, R. 2022

At present, three banks in Kazakhstan actively conduct Islamic banking operations. Among the member countries of the Turkic Council (TDT) in Central Asia, only Kazakhstan has banks that exclusively conduct Islamic banking activities. In other countries, there are generally traditional banks that operate Islamic windows or provide interest-free loans. Kazakhstan’s strong economic infrastructure also plays a significant role in the development of Islamic banking. The distribution of Islamic finance activities in Kazakhstan is presented in Table 5.

Table 5. Distribution of Islamic Finance Assets in Kazakhstan

	2019Q3 (1.000 Tenge)
Total Assets	81.477.860
Total Sharia-compliant financing (excluding interbank financing)	71.114.630
Sukuk assets	...
Other Sharia-compliant securities	...
Interbank financing	6.153.082
Other assets	4.210.148

Source: IFSB, 2024, Data & Metadata, Access Date: 02.10.2024, <https://www.ifsb.org/data-metadata/>

According to the Islamic Financial Services Board (IFSB) data on Islamic finance in Kazakhstan published in 2024, the total assets in the third quarter of 2019 amounted to 81 billion Tenge, with the majority consisting of Sharia-compliant financial instruments. Of these financial instruments, 94% were Commodity Murabaha/ Tawarruq, while 4% were Leasing (<https://www.ifsb.org/data-metadata/>). It is noted that Sukuk assets have not been issued so far.

3.3. Kyrgyzstan

Kyrgyzstan is one of the first countries in Central Asia to implement Islamic finance and has made much greater efforts in the development of Islamic finance compared to other Central Asian countries (Nagimova, 2021). Initially, on May 16, 2006, an agreement was signed with the Islamic Development Bank to establish a pilot Islamic bank, JSC "EkoIslamiBank," a commercial bank based on Islamic finance principles. Over the next 10 years, this bank operated alone, and later, four conventional banks opened Islamic finance windows to provide support. These banks are listed in Table 6 below.

Table 6. Islamic Banks in Kyrgyzstan

Bank Name	Period of Operation	Notes
JSC "EkoIslamiBank"	2006 – present	First Islamic bank in Kyrgyzstan, founded with the support of the Islamic Development Bank.
DemirBank	2007 – present	Opened an Islamic finance window.
Halyk Bank Kyrgyzstan	2010 – present	Opened an Islamic finance window.
Optima Bank	2011 – present	Opened an Islamic finance window.
Kapital Bank	2013 – present	Opened an Islamic finance window.

Source: Nagayev, R. & Jahangir, R. 2022

Subsequently, on September 15, 2009, Government Decree No. 57816 approved the regulation on 'Insurance based on Islamic principles (Takaful).' The financing of commercial structures does not rely on interbank liquidity markets but is conducted independently. In 2013, with the support of ICD, the first leasing company, Ijara Company Kyrgyzstan, began its operations (IKAM, 2022). This situation requires further organization of interaction, including within the framework of the Turkic States. The creation of a foundation for attracting Islamic investments and investing in the real sector of the economy is currently under review. Currently, the 'Ijara' leasing company operates based on Islamic financial principles in the republic (Vikentievna et al., 2023: 188).

3.4. Türkiye

It is noted that the first Islamic bank in the world was the Adapazarı Islamic Commercial Bank, established in 1913 in Adapazarı, within the Ottoman territories (Türkan, 2019). However, it is observed that the desired success was not achieved due to the effects of the world wars. After the establishment of the Republic of Türkiye, a new institutional structure called "Private Finance Institutions" (renamed as "Participation Banks" as of 12.12.2005) was established by the Council of Ministers' decision No. 83/7506, published in the duplicate issue of the Official Gazette dated December 19, 1983, and numbered 18256. Accordingly, Islamic banking activities resumed in 1984 under the name "Private Finance Institutions." (Özgür, 2008). The first Islamic bank established in Türkiye was Albaraka Türk Participation Bank. Subsequently, Faysal Finans entered the sector in 1985, followed by Kuveyt Türk in 1989 and Asya Finans in 1996. Years later, Faysal Finans transformed into Family Finans and later merged with Anadolu Finans in 2005 to form Türkiye Finans as it is known today (Türkan, 2019). In order to support the development of state participation banks, in May 2015, Ziraat Participation Bank was established, followed by Vakıf Participation Bank in 2016, and finally Emlak Participation Bank in March 2019 to carry out Islamic banking activities. By the end of 2023, three more banks entered the participation banking sector. The first of these was Dünya Participation Bank, while the other two were Hayat Finans and TOM Participation Banks, which provide digital banking services (TKBB, 2024a).

Table 7. Islamic Banks in Türkiye

Banks	Period	Notes
Albaraka Türk	1984 – ongoing	The first Islamic bank in Türkiye after the Ottoman period
Kuveyt Türk	1989 – ongoing	Privately owned
Türkiye Finans	2005 – ongoing	Privately owned
Ziraat Katılım	2015 – ongoing	State-owned
Vakıf Katılım	2016 – ongoing	State-owned
Emlak Katılım	2019 – ongoing	State-owned
Dünya Katılım	2023 – ongoing	Adabank A.Ş., which started operations in 1985, transitioned to participation banking as Dünya Bankası in 2023
Hayat Finans Katılım	2023 – ongoing	Digital Bank
T.O.M. Katılım	2023 – ongoing	Digital Bank"

Source: TKBB, 2024a

As of January 2024, the total assets of Islamic banks in Türkiye have exceeded 2 trillion Turkish Lira, accounting for 8.7% of the total banking sector share. It is reported that 9 Islamic banks are actively operating, with no window-based operations, and a total of 1,469 branches and 20,408 employees (TKBB, 2024). This indicates that Islamic finance plays a more prominent role in Türkiye compared to other member countries of the Organization of Turkic States. Furthermore, Islamic banks have issued Sukuk worth 409.3 billion Turkish Lira between 2013 and 2023, while the government has issued 304.3 billion Turkish Lira in Sukuk, in addition to issuing Sukuk in various foreign currencies (TKBB, 2024b). The distribution of Islamic finance assets in Türkiye is shown in Table 8.

Table 8. Distribution of Islamic Financial Assets in Türkiye

	2024Q1 (Million)
Total Assets	2.199.464,5
Total Sharia-compliant Financing (excluding interbank financing)	1.229.700,9
Sukuk Assets	329.130,3
Other Sharia-compliant Securities	57.365,0
Interbank Financing	147.159,4
Other Assets	436.109,0

Source: IFSB, 2024, Data & Metadata, Accessed on: 02.10.2024, <https://www.ifsb.org/data-metadata/>

When examining Table 8, it is evident that the value of Islamic financial assets in Türkiye has surpassed 2 trillion Turkish Lira, making a significant contribution to Islamic finance and banking among the member countries of the Turkic Council. This is further reflected in studies that show Islamic finance positively influencing economic growth (Koçak, 2018).

3.4. Uzbekistan

Uzbekistan has been relatively late in initiating Islamic banking activities. It was in mid-2018 when a presidential decree announced the establishment of an infrastructure for Islamic banking and finance in Uzbekistan, and a special commission was formed. In May 2019, a decree was signed between Uzbekistan and the Islamic Development Bank (IDB), which anticipated the withdrawal of a grant from the IDB. As a result, several Uzbek banks expressed their intentions to develop Islamic banking through an Islamic window. With the support of approximately 38 million dollars from IDB, many banks began offering Islamic financial services to the Uzbek public through these windows. Consequently, the Private Sector Development Islamic Institution

(XSRIK), part of the Islamic Development Bank, signed an agreement to provide technical consultancy services to Kapitalbank in establishing an Islamic window (Kapital Bank, 2024). The Murabaha method is commonly used. Additionally, on May 18, 2023, a Memorandum of Understanding (MoU) was signed between the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB) and the Uzbekistan Banks Association (UBA) to collaborate on developing Islamic banking activities in Uzbekistan (TKBB, 2024c). The banks engaged in Islamic banking activities in Uzbekistan are listed in Table 9.

Table 9. Islamic Banks in Uzbekistan

Banks	Period	Notes
Kapital Bank	2001 – present	Islamic Window
Anor Bank	2020 – present	A digital bank that conducts conventional operations, also offering Islamic banking products in window format.

Source: Created by the author

Overall, the issue with the country's banking system is that large state-owned banks account for 85% of total assets. These banks essentially act as agents for government programs and development plans, disproportionately lending to the public sector, which constitutes more than 50% of their credit portfolios. Other banks, including five foreign-owned banks, operate under market conditions. The banking sector in Uzbekistan is relatively large, but the high concentration around state-owned banks and government loans restrict access to capital outside of government programs. Consequently, despite double-digit growth in loans over the past five years, financing remains a fundamental issue for small and medium-sized enterprises (SMEs). A survey conducted by the IMF in 2017 revealed that only about 25% of SMEs developed through bank loans, and more than 80% of these businesses financed their investments from their own resources. This rate is significantly higher compared to other Central Asian countries. In Uzbekistan, Islamic banking activities are conducted through windows opened by conventional banks. (Dubko at all, 2022)

4. COMPARISON OF ISLAMIC FINANCE AND BANKING DATA

In this study, Islamic banking data is analyzed on a country-by-country basis. Among the member countries of the Organization of Turkic States, the level of development of Islamic finance and banking varies. Türkiye is the most advanced in Islamic finance under the name of "participation banking," with participation banks holding approximately 9% of the total banking sector. Kazakhstan is another leading country in this field and aims to increase the share of Islamic banking to 5% by 2025. Although Islamic banking activities in Kyrgyzstan started earlier, they have not shown significant development. In Azerbaijan, although Islamic finance has not fully developed, interest is increasing. Uzbekistan is a country that is just beginning to take steps in Islamic banking and is currently establishing the regulatory framework for this sector. Overall, Türkiye and Kazakhstan are the countries where Islamic finance is more widely addressed and implemented, while the other countries are still in the development phase. Comparative data for the member countries of the Organization of Turkic States is presented in Table 10 below.

Table 10. Comparison of Islamic Finance and Banking Data of the Member Countries of the Turkic States Organization

Variables	Azerbaijan	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Türkiye	Uzbekistan
Islamic Banking Assets	Low	Medium	Medium	High	Low
Number of Islamic Banks	-	3	1	9	-
Market Share	%0-1	%2-3	%1-2	%9	%0-1
Islamic Finance Regulations	Initial Phase	Developing	Developing	Developed Regulatory Framework	Initial Phase
Growth Potential	Low	Medium	Medium	High	Low
Total Value of Islamic Banking (Local Currency)	-	81,477,860 (Thousand Tenge) Q3 2019	3,072,372.1 (Thousand Som) (Q2 2023)	2,199,464.5 (Million TL) (Q1 2024)	-
Sukuk Assets	-	240 million Malaysian Ringgit	-	329,130.3 (Q1 2024)	-

Source: Created by the author

Although Islamic banking activities in Azerbaijan have a long history, the presence of Islamic banks remains low, with only a few banks offering such services through interest-free loans. Despite the high Muslim population, it is clear that the growth potential of Islamic banking in Azerbaijan is also low. Among the member countries of the Turkic Council (TDT) in Central Asia, Kazakhstan is in a better position, having focused more on Islamic banking activities. However, the situation is still not ideal, as only three banks are involved, and Islamic banking activities account for about 3% of the market. Nevertheless, there is potential for growth if the legal infrastructure is developed. A similar situation exists in Kyrgyzstan, where banking activities are progressing weakly. Among the TDT member countries, Uzbekistan stands out as the weakest in terms of Islamic banking activities. Despite hosting many Islamic scholars, the limited development of Islamic finance and banking in Uzbekistan indicates that the country's structural infrastructure is insufficient. Türkiye, on the other hand, is very active in the Islamic banking sector and has a well-established regulatory framework. The Islamic banks, known as participation banks, make up nearly 9% of the total banking sector's market share.

When examining the impact of Islamic finance products on the economic performance of Islamic banks, it is evident that interest-free instruments provide a more stable capital structure. For example, profit-loss-sharing products, such as Mudarabah and Musharakah, enable banks to achieve more sustainable growth due to risk-sharing. Research has indicated that such products balance risk and return, especially in emerging markets, and positively influence banks' capital adequacy ratios (Khan & Bhatti, 2008). Moreover, the profitability and liquidity levels of Islamic banks improve in parallel with the use of Islamic finance products. Interest-free products have different risk dynamics compared to conventional banking products, which affects banks' long-term revenues. Specifically, Islamic bond products, such as Sukuk, are known to enhance liquidity and strengthen asset quality in banks' balance sheets (Ahmed, 2010). These instruments contribute to banks' financial flexibility during crisis periods, supporting stable growth (Türkan, 2021). Türkiye has taken significant steps in this regard, increasing Sukuk issuance in recent years, thus contributing to Islamic finance and banking. Additionally, Islamic finance products have a significant impact on financial stability. These products are structured

in a way that prevents speculative investments and promotes transactions based on the real economy. As a result, the asset quality of Islamic banks tends to be higher, which mitigates the negative effects of financial system fluctuations on banks (Beck, Demirgüç-Kunt, & Merrouche, 2013). Specifically, studies conducted after the 2008 global financial crisis highlight that Islamic banks suffered fewer losses compared to conventional banks. Considering all these factors, it is essential to give serious attention to Islamic finance and banking, which are relatively weak in TDT member countries, and to establish the necessary infrastructure to increase its added value.

5. CONCLUSION

This study aimed to evaluate Islamic banking activities within the Turkic Council, which consists of the founding member countries; such as Azerbaijan, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Türkiye. The organization aims to strengthen mutual trust, maintain peace both regionally and globally, combat international terrorism, enhance bilateral cooperation, create favorable conditions for trade and investment, achieve comprehensive and balanced economic growth, and expand cooperation in the fields of science, technology, education, and culture. One of these goals is the effective use of Islamic finance. Considering the rich history, cultural ties, and economic potential of the Turkic world, it is evident that Islamic banking could play an important role in this region. The opportunities provided by Islamic banking should be well utilized to achieve the economic growth and development goals of the Turkic Council. However, findings indicate that these opportunities are not fully utilized, as Islamic banking and financial instruments remain underdeveloped.

When examining the Islamic banking activities of the Turkic Council member countries, it is seen that while Azerbaijan has a long history of Islamic banking, its secular and unitary nature, as stipulated in Article 7 of its Constitution, hinders the development of Islamic banking activities. It has been observed that Islamic banking activities could develop with the establishment of a legal framework, professional staff training, and public awareness campaigns. In Kazakhstan, Islamic banking activities began as early as the 2000s, with efforts to create a legal infrastructure dating back to 2009. This has allowed the development of Islamic banking activities and the establishment of relevant banks. Currently, three Islamic banks are operating in Kazakhstan. It is believed that Kazakhstan's international economic policies have also contributed to the development of Islamic banking. In Kyrgyzstan, the first Islamic bank, EcoIslamicBank, was established in 2006, just after Türkiye. However, it appears that this development did not continue. In subsequent years, traditional banks began offering Islamic banking services through windows, providing microfinance opportunities for investors.

Research shows that Islamic banking activities in Uzbekistan began quite late. Islamic banking activities, which started with the support of the Islamic Development Bank (IsDB) in 2018, continued with a memorandum of understanding signed with the Participation Banks Association of Türkiye. However, these activities did not lead to the establishment of full-fledged Islamic banking operations in Uzbekistan, with only a few banks operating Islamic banking windows. One of the main issues in Uzbekistan is the underdevelopment of private banks, with the government owning a large percentage of existing banks. It is believed that the presence of international Islamic banks in Uzbekistan would contribute to the development of Islamic banking activities, as Uzbekistan has the largest Muslim population in Central Asia and is a member of the Turkic Council.

Lastly, Türkiye is the first country in the Turkic Council to initiate Islamic banking activities. With its population, economic potential, strategic location, and international political policies,

Türkiye has demonstrated success in this field compared to other member countries. As of now, nine Islamic banks operate in Türkiye, including two digital banks. These banks account for about 9% of the total banking sector, with assets exceeding 2 trillion Turkish Lira. This represents a significant success in Türkiye's goal of becoming an Islamic finance hub. Sharing this success with other Turkic Council member countries and engaging in joint ventures and agreements will further promote the development of Islamic banking activities. Furthermore, Islamic finance products provide important advantages in terms of economic performance, profitability, liquidity, and financial stability for Islamic banks. These products strengthen risk management while contributing to sustainable growth. Expanding the use of Islamic finance products in Turkic Council member countries could positively impact the overall structure of the banking systems in these countries.

The total population of Turkic Council member countries exceeds 160 million, with a total GDP exceeding 1.2 trillion USD. A significant portion of this population is young and economically active. With such potential, the organization is expected to play an effective role in Islamic banking as well. Research indicates that the most significant contribution to the development of Islamic banking within the Turkic Council has been made by the Islamic Development Bank. Through its support, Islamic finance has developed, and Islamic banking activities have commenced with several memorandums of understanding.

To further develop Islamic banking activities in Turkic Council member countries, the following recommendations are made:

- **Appropriate Legal Framework:** A legal framework consistent with the fundamental principles of Islamic banking should be established. This would allow for the recognition and regulation of financial products that comply with Islamic law (Shari'a).
- **Regulatory Bodies:** Specialized regulatory institutions or units within existing regulatory bodies should be established to oversee and guide Islamic banking activities.
- **Education:** Specialized educational programs and certification courses in Islamic finance and banking should be organized. This includes the opening of relevant departments in universities and the training of current finance professionals.
- **Public Awareness and Education:** Public awareness campaigns should be organized to increase Islamic financial literacy, informing the public about the principles, benefits, and products of Islamic banking, and explaining the differences between Islamic and conventional banking.
- **Product and Service Development:** The diversification of Islamic banking products to offer various financial solutions tailored to customer needs is necessary. This could include products such as Murabaha (cost plus profit financing), Mudarabah (profit-loss partnership), Sukuk, Salam, Istisna, and Leasing.
- **Innovation:** The integration of fintech and digital banking technologies into Islamic finance products should be encouraged.
- **Financial Infrastructure and Market Development:** Access to capital markets for Islamic banks should be facilitated, the Sukuk market should be developed, and Islamic investment funds should be promoted.
- **Partnerships and Cooperation:** Inter-country collaborations and joint projects should be supported to help the growth of the Islamic finance market. This also involves sharing experience and knowledge regarding Islamic finance among Turkic Council member countries.

- International Standards: Cooperation with international organizations such as AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) and IFSB (Islamic Financial Services Board) should be established to ensure the alignment of Islamic finance with international standards.
- Regional Cooperation: Joint Islamic banking projects, mutual investments, and financial integration projects should be developed among Turkic Council members.
- Risk Management: Islamic banks should be encouraged to develop their risk management practices and operate in accordance with transparency principles.
- Transparency and Accountability: Islamic banks should be ensured to comply with international best practices in financial reporting and transparency.

These steps can foster the growth of Islamic banking in Turkic Council countries and enhance financial system diversification. This will establish an efficient organization where economic actions are implemented, and resources are converted into investments within the member countries, rather than remaining merely a nominal union. We hope this study contributes to the member states, the Islamic banking sector, and the global Islamic community.

REFERENCES

- Abduh, M., & Omarov, D. (2013). Muslims' awareness and willingness to promote Islamic banking in Kazakhstan. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 30(1), 16–24. <https://www.researchgate.net/publication/267642518>
- Ahmed, H. (2010). Islamic finance at a crossroads: The global financial crisis, challenges, and opportunities. *Thunderbird International Business Review*, 52(6), 551–556. <https://doi.org/10.1002/tie.20394>
- AIFC. (2024). *Islamic finance country report for Kazakhstan*. Islamic Development Bank (IsDB).
- Aliyev, X., & Gasimov. (2014). Banking in Azerbaijan economy: Conventional or Islamic banking? *Journal of Qafqaz University: Economics and Administration*, 2(2), 126–139. <https://www.researchgate.net/publication/282847773>
- Atar, A. (2017). From the past to the present the general situation of Islamic banking in the world and Turkey. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 1029–1062. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1079>
- Bağış, B., & Yılmaz, M. (2020). The development and legal structure of Islamic finance in Türkiye. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3148–3173. <https://doi.org/10.15869/itobiad.730814>
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency, and stability. *Journal of Banking & Finance*, 37(2), 433–447. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.016>
- Bekkin, R. (2008). Islamic finance in the former Soviet Union. https://www.ide.go.jp/library/Japanese/Publish/Reports/InterimReport/pdf/2008_04_07_shiryuu.pdf
- Canbaz, M. F. (2022). The development of Islamic banking in Türkiye from past to present. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 28–60. <https://doi.org/10.52736/ubeyad.1086243>
- Cyberleninka. (n.d.). The Islamic financing methods in Azerbaijan. Retrieved April 5, 2024, from <https://cyberleninka.ru/article/n/the-islamic-financing-methods-in-azerbaijan>

- Dubko, S., Walter, W., & Kirchner, R. (2022). *Banking sector monitor Uzbekistan*. German Economic Team. https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2022/08/GET_UZB_PB_05_2022_en.pdf
- Flashhabertv.com.tr. (2024, October 1). Türk Devletleri, ortak harita için bir araya geldi. <https://flashhabertv.com.tr/gundem/turk-devletleri-ortak-harita-icin-bir-araya-geldi-151407/>
- Gasimli, V. (2023). *Turkic states economy*. Nobel Yayınevi.
- Global Banking and Finance Review. (2024). List of Islamic banks in Azerbaijan. Retrieved July 4, 2024, from <https://www.globalbankingandfinance.com/list-of-islamic-banks-in-azerbaijan/>
- Görmüş, Ş., Albayrak, A., & Yabanlı, A. (2019). *Yaşayan ve gelişen katılım bankacılığı*. TKBB Yayınları.
- Hoggarth, D. (2016). The rise of Islamic finance: Post-colonial market building in Central Asia and Russia. *International Affairs*, 92(1), 115–136. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12508>
- Islamic Financial Services Board (IFSB). (2023). *Islamic financial services industry stability report*. Kuala Lumpur, Malaysia.
- IFSB. (2024). Data & metadata. Retrieved October 2, 2024, from <https://www.ifsb.org/data-metadata/>
- IsDB. (2024a). IsDB member countries. Retrieved March 4, 2024, from <https://www.isdb.org/isdb-member-countries>
- IsDB. (2024b). Islamic Development Bank and Azerbaijan sign MoU on country engagement framework. Retrieved April 4, 2024, from <https://www.isdb.org/news/isdb-and-azerbaijan-sign-mou-on-country-engagement-framework>
- Kapital Bank. (2024). News. Retrieved July 4, 2024, from <https://kapitalbank.uz/uz/press-center/news/11-iyun-2019-yil-xususiyy-sektorni-rivojlantirish-bo-yicha-islom-korporatsiyasi-xsrik-bankda-islomiy-/>
- Kevser, M. (2020). A review of the development of participation banking in Türkiye: Analysis of the period 2015–2019. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 116–127. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1816570>
- Khan, M. M., & Bhatti, M. I. (2008). Development in Islamic banking: A financial risk-allocation approach. *The Journal of Risk Finance*, 9(1), 40–51. <https://doi.org/10.1108/15265940810842401>
- Koçak, E. (2018). Islamic finance and economic growth: An econometric application for Türkiye. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51, 67–91. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.440612>
- Kurash, N. P., Makysh, S. B., & Kantoroeva, G. K. (2021). Prospects and opportunities for the development of Islamic finance in Kazakhstan: Opening Islamic windows. *Finance and Accounting*, 4, 181–192. <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2021-4-181-192>
- Mamedov, Z. F., Abbasbeyli, M., Valiev, E., & Vysov, E. (2020). Banking sector of Azerbaijan: Trends, problems, prospects. In *60th International Scientific Conference on Economic and Social Development – XX International Social Congress (ISC 2020)* (pp. 59–66). Moscow.
- Muzafferova, V., & Muneeza, A. (2024). The challenges facing Islamic finance in Uzbekistan. In *The future of Islamic finance in Central Asia* (pp. 286–307). EE Publisher. <https://doi.org/10.4337/9781035308705.00024>

- Nagayev, R., & Jahangir, R. (2022). Islamic finance in Central Asia and Russia. *IKAM Country Reports 13*. IKAM Yayıncılık.
- Nagimova, A. (2021). *Islamic finance in the CIS countries*. Academus Publishing. <https://academuspub.com/temp/27c1f10a144fd10502907c3a21eb7ba9.pdf>
- Nagimova, A. (2023). Islamic finance in Kazakhstan: The view of experts. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 14(8), 1195–1215. <https://ideas.repec.org/a/eme/jiabrp/jiabrp-09-2021-0265.html>
- Nagimova, A. Z. (2022). Islamic finance in the post-Soviet Central Asia and Transcaucasia: The evidence from Kyrgyzstan. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 13(8), 1197–1215. <https://doi.org/10.1108/JIABR-02-2021-0077>
- National Bank of Kazakhstan. (n.d.). Islamic finance general information. Retrieved March 25, 2024, from <https://nationalbank.kz/en/page/obshchaya-informaciya-islam-finans>
- Nazarov, N. N., & Sayfullaev, A. O. (2023). Significance of Islamic finance in the financial market of Uzbekistan. *Academia Science Repository*, 4(04), 132–139. <http://academiascience.com/index.php/repo/article/view/3>
- Özgür, E. (2008). Katılım bankalarının finansal etkinliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 159–175. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/19001>
- Sabi, M. (2015). Supply of Islamic microfinance in Central Asia: The case study of Tajikistan and Kyrgyzstan. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 7(2), 9–27. <https://journal.inceif.edu.my/index.php/ijif/article/view/204>
- TKBB. (2024a). Türkiye banking data. Retrieved April 4, 2024, from <http://www.tkbb.org.tr/veripetegi-detay/5>
- TKBB. (2024b). Türkiye banking data. Retrieved April 4, 2024, from <http://www.tkbb.org.tr/veripetegi-detay/9>
- TKBB. (2024c). International collaborations and agreements. Retrieved July 4, 2024, from <https://tkbb.org.tr/faaliyetler/uluslararası-anlasmalarimiz/uba-iliskiler>
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2024). Organizational history. Retrieved March 20, 2024, from <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi>
- Türkan, Y. (2019). *33 soruda İslami finans ve bankacılık*. İmaj Yayınevi.
- Türkan, Y. (2021). Katılım bankaları ile krizlerden karlı çıkmak. In *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar* (pp. 11–13). Bingöl. <https://iibfkongre.bingol.edu.tr/media/17030/ozet-metin-kitabi.pdf>
- Vikentievna, Y. L., Turatovna, K. M., & Atantayevich, A. I. (2023). Country specific profile of the Kyrgyz Republic. In V. Gasimli (Ed.), *Turkic states economy* (pp. 59–66). Nobel Yayınevi.
- Wikipedia. (2024). Turkish states organization. Retrieved March 21, 2024, from https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Devletleri_Te%C5%9Fkilat%C4%B1
- World Bank Group. (n.d.). *DataBank*. Retrieved April 5, 2024, from <https://databank.worldbank.org/>
- Xalq Gazetesi. (2024). Perspectives of Islamic banking in Azerbaijan. Retrieved April 7, 2024, from <https://xalqqazeti.az/az/iqtisadiyyat/islam-bankciliginin-azerbaycanda-perspektivleri>
- Zhoraev, A., & Yüksek, A. (2021). Challenges for Islamic banking industry: The Kyrgyz Republic experience. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(June), 713–730. <https://doi.org/10.17120/omuifd.901846>

* * * * *

Conflict of Interest Declaration: There is no conflict of interest between any person, institution or organization that may be a party to this study.

Support and Thanks: No financial support was received from any institution or organization for the study. We would like to thank the Editors of Dicle Academy Journal for their interest and effort and the referees for their contributions.

Ethics Committee Permission: The study subject does not require ethics committee permission.

Contribution Rate: The study was prepared by a single author; therefore, the contribution rate is 100%.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE 27. DÖNEMDEKİ ESKİ GAZETECİ OLAN MİLLETVEKİLLERİNİN PERFORMANSLARINA YÖNELİK BİR ANALİZ

AN ANALYSIS ON THE PERFORMANCE OF FORMER JOURNALIST MEMBERS OF PARLIAMENT IN THE 27th TERM OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

 Göksel BASMACI¹

¹ Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, gokselbasmaci@arel.edu.tr

Received / Alınma: 15.01.2025

Accepted / Kabul: 21.03.2025

ÖZET

Halk ve meclis arasında köprü olan milletvekilleri yurttaşların haklarının geliştirilmesinde ve ülkedeki sorunların çözülmesinde önemli bir role sahiptirler. Bu nedenle milletvekillerinden uzmanlık alanlarındaki sorunların çözümü için bir çaba ortaya koymaları beklenmektedir. Farklı alanlarda yetkinlikleri bulunan kişilerin seçilmesiyle oluşan mecliste eski gazeteciler de bu grubun önemli parçalarından biridir. Bu noktada gazeteci milletvekillerinin sahip oldukları yasama gücünü hangi doğrultuda kullandıklarını analiz etmek öneme sahiptir. Buna istinaden araştırmada eski gazeteci milletvekillerinin performansları incelenmiştir. Çalışmanın amacı eski gazeteci vekillerin medyadaki sorunların çözümü için mecliste nasıl performans sergilediklerini saptamaktır. Bu doğrultuda TBMM kaynaklarından elde edilen veriler çerçevesinde milletvekillerinin performansları; kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis araştırması önergesi, komisyon konuşması, meclis soruşturması önergesi ve genel kurul konuşması üzerinden analiz edilmiştir. TBMM'de 27. dönemdeki eski gazeteci olan milletvekillerinin yasama faaliyetleriyle sınırlandırılan çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, gazeteci kökenli milletvekillerinin medyanın sorunları karşısında yeterli ve etkili bir güç oluşturamadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçta milletvekillerinin siyasi partilerinin konumlarının, ideolojilerinin ve gazeteciliğe ilişkin bakış açılarının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Gazeteci, Gazetecilik, Medyada güncel sorunlar, Siyaset, Milletvekili.

ABSTRACT

As intermediaries between the public and the parliament, Members of Parliament (MPs) play an important role in improving citizens' rights and solving the country's problems. For this reason, MPs are expected to actively contribute to solving problems within their areas of expertise. Former journalists are also an important part of this group in the parliament, which is composed of individuals with diverse professional backgrounds. At this point, it is important to analyse in which direction journalist MPs use their legislative power. Accordingly, the study examines the performance of former journalist MPs, aiming to assess their effectiveness in addressing media related issues. To this end, the performance of MPs was analysed within the framework of the data obtained from the TBMM sources through legislative proposals, parliamentary questions, general discussion proposals, parliamentary research proposals, commission speeches, parliamentary investigation proposals and plenary speeches. The content analysis method was used in the study, which was limited to the legislative activities of former journalist deputies in the 27th term of the Turkish Grand National Assembly. As a result, it was found that the MPs of journalist origin were not able to form a sufficient and effective power against the problems of the media. It can be said that the positions of the MPs' political parties, their ideologies and their views on journalism are decisive for this result.

Keywords: Journalist, Journalism, Current Issues in Media, Politics, Members of Parliament.

1. GİRİŞ

Gazeteciler sahip oldukları güç sayesinde bir toplumun gündeminin şekillenmesindeki en temel aktörler arasında yer almaktadırlar. Kamunun aydınlatılması için çaba sarf eden gazeteciler halkın sorunlarını yetkililere, yetkililerin icraatlarını da topluma aktararak bir köprü görevi görmektedirler. Gazetecilerin bu yöndeki çabalarının yanında siyasete atıldıklarına da şahit olunmaktadır. Gazetecilerin partilere katılması etik bağlamda olumsuz nitelendirilse de bu ilişkinin medyanın lehine çevrilmesi bir kazanımı da beraberinde getirebilir. Öyle ki, eskiden gazeteci olan bir kişi milletvekili seçildikten sonra medyanın sorunlarının çözümü için aktif bir tutum ortaya koyarsa bu durum olumlu bir temsil gücüne de dönüşebilir. Mesleğin sorunlarının çözümü ve geliştirilmesi için aracı bir rol üstlenerek medya çalışanlarının daha iyi şartlara sahip olmasını sağlayabilir.

Buna istinaden araştırmada Türkiye'deki eski gazeteci milletvekillerinin meclisteki faaliyetlerine odaklanılmıştır. Araştırmanın amacı gazetecilerin milletvekili olduktan sonra mecliste medyanın sorunlarının çözümü için sergiledikleri performansı ortaya koymaktır. Buna göre vekillerin performansları; kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis araştırması önergesi, komisyon konuşması, meclis soruşturması önergesi, genel kurul konuşması üzerinden irdelenmiştir. Çalışma eskiden gazeteci olan milletvekillerinin performanslarını tespit etmesi ve Türkiye özelinde bu bağlamda yapılan ilk araştırma olması nedeniyle önemlidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 27. dönemdeki vekillerin faaliyetlerinin incelenmesiyle sınırlandırılan çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede tasarlanan araştırmada ilk olarak milletvekili kavramsal olarak ele alınmıştır. Daha sonra medya, siyaset ve gazetecilik arasındaki ilişki üzerinde durulmuş ve vekillerden çözülmesi için çaba sarf etmeleri beklenen gazeteciliğin güncel sorunlarına yer verilmiştir. Son olarak bulgular üç farklı tablo üzerinden analiz edilmiştir.

Türkiye'de bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında milletvekillerinin demografik ve sosyolojik özelliklerinin ele alındığı araştırmaların yoğun olduğu görülmektedir. Altan (2008), Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950-1960 yılları arasındaki vekilleri sosyolojik çerçevede incelediği çalışmasında, TBMM'de çeşitli eğitim düzeyinden, yaştan, meslekten kişilerin yer aldığını vurgulamıştır. Açikel (2009), 1920-2007 yılları arasındaki milletvekillerini cinsiyet, seçildikleri il, yaş, eğitim durumu gibi kriterler bağlamında ele almış ve kapsamlı bir araştırma ortaya koymuştur. Gökçe (2011), 23. dönem milletvekillerini ele aldığı araştırmasında vekilleri eğitim, meslek, yaş, yabancı dil, cinsiyet değişkenleri üzerinden irdelenmiş ve milletvekillerin yaş oranının ve lisans/lisansüstü dereceli vekil sayısının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Nergiz (2020), 1945-1960 yılları arasındaki milletvekillerini Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti örneğinde ele alarak vekilleri mesleki dağılım, yaş, eğitim bağlamında analiz etmiştir. Arslan, Doğan ve Arslan (2020), 1950-2006 yılları arasında Mersin'deki vekilleri cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve meslek gibi demografik özellikler üzerinden incelemiştir.

Uluslararası çalışmalara bakıldığında genellikle milletvekili ve gazeteci ilişkilerine odaklanıldığı ve gazeteci kökenli vekillere ilişkin geniş bir alan yazın bulunmadığı görülmüştür. Mc Enteer (1991) tarafından yapılan bir çalışmada gazetecilikten milletvekilliğine geçiş yapan kişiler ele alınmış, bu kapsamda vekillerin deneyimleri üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Van der Goot, Van der Meer, Vliegthart (2021) tarafından yapılan çalışmada politika alanında çalışan gazetecilerle siyasetçiler arasındaki etkileşim ele alınmış ve bu ilişkilerin haber üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Van Dalen, Erik Albæk, de Vreese (2011) tarafından yapılan bir araştırmada dört farklı Avrupa ülkesindeki gazetecilerin siyasi tutumları ve haber arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Aeron Davis (2009) tarafından yapılan araştırmada siyasi kaynaklarla

gazeteciler arasındaki ilişkiye yer verilmiş ve bu doğrultuda gazetecilerle ve milletvekilleriyle görüşülmüştür. Davis (2007) tarafından yürütülen bir diğer araştırmada ise milletvekilleri ve gazeteciler gündemi belirlemeleri üzerinden ele alınmış, medyanın vekillere yardımcı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Görüldüğü üzere milletvekillerine dair yapılan araştırmalar genel olarak demografik özellikler, gazeteci ve milletvekili arasındaki ilişkiler bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmada ise daha önce Türkiye’de bir araştırma yapılmadığı için eskiden gazeteci olan milletvekilleri performansları üzerinden bir analize tabi tutulmuştur.

2. MİLLETVEKİLİ KAVRAMININ TANIMLANMASI VE VEKİLLİK KRİTERLERİ

19. yüzyılda siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla siyasal olarak dönüşümler yaşanmıştır. Siyasi sistemin en temel yapılarından olan meclisler siyasal kararların alındığı ve yurttaşların temsil edildiği bir kurum olarak önem kazanmıştır. Bu noktada halk tarafından seçilen milletvekilleri demokrasinin en önemli aktörleri olarak öne çıkmıştır.

Yapılan seçimler sonucunda halk tarafından seçilen ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi kişiler milletvekili olarak tanımlanmaktadır (Parlatır, 2009, s. 1030; Çağbayır, 2007, s. 3224). Bir kişinin vekil seçilebilmesi için çeşitli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 75. maddesinin b bendinde kriterler şöyle belirtilmiştir:

On sekiz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, askerlikle ilişkili olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, Resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler. Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler.

Maddede görüldüğü üzere milletvekili seçilmek için bazı kriterler ve sınırlamalar getirilmiştir. Kamu adına önemli kararların alınmasındaki temsilciler olarak görevlerini icra eden vekillerin söz konusu kriterleri karşılaması gerekmektedir. Öte yandan her ne kadar yasal çerçeveye göre öyle olmasa da özellikle eğitim seviyesi milletvekilliğinden önce daha adaylık aşamasında önemli ölçütler arasındadır. Erikson & Josefsson’a (2019) göre yükseköğrenim gören vekillerin siyaseti anlama, yönetme ve siyasete aktif katılmaları üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle milletvekillerin belirlenmesinde ve seçilmesinde eğitim derecesi önem arz etmektedir.

Eğitimle birlikte milletvekilinin tecrübeli olması ve bir alanda yetkinliğinin bulunması da önemli etkenler arasındadır. Sağlık, hukuk, eğitim, mühendislik gibi alanlardan yetkin isimleri kadroda bulundurmak isteyen partiler medyadaki deneyimli gazetecileri de kadrolarına dâhil etmektedir. Bu noktada eski gazeteci milletvekillerinin mecliste çeşitli misyonlarının bulunmasının önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır. Medyanın sorunlarının çözümünde ya da daha iyi ortamın oluşturulmasında aktif bir çaba harcaması beklenen isimlerin nasıl bir yaklaşım içinde oldukları önem arz etmektedir. Ancak, gazeteci vekillerin rollerini incelemeden önce medya ve siyaset arasındaki ilişkinin ele alınması çalışma açısından yararlı olacaktır.

3. MEDYA, GAZETECİ VE SİYASET İLİŞKİSİ

Kamunun temel hizmet sistemlerinden olan medya ve siyaset en önemli güç unsurları arasında yer almaktadır. Her iki kurum da kamu adına hizmet vermekte ve toplumun yararı için çaba sarf etmektedir (Akdağ, 2020, s. 1173). Karşılıklılık temeline dayanan bu ilişkide medya alanındaki değişimler siyaseti, siyasi alandaki dönüşümler medyayı etkilemektedir. Söz konusu ilişkinin doğal getirisi olarak medya siyasi kaynaklara siyasiler de medyanın gücüne ihtiyaç duymaktadır (Arslan, 2004, s. 4).

Özgür bir toplum yapısının inşa edilebilmesi için medya sisteminin nasıl kurgulandığı ve siyasi isimlerle gazetecilerin nasıl bir ilişki içinde olduğu önemlidir. Güçlü çıkar ilişkilerinin olduğu ikili arasında her iki odak da bilgi akışına hâkim olmayı istemektedir (McChesney, 2003, s. 209). Meyer'e (2002, s. 74) göre siyasetçiler güçlerini pekiştirmek, eylemlerini meşru kılmak için medyayla ilişkilerini iyi tutmaya özen göstermekte ve devamlılıklarını sağlamak amacıyla çaba harcamaktadır. Demokratik toplumların yansıması olan iletişim araçlarının toplum üzerindeki gücü ve kamuoyu oluşturmayı mümkün kılması söz konusu yaklaşımın oluşmasında etkilidir (Charon, 1993, s. 241).

Özünde demokratik sistemlerde ayrı olması gereken medya ve siyaset güçlü etkileşim içindedir. Bu alanlardaki aktörler ülkenin gidişatında, seçmen desteğinin kazanılmasında, siyasi alanda atılan adımların açıklanmasında ve algının oluşturulmasında temel bir role sahiptir (Piontek & Hordecki, 2014, s. 209).

Yürütme ve yasama erklerini temsil eden siyasilerin eylemlerini izleyerek kamuya aktarmakla yükümlü olan gazetecilerin bu noktada yurttaşlar ve milletvekilleri arasında köprü görevi görmesi önemlidir. Ancak bu durum gazetecilerle milletvekilleri arasında gayri resmi bir iletişimin oluşmasına neden olmamalıdır. Bu noktada gazeteci ve vekiller arasındaki ilişkinin standartlar çerçevesinde yürütülmesinin gerekliliğine dikkat çekmek gerekmektedir (Piontek & Hordecki, 2014, s. 211-215).

Medya ve siyaset arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı bir şekilde irdeleyebilmek için gazeteciler ile siyasetçiler arasındaki etkileşimin incelenmesi önemlidir (Cook, 2005, s. 13). Gazetecilerle siyasetçiler yoğun etkileşim içindedirler. Siyasetçilerin bilgi toplamasına ve bilişsel süreçlerine katkı sağlayan gazeteciler çeşitli alanlardaki uzmanlıkları nedeniyle siyasi isimlere yardımcı olmaktadır. Ayrıca siyasetçilerin halka ulaşmasına da aracılık eden gazeteciler siyasetin temel aktörlerinden biri olarak görülmektedir (Davis, 2009, s. 203-207). Diğer politikacıların olaylar hakkında ne düşündüklerini aktaran gazeteciler milletvekillerinin iletişimi için de önemlidir. Bu yönüyle meclisi oluşturan üyeler için önemli bilgi kaynağı olarak görülen gazeteciler gündemin belirlenmesi ve anlaşılması için kritik bir role sahiptir (Davis, 2007, s. 182).

Gazetecilerin siyasi isimlerle ilgili haber yaparken ve iletişim içindeyken bazı kriterlere uyması önemlidir. Fer'e (2020, s. 3) göre, gazeteciler siyaset haberlerinde kamudan yana bir tutum içinde olmalıdır. Bunun için siyasetin çeşitli bileşenleriyle temas içinde olmalı ve olayları farklı görüşler üzerinden haberleştirmelidir. Verimli bir diyalog, tartışma ortamının sağlanması için önemli olan bu yaklaşıma gazetecilerin özen göstermesi gerekir.

Gazetecilerin siyasi haberlerde genel olarak tarafsız tutum içinde olduğu görülmektedir. İkili ilişkilerin güçlü olduğu siyasi isimlere ve partilere ağırlık vererek etik dışı bir yayıncılık ortaya koymaktadır. Van Goot (2021, s. 247), gazetecilerin siyasi ilişkilerinin güçlü olduğu kişileri öne çıkaran haberler yapmasının halkın siyasi alanda potansiyel güce dair yanlış bilgilendirilmesine

neden olduğuna dikkat çekmektedir. Bu tutum halkın manipüle edilmesini ve yurttaşların yanlış karar vermesini beraberinde getirmektedir. Demokrasiye ve gazetecilik ilkelerine aykırı olan bu yaklaşımdan gazetecilerin uzak durması önemlidir.

Sözeri'ye (2014, s. 70-81) göre, gazetecilik için en önemli kuralların başında gelen temas-mesafe ilkesi Türkiye'de basının ortaya çıkışından günümüze kadar bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Gazeteciliğin bir meslekten ziyade misyon olarak değerlendirilmesi ve çeşitli çıkarlar etrafında kurgulanması önemli bir problemdir. Siyaset ve gazeteciler arasındaki ilişki dönemin ruhuna uygun şekillenmiş ve gazetecilere iktidarın devamlılığını sağlamak gibi görevler yüklenmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında baskın olan bu anlayış sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 1980'li yıllarda sahiplik yapısındaki değişimler basının tekelleşmesini beraberinde getirmiş ve gazetecilerin siyasetle olan ilişkileri sermayenin çıkarlarına göre tasarlanmıştır. Söz konusu anlayış günümüzde de devam etmekte ve Türkiye'deki medya siyaset ilişkisi iktidarın çıkarları ve ekonomik kaygılar çerçevesinde şekillenmektedir.

Medya ve siyaset arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi her zaman devam etmiş ve dönemin ruhuna uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Bu ilişkinin kapsamı partilerin yapısına ve basın yaklaşımına göre değişiklik gösterse de özünde bir güç ilişkisinin olduğu söylenebilir. Medya ve siyaset arasındaki ilişkinin tartışılmasının ardından çalışmanın bu bölümünde önceden gazeteci olan milletvekillerinin rolünü ele almak araştırma açısından yararlı olacaktır.

4. MİLLETVEKİLİ OLAN GAZETECİLERİN MECLİSTEKİ ROLÜ

Medya ve siyaset arasında çok yönlü ilişki bulunmakta ve bu ilişki birçok konu üzerinde etkili olmaktadır. Siyasiler medyanın etkisinden yararlanarak faaliyetlerini sürdürürken medya profesyonelleri de siyasilerin gücünü arkasına alarak ayrıcalıklara sahip olabilmektedir. Hallin ve Mancini'ye (2004, s. 28) göre, medya ve siyaset arasındaki bağın en önemli göstergelerinden biri medyadaki isimlerin siyasi alanda da aktif olmayı tercih etmeleridir.

Gazetecilerin siyasete girmesi ve milletvekili olması geçmişten günümüze kadar devam eden bir durum olarak dikkat çekmektedir. Gazetecilikte oluşturmuş oldukları kamuoyu gücünü siyasi alanda da kullanan gazeteci vekiller siyaset ve gazeteciliğin yakın bağa sahip olduğunun kanıtları olarak görülebilirler.

Siyaset ve halk arasında köprü görevi gören gazeteciler önemli kanaat önderleri arasında yer almaktadır. Halkı gelişmeler hakkında haberdar eden gazeteciler söz konusu rollerinin yanı sıra farklı amaçlarla da milletvekili olabilmektedirler. Muradyan'a (2024) göre, kimi gazeteciler meclise girmeyi şöhret basamağı olarak görürken kimi gazeteciler ise doğrudan yapım süreçleri içinde yer almak istemektedirler. Özellikle yolsuzlukla mücadele etmek ve sorunları düzeltmek gibi amaçlarla meclise giren gazetecilerden bir bölümü idealist bir tutum içinde katkı sunmayı hedeflemektedir.

Gazetecilikten milletvekilliğine geçiş yapan isimler sahip oldukları iletişim yeteneğini mecliste etkili bir şekilde kullanmaları nedeniyle avantajlı bir konumda değerlendirilebilirler. Halkın ve meslek arkadaşlarının sorunları hakkında gazetecilikten gelen bilgi ve tecrübelerden yola çıkarak olumlu adımlar atmaları diğer vekillere göre daha yüksek olabilir. Buna ek olarak medya ve siyaset arasındaki ilişkiye hâkim olmaları da gazeteci kökenli vekilleri avantajlı bir konuma taşımaktadır. Ancak söz konusu rollerin aksine gazeteci vekillerin bir süre sonra çıkar çatışması yaşamaları da olasıdır. Öyle ki milletvekillerinin arkadaşlarıyla ve kurumlarıyla siyasi partileri arasındaki dengeyi sağlamada zaman zaman sorun yaşayabildikleri söylenebilir.

Nitekim gazetecilerin siyasete katılması tarafsızlıklarına engel teşkil ettiği için tartışmalı bir konu olarak dikkat çekmektedir. Öyle ki gazeteci milletvekili olduğu andan itibaren katıldığı partiye göre hareket etmektedir. Bu durum gazetecinin nesnel olması gerektiğinin önündeki bir engel olarak görülmektedir. Sözeri'ye (2018) göre bu ilişki gazeteciliğin temel ilkelerinden biri olan mesafe kuralına aykırılık teşkil etmekte ve çıkar ortamına zemin hazırlamaktadır.

Geçmiş yıllara bakıldığında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidar olduğu 27 yıllık dönemde gazete patronlarının milletvekili yapıldığı, 92 gazetecinin vekil olarak mecliste yer aldığı görülmüştür (Asker, 2017, s. 173-175). Sertel'e (1969, s. 201-205) göre bu gazeteciler baskı altında tutularak güdümlü basın ortamı inşa edilmiştir. Yasal düzenlemelerle basın denetim altında tutulurken, ilanlar ve milletvekilliği gibi ayrıcalıklarla gazetecilerle iktidarın arası iyi tutulmaya çalışılmıştır. Bu politikalar sonraki yıllarda da sürdürülmüş ve özellikle iktidar kendilerine yakın gazetecileri milletvekili yaparak gücünü pekiştirmeye çalışmıştır.

Öte yandan söz konusu milletvekillerinin medyaya ilişkin yapılan düzenlemelerde sınırlı bir rol oynadıkları görülmektedir. Vekillerin bağlılıkları siyasi partilerin politikaları etrafında hareket etmelerine neden olmaktadır. Meclisteki oturumlarda da bunun izleri görülmekte ve yürütülen tartışmalar tarafgir şekilde yapılmaktadır. Muhalefet partileri de sorunların ya da geliştirmelerin özünden çok iktidar karşıtlığı üzerinden hareket ettiği için verimli bir ortam oluşmamaktadır (Kurban & Sözeri, 2012, s. 20).

Ancak söz konusu ilişkiyi tersine çevirmek de mümkündür. Öyle ki vekillerin kamu yararını gözeten bir yaklaşım içinde olmaları olumlu ve demokratik bir temsili beraberinde getirecektir. Bu noktada milletvekillerinin hangi sorunlar çerçevesinde eylemlerde bulunacağı önemlidir. Şüphesiz gazetecilik alanında çözülmesi ve tartışılması gereken birçok sorun bulunmaktadır. Bunun için eskiden gazetecilik yapan vekillerin ortak bir hedef doğrultusunda hareket ederek sorunların çözümü için çaba sarf etmeleri önem arz etmektedir. Buna istinaden çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de çözülmeyi bekleyen medya alanındaki güncel sorunlara yer verilmiştir.

5. GAZETECİLİĞİN GÜNCEL SORUNLARI

Türkiye'de gazeteciliğin sorunlarına bakıldığında sahiplik yapısı, gazetecilerin hakları ve basın özgürlüğü gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Bunlarla paralel olarak dijital yayıncılığın gelişmesiyle birlikte çevrimiçi mecralarda da sorunların ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Öncelikle internet ortamlarındaki sorunlara bakacak olursak Freedom House'un 2022 yılındaki İnternette Özgürlük Raporu'na göre Türkiye özgür olmayan ülkeler kategorisinde yer almıştır. Raporda; sosyal medyaya yönelik çıkarılan yasa, muhalif ve bağımsız platformların içerik kaldırmaları için zorlanması, muhalif yayınların sansüre maruz bırakılması ve yurttaşlara hapis cezasının getirilmesi gerekçe olarak gösterilmiştir. Öte yandan özellikle iktidarı destekleyen trol ağlarının yükselişine ve gazetecilerin hedef gösterilmesine de dikkat çekilmiştir (Kanlı & Şener, 2022b, s. 25-26). Hazırlanan rapora bakıldığında, internet medyasında ciddi sorunların olduğu ve bağımsız gazeteciliğin yapılmasının zorlaştığı görülmektedir.

Bir diğer sorun ise yanlış ya da yalan bilginin yayılımını önlemek için yapılan bir düzenleme sonrasında ortaya çıkmıştır. Dezenformasyon ya da Sansür Yasası olarak da bilinen "Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Türk Ceza Kanunu'nda yer alan Kamu Barışına Karşı Suçlar bölümüne "Halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma" suçu eklenmiş ve 1-3 yıl hapis cezası getirilmiştir (Kanlı & Şener, 2022b, s. 9). Yapılan düzenlemeyle gazetecilerle birlikte halkın da içerik üretmesinde birtakım güçlükler

ortaya çıkmıştır. Ayrıca yasada yanlış bilginin hangi değerler üzerinden ele alınacağı net bir şekilde ortaya konulmadığı için çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Kanlı ve Şener'e (2022a, s. 7-17) göre, basın ve ifade hürriyetinin iyileştirilmesi için adım atılmazken özellikle muhalif medya üzerinde yoğun bir baskı yaratılmış ve eleştirel yayın yapan basın kurumlarına cezalar verilmiştir. 2022 yılında RTÜK en fazla cezayı *Halk TV*'ye verirken, bu kanalı *TELE 1*, *KRT TV* ve *Fox TV* izlemiştir. Eleştirel yayınları nedeniyle çok sayıda ceza alan kanallara ilaveten Habertürk'e ve *Show TV*'ye de çeşitli cezalar verilmiştir.

Uluslararası Basın Enstitüsü'ne (2020, s.18) göre ise medyanın özerkliğini, çeşitliliğini ve güçlülüğünü sağlamakla yükümlü olan Bilgi Teknolojileri ve İletişimi Kurumu, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ve Basın İlan Kurumu iktidarın güdümünde hareket etmektedir. Kamu adına siyasetleri denetlemekle yükümlü olan bu kurumlar hükümete göre şekillenmekte ve bu durum medyanın bağımsızlığına büyük zarar vermektedir.

Öte yandan gazetecilerin cumhurbaşkanına ve kamu görevlilerine hakaret suçları, halkı kin ve düşmanlığa yöneltmek ve devlet kurumlarını aşağılamak gibi suçlar gerekçe gösterilerek özgürlüklerinin kısıtlandığı da görülmektedir. 2022 yılında söz konusu nedenlerden dolayı 40 gazeteciye hapis cezası ve 318 bin lira tazminat cezası verilmiştir (Kanlı & Şener, 2022a, s. 9).

Bulut'a (2022, s. 17-18) göre, gazetecilerin yüzde 76,1'i özgür olmadıklarını ifade etmiştir. Özgür bir şekilde içerik ürettiklerini söyleyen gazetecilerin oranı ise yüzde 6,6 olarak görülmektedir. Gazetecilerin yüzde 61,2'si haberlerin sansüre uğradığını, içeriklerinin aşamalardan geçtiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra gazetecilerin yüzde 59,3'ünün yargılanma kaygılarının olduğu saptanmıştır.

Uluslararası Gazetecileri Koruma Komitesi'nin 2022 yılındaki raporuna göre, Türkiye en fazla gazetecinin hapiste olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Gazeteciler Cemiyeti'nin verilerine göre 43 gazeteci cezaevinde iken Medya ve Hukuk Çalışmaları Derneği'ne göre 64 gazeteci hapistedir (Kanlı & Şener, 2022a, s. 9).

İktidar tarafından gazeteciler hukuki süreçlere tabi tutulup yargılanırken bir yandan da ölüm tehdidi ve taciz gibi sorunlarla uğraşmaktadırlar (Institute, 2020, s. 14). Gazetecilere yönelik saldırılan her geçen zaman daha da arttığı süreçte meslek örgütleri şiddet faillerinin ceza alması için baskı yapsa da karşılık bulamamaktadırlar. Caydırıcı cezalarla saldırıların önlenmesi için verilen mücadelede yetkililer çözüm odaklı adımlar atmamaktadırlar. Özellikle yerel medyada çalışanlara yönelik şiddetin öne çıktığı dönemde çözüme dair tutumun olmadığı görülmektedir (Kanlı & Şener, 2022a, s. 7).

Bir başka sorun ise basın kartlarının çıkartılması ve yenilenmesi süreçleriyle ilgilidir. 2018 yılındaki değişiklikle birlikte basın kartları Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı üzerinden dağıtılmaya başlanmıştır. Gelişmelerden sonra muhalif gazetecilerin kartlarının bir yılı aşkın sürede yenilenmediği ve verilmediği gibi durumlara şahit olunmuştur (Sarıöz, 2020, s. 21). Bu durum gazetecilerin haber takiplerini zorlaştırmış ve basın emekçilerinin hür bir şekilde içerik üretmesine engel teşkil etmiştir.

Gazetecilerin ve gazeteci adaylarının alandaki güvencesizlikle ilgili sorunlarının olduğu da görülmektedir. Öyle ki sektördeki gazeteciler için bir belirsizlik ve güvencesizlik hâkimdir. Bir yandan siyasi baskılarla mücadele eden gazetecilerin sosyal haklar bağlamında da çeşitli haklardan yoksun oldukları ve bu nedenle meslekten uzaklaştıklarına şahit olunmaktadır (Bulut, 2022, s. 15-16). Yapılan araştırmalara göre Basın İş Kanunu çerçevesindeki gazeteci sayısının

azdır. Asgari ücretin altında maaşla çalışanlarla yoksulluk seviyesinde olan gazetecilerin uzun mesai yaptıkları da tespit edilmiştir (Kanlı & Şener, 2022a, s. 8).

Öte yandan gazetecilerin almış ücretlerdeki adaletsiz dağılım da bir diğer sorun olarak dikkat çekmektedir. Bulut'a (2022, s. 13) göre, kurumsal olarak üstte yer alan kişiyle en alttaki kişi arasında farklar vardır. Alt kademelerde sayısal olarak daha fazla kişi çalışırken bu grubun ücretlerinde ciddi yetersizlikler görülmektedir. Üst kademede az sayıda kişi olmasına rağmen bu kesimin oldukça yüksek ücretler aldıklarına şahit olunmaktadır.

Gazetecilikteki sorunlar nedeniyle maddi ve manevi yönden eksikliklerin olduğunu düşünen İletişim Fakültesi mezunları da başka alanlara yönelmektedir. İş bulma oranının düşük olduğu alanlardan olan gazetecilikte görülen sorun oldukça önemlidir (Narin, 2019, s. 26). Özdemir'e (2022, s. 6) göre, işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan gazeteciler haber değeri taşıyan bilgileri farklı mecralardan aktarmaya yönelmişlerdir. Ancak söz konusu mecralardaki belirsizlikler gazeteci adaylarının sektörden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Öte yandan yerel yönetimle halk arasında aracı olan yerel basında da sorunlar görülmektedir. Ekonomik sorunlarla birlikte büyük bir çıkmaza giren kurumlar birleşme yoluna gitmişlerdir. Aynı zamanda 800 gazete ve 100 TV ekonomik sorunlar nedeniyle yayınlarına son vermek zorunda kalmıştır (Bayık, 2021, s. 22).

Söz konusu sorunlarla birlikte medya sektöründe çok çeşitli problemler görülmektedir. Bunların bir an önce çözülmesi daha sağlıklı medya ortamının oluşması adına önemlidir. Ancak bunun için patronlarla birlikte mecliste yer alan vekillerin samimi adımlar atması gerekmektedir. Bu noktada daha önceden medyada çalışan ve sonrasında vekil olan siyasi yetkililerin sorumlu bir çerçevede hareket etmesi öneme sahiptir.

6. YÖNTEM

Bu çalışmada eski gazeteci kökenli milletvekillerinin meclisteki faaliyetleri incelenmiştir. Amaç, vekillerin güçlerini hangi çerçevede kullandıklarını ve medyanın sorunlarının çözümü için nasıl performans sergilediklerini ortaya koymaktır. Bu yönüyle araştırma; *"Eski gazeteci milletvekilleri medyadaki sorunlarının çözümü için TBMM'de ne ölçüde faaliyet içinde bulunmuştur?"* sorusu üzerine temellendirilmiştir. TBMM'de 27. dönemde yer alan milletvekillerinin faaliyetleriyle sınırlandırılan araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

İçerik analizinde nesnel, ölçülebilir verilere erişmek için metin ve doküman gibi materyallerin kodlama ve kategori gibi bir sistem çerçevesinde analizi yapılmaktadır (Metin & Ünal, 2022, s. 273). İletilerin doğrulanabilir analizini sağlamak için kullanılan yöntemde nesnellik ön plandadır (Fiske, 1996, s. 176). Nitel ve nicel olarak ikiye ayrılan yöntemde, nicel analizde kelimelerin ve kavramların ne kadar kullanıldığına, nitelde ise verilerin etkileşim ve iletişim yönüne odaklanılmaktadır. Hangi türden bir yaklaşım olursa olsun içerik analizinde içeriğin kodlanması ve sınıflandırılması üzerinden analiz ortaya konulmaktadır (Gül & Nizam, 2021, s. 182).

Mevcut yöntem çerçevesinde bu bölümde TBMM'de 27. dönemde yer alan ve eski gazeteci olan milletvekillerinin medyanın sorunlarının çözümü için sergiledikleri performans; kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis araştırması önergesi, komisyon konuşması, meclis soruşturması önergesi ve genel kurul konuşması çerçevesinde irdelenmiş ve bulgular üzerinden bir analiz ortaya konulmuştur.

Etik Onay: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder.

7. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışma kapsamında elde edilen veriler ve oluşturulan kategoriler TBMM'nin resmi sitesinden alınmıştır (TBMM, 2023). Bu doğrultuda ilk olarak, partilerin ve milletvekillerinin dağılımına yer verilmiştir. Ardından kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis soruşturması önergesi, meclis araştırması önergesi, genel kurul konuşması ve komisyon konuşması başlıkları üzerinden konulara göre dağılım incelenmiştir. Son olarak aynı başlıklar çerçevesinde vekillerin mecliste medya alanına ilişkin gösterdikleri performans analiz edilmiştir.

7.1. Siyasi Partiler ve Milletvekili Dağılımı

Çeşitli meslek gruplarındaki kişilerin seçilmesiyle oluşan mecliste gazeteciler önemli bir grubu temsil etmektedir. Buna istinaden önceden gazeteci olan vekillerin siyasi partilere göre dağılımı ele alınmış ve toplamda kaç vekilin olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 1. Siyasi partilerin ve milletvekillerinin dağılımı

Ad Soyad	Parti
Ayşe Keşir	AK Parti
Hüseyin Yayman	AK Parti
Mustafa Canbey	AK Parti
Tülay Kaynarca	AK Parti
Yalçın Akdoğan	AK Parti
Yelda Erol Gökcan	AK Parti
Yıldırım Tuğrul Türkeş	AK Parti
Ali Öztunç	CHP
Atilla Sertel	CHP
Kadri Enes Berberoğlu	CHP
Tuncay Özkan	CHP
Utku Çakırözer	CHP
Yüksel Mansur Kılıç	CHP
Ömer Öcalan	HDP
Şevin Coşkun	HDP
Tayyip Temel	HDP
Erkan Haberal	MHP
Ahmet Şık	TİP
Tuma Çelik	Bağımsız

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Tablo 1'deki verilere göre 19 milletvekili eskiden gazetecilik yapmıştır. AK Parti 7 vekille ilk sırada yer alan parti olurken, bunu 6 vekille CHP, 3 vekille HDP, birer vekille MHP ve TİP takip etmiştir. Ayrıca bir bağımsız vekilin de gazetecilik geçmişinin olduğu tespit edilmiştir.

Söz konusu milletvekilleri genel olarak halk tarafından tanınan kişilerdir ve kamuoyu gücüne sahiptirler. Çeşitli alanlardaki uzmanlıkları ve popülerlikleri nedeniyle aday gösterilen ve vekil seçilen isimlerin gazeteciliğin sorunlarının çözümü noktasında gösterdikleri çaba önemlidir. Bu nedenle vekillerin genel ve medya özelinde performanslarının irdelenmesi gerekmektedir.

İncelemeleri yapmadan önce literatür bölümünde değinilen hususun bu dönemde de olduğuna dikkat çekmekte yarar vardır. Siyasi partiler halk tarafından önemsenen gazetecilerin mecliste olmasına özen göstermektedirler. Bu hem halka rahat ulaşmak hem de gazetecileri belli sınırlar içinde tutmak için önemli bir güç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle iktidar olan AK Parti ve ana muhalefet olan CHP popüler gazetecilerin parti içinde olmasına ayrı bir önem vermektedir.

Nitekim söz konusu yaklaşım bu dönemde de görülmüş ve AK Parti en fazla gazeteci kökenli milletvekiline sahip olan siyasi parti olmuştur. Geçmişten günümüze kadar süregelen politikanın mevcut dönemde de değişmediğini söylemek mümkündür.

7.2. Milletvekillerinin Performanslarının Konulara Göre Genel Dağılımı

Milletvekilleri mecliste çeşitli girişimlerde bulunarak siyasete yön veren güçler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda eski gazeteci olan vekillerin meclisteki genel performansları medyaya ilişkin sergileyecekleri çaba için ipucu vermektedir. Bu nedenle vekillerin genel olarak mecliste neler yaptıklarını analiz etmek öneme sahiptir. Aşağıda milletvekillerinin performansları; kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis araştırması önergesi, komisyon konuşması, meclis soruşturması önergesi ve genel kurul konuşması üzerinden irdelenmiştir.

Tablo 2. Milletvekillerinin performanslarının konulara göre dağılımı

Ad Soyad	Parti	Kanun Teklifi	Soru Önergesi	Genel Görüşme Önergesi	Meclis Soruşturması Önergesi	Meclis Araştırması Önergesi	Genel Kurul Konuşması	Komisyon Konuşması	Toplam
Ahmet Şık	TİP	7	49	-	-	248	5	18	327
Ali Öztunç	CHP	21	279	2	-	811	113	79	1305
Ayşe Keşir	AK Parti	17	-	-	-	9	21	69	116
Atilla Sertel	CHP	27	668	6	-	915	49	311	1976
Erkan Haberal	MHP	46	1	-	-	83	9	4	143
Hüseyin Yayman	AK Parti	21	-	-	-	6	50	91	168
Kadri Enes Berberoğlu	CHP	15	1	1	-	53	8	10	88
Mustafa Canbey	AK Parti	47	-	-	-	15	38	39	139
Ömer Öcalan	HDP	14	244	3	-	887	82	13	1243
Şevin Coşkun	HDP	6	273	2	-	1059	60	15	1415
Tayip Temel	HDP	1	63	-	-	392	7	-	462
Tuma Çelik	Bağımsız	7	232	-	-	317	26	10	592
Tuncay Özkan	CHP	7	95	6	-	329	17	59	513
Tülay Kaynarca	AK Parti	86	-	-	-	24	39	18	167
Utku Çakırözer	CHP	45	159	5	-	1013	209	95	1526
Yalçın Akdoğan	AK Parti	7	-	-	-	3	3	-	13
Yelda Erol Gökcan	AK Parti	18	-	-	-	15	26	24	83
Yıldırım Tuğrul Türkeş	AK Parti	7	-	-	-	-	1	-	8
Yüksel Mansur Kılıç	CHP	9	76	2	-	288	13	26	414
Toplam		408	2140	27	-	6467	776	881	10.698

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Tablo 2’de verilerde, vekillerin 6467 meclis araştırma önergesi verdikleri görülmektedir. Ayrıca 2140 soru önergesi veren milletvekilleri 881 komisyon konuşması, 776 genel kurul konuşması yapmışlardır. 408 kanun teklifinde bulunan milletvekilleri, 27 defa ise genel görüşme önergesi vermişlerdir. Verilere göre, vekillerin genel bağlamda aktif olduklarını söylemek mümkündür. Ancak milletvekillerinin etkililik açısından ne denli güçlü oldukları da tartışmalıdır. Öyle ki kimi eski gazeteci vekiller önemli konularda yoğun bir emek harcarken bazı isimlerin çok az sayıda faaliyette bulunduğu tespit edilmiştir.

Çeşitli alanlarda 1976 faaliyette bulunan Atilla Sertel (CHP) bu alandaki en aktif vekil olarak öne çıkmıştır. Sertel’i toplam 1526 faaliyetle takip eden Utku Çakırözer (CHP) olmuştur. Ali Öztunç (CHP) ve Şevin Coşkun (HDP) da yine çok sayıda faaliyette bulunan milletvekilleri olarak dikkat çekmiştir. Yıldırım Tuğrul Türkeş (AK Parti) ise 8 faaliyetle en az girişimde bulunan gazeteci kökenli vekil olmuştur. Türkeş’i, 13 faaliyetle Yalçın Akdoğan (AK Parti) ve 83 faaliyetle Yelda Erol Gökcan (AK Parti) izlemiştir.

Ülkenin genel siyasetine yönelik atılan adımlarda muhalefetteki vekillerin aktif rol oynadıkları görülmüştür. İktidardaki gazeteci vekillerin ise daha pasif tutum içinde oldukları saptanmıştır. Bu noktada eski gazeteci vekillerin performanslarının partilerine göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki AK Parti içindeki eski gazeteci milletvekillerinin performansı ile CHP’deki gazeteci vekiller arasında farklar bulunmaktadır. Bu durum iktidar ve muhalefet olma üzerinden açıklanabilir ancak bireysel çabaların da önemli olduğunu unutmamak gerekir.

7.3. Milletvekillerinin Medya Alanıyla İlgili Faaliyetlerin Dağılımı

Eski gazeteci olan milletvekillerinin hangi alanlarda girişimlerde bulunduğu irdelemenin ardından medya için ne doğrultuda çaba sarf ettiklerini saptamak önemlidir. Öyle ki bu isimlerin aktif bir şekilde çalışmalarını sorunların çözümü noktasında kritik önem teşkil etmektedir. Buna göre milletvekillerinin medyaya dair performansları; kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis araştırması önergesi, komisyon konuşması, meclis soruşturması önergesi, genel kurul konuşması üzerinden incelenmiştir.

Tablo 3. Milletvekillerinin medyaya ilişkin performanslarının dağılımı

Ad Soyad	Parti	Kanun Teklifi	Soru Önergesi	Genel Görüşme Önergesi	Meclis Soruşturması Önergesi	Meclis Araştırması Önergesi	Genel Kurul Konuşması	Komisyon Konuşması	Toplam
Ahmet Şık	TİP	-	-	-	-	7	-	-	7
Ali Öztunç	CHP	-	10	-	-	21	3	-	34
Ayşe Keşir	AK Parti	1	-	-	-	-	-	1	2
Atilla Sertel	CHP	1	68	-	-	21	3	14	107
Erkan Haberal	MHP	-	-	-	-	1	-	-	1
Hüseyin Yayman	AK Parti	1	-	-	-	-	2	55	58
Kadri Enes Berberoğlu	CHP	3	-	-	-	-	1	-	4
Mustafa Canbey	AK Parti	1	-	-	-	-	2	5	8
Ömer Öcalan	HDP	-	5	-	-	34	4	1	44
Şevin Coşkun	HDP	-	6	-	-	44	3	-	53
Tayip Temel	HDP	-	4	-	-	15	1	-	20
Tuma Çelik	Bağımsız	-	5	-	-	11	1	2	19
Tuncay Özkan	CHP	-	3	-	-	15	2	23	43
Tülay Kaynarca	AK Parti	1	-	-	-	-	2	-	3
Utku Çakırözer	CHP	5	27	-	-	30	18	20	100
Yalçın Akdoğan	AK Parti	-	-	-	-	-	-	-	-
Yelda Erol Gökcan	AK Parti	-	-	-	-	-	-	6	6
Yıldırım Tuğrul Türkeş	AK Parti	-	-	-	-	-	-	-	-
Yüksel Mansur Kılıç	CHP	1	17	-	-	4	1	15	38

Toplam	14	145	-	-	203	43	142	547
--------	----	-----	---	---	-----	----	-----	-----

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Tablo 3'te yer alan verilere bakıldığında milletvekillerinin medya ile ilgili 203 meclis araştırma önergesi verdikleri görülmektedir. Ayrıca 145 soru önergesi veren milletvekilleri, 142 komisyon konuşması gerçekleştirmişlerdir. Bunlara ilaveten vekiller 43 genel kurul konuşması yaparken 14 kanun teklifi vermişlerdir.

Medyanın sorunlarının çözümü için en yoğun çaba harcayan vekilin 107 faaliyetle Atilla Sertel (CHP) olduğu saptanmıştır. 100 faaliyette bulunan Utku Çakırözer'in (CHP) de medya alanıyla ilgili sorunların çözümünde etkin bir rol aldığı tespit edilmiştir. Tuğrul Türkeş'in (AK Parti) ve Yalçın Akdoğan'ın (AK Parti) ise medyaya dair herhangi bir faaliyette bulunmadığı görülmüştür.

Eski gazeteci olan milletvekillerinin önerge ve kanun teklifi verdikleri, üzerine konuşmalar ve tartışmalar yürüttükleri konulara bakıldığında, basın özgürlüğü sorunu ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte; nefret söylemi ve ayrımcılık, kadına şiddet, TRT, AA, Basın İlan Kurumu ve RTÜK kurumlarında yaşanan atama, maaş ve kadrolaşma gibi sorunlar, gazetecilere yönelik şiddet eylemleri, kitle iletişim araçları üzerinden pazarlanan ürünlerin halk sağlığına etkileri, kamu kaynaklarının reklamlar aracılığıyla medyaya aktarılması, kâğıda ilişkin çeşitli sorunlar, ulusal ve yerel medyadaki ekonomik sorunların tespiti ve çözümü, tutuklu gazetecilere ilişkin sorunlar, sinema çalışanlarının hak ihlalleri, gazete dağıtımındaki tekelleşme, siyaset, mafya ve gazeteciler arasındaki ilişkilerin araştırılması, sosyal medyada yalan/yanlış içeriklerin tespiti ve çözümü, Kahramanmaraş depreminde sosyal medyadaki kısıtlama gibi konularda girişimlerde bulunulmuştur. Söz konusu sorunların tespit edilmesi ve çözülmesi için muhalefetteki gazeteci vekiller çeşitli adımlar atmış olsalar da diğer partilerdeki vekillerle aralarında net bir uzlaşımın bulunmaması nedeniyle etkin ve kolektif bir güç oluşturamamışlardır.

Bu noktada siyasi partilerin pozisyonlarının ve olaylara yaklaşımının medyaya ilişkin tutumda temel bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle siyasi partilerin iktidar ve muhalefet pozisyonlarının temel belirleyiciler olduğu düşünülebilir. Medyaya dair atılan adımlarda iktidar-muhalefet karşıtlığı belirleyici olurken bunun yeni sorunları da beraberinde getirdiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Ancak gazeteci vekillerden tüm koşullarda mesleğin ilkeleri ve çıkarları çerçevesinde hareket etmeleri beklenmektedir. Bu nedenle gazeteci kökenli vekillerin meclisteki sorumluluklarını ve rollerini unutmamaları büyük bir öneme sahiptir.

8. SONUÇ

Bu araştırmada Türkiye'de eskiden gazeteci olan milletvekillerinin medyanın sorunları ya da geliştirilmesi için neler yaptıklarına ve meclisteki performanslarının ne yönde şekillendiğine odaklanılmıştır. TBMM'de 27. dönemdeki eski gazeteci kökenli milletvekillerinin faaliyetleriyle sınırlandırılan araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılarak üç farklı tablo üzerinden inceleme yapılmıştır. Bu doğrultuda milletvekillerinin performansları; kanun teklifi, soru önergesi, genel görüşme önergesi, meclis araştırması önergesi, komisyon konuşması, genel kurul konuşması ve meclis soruşturması önergesi üzerinden değerlendirilmiştir.

Bulgulara göre muhalefetteki vekillerin medyanın sorunlarının çözümü noktasında daha aktif bir tutum içinde oldukları saptanmıştır. Özellikle Atilla Sertel (CHP) ve Utku Çakırözer (CHP) öne çıkan vekiller olmuştur. Ancak bu milletvekillerinin azınlıkta olmaları nedeniyle çabalarının karşılık bulamadığını söylemek mümkündür. İktidar partisindeki milletvekillerinin eylemlerinin

düşük kaldığı, bazı vekillerin ise hiçbir faaliyette bulunmadıkları tespit edilmiştir. Bu durumu gerek siyasi gerekse gazetecilik bağlamında olumsuz temsil olarak değerlendirmek mümkündür. Meclise seçilen ve kamu adına temsilcilik görevini icra eden vekillerin aktif olmaları demokrasi adına önemlidir.

Sonuç olarak yapılan incelemelerde, 19 vekilden sadece birkaçının bu yönde çaba içinde olduğu, onların da güçlerinin sınırlı olması nedeniyle etkili gündem oluşturamadıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte milletvekillerinin sorunlar karşısında ortak hareket edemedikleri görülmüş ve kararlarda partilerinin tutumlarının etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu noktada vekillerin partilerinin ideolojilerini de etken olarak değerlendirmek mümkündür. Her ne kadar vekillerin kişisel çabaları önemli olsa da temel unsurun partilerin konumlarında ve bakış açılarında gizli olduğunu unutmamak gerekir.

Ancak vekillerin medyanın sorunlarının çözülmesi için ortak hareket etmeleri ve gazeteciliğin temel değerlerini öncüleyen bir yaklaşım içinde olmaları öneme sahiptir. Öyle ki eski gazeteci olan vekillerden başta basın özgürlüğü olmak üzere, maddi ve manevi sorunlar karşısında daha aktif rol oynamaları beklenmektedir. Aksi takdirde mecliste yer alan isimler partilerine güdümlü bir çerçevede hareket etmek zorunda kalacak ve mevcut güçlerinden yararlanamayacaklardır. Bunun için mecliste yer alan gazeteci vekillerin gazeteciliğe ve halka karşı sorumluluk duygusu içinde hareket etmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'nin uluslararası saygınlığına gölge düşüren bu sorunsalın yansımaları çeşitli raporlarda da görülmektedir. Öyle ki Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütünün 2024 yılı Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde Türkiye, 180 ülke içinde 158. sırada yer almıştır. Bu sıralamanın daha iyi olması için eski gazeteci vekillerin çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Tüm sorunların temelini oluşturan bu verilerin demokratik ülkelerdeki seviyelere çekilmesinde eski gazeteci vekillerin meclisteki performansları belirleyici olacaktır. Ayrıca bu yaklaşım, Türkiye'nin küresel ölçekte daha demokratik bir seviyeye yükselmesi için de bir ön koşul olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, bu çalışmada gazeteci kökenli vekillerin mecliste gazeteciliğin sorunlarına tutumu nicel bağlamda ele alınmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda gazeteci vekillerin hangi alanda faaliyetlerde bulunduğu, ne tür konularda önerge verdiği, komisyonlarda hangi sorunlara ilişkin çalışmalar içinde yer aldığı gibi konular ele alınabilir ve bu çerçevede nicel/nitel bir araştırma yapılabilir. Bu kapsamda tasarlanacak bir çalışmanın sorunsala ilişkin detaylı bir analiz ortaya koyması öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (2009). *TBMM milletvekili veritabanı oluşturulması ve siyasal seçkin/milletvekilleri profili çalışması*. Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu.
- Akdağ, M. (2020). Medya siyaset etkileşimi bağlamında Türkiye'de siyasetin medya alanındaki düzenlemeleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(7), 1173-1197. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.724441>
- Altan, C. (2008). Türkiye'de 1950-1960 dönemi milletvekillerinin sosyolojik özellikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 23-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4764/65456>

- Arslan, A. (2004). Medya-politika ilişkisi üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-8. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/150/150>
- Arslan, D. A., Doğan, F., & Arslan, G. (2020). *Mersin'de kentsel katılım ve Mersin milletvekillerinin sosyolojik analizi*. Mer Ak Yayınları.
- Asker, A. (2009). Gazeteci milletvekilleri (1920-1980). In K. Alemdar (Ed.), *Türkiye'de kitle iletişimi dün bugün yarın* (pp. 125-147). Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Bayık, Ş. (2021). Yerel basın kaderine terk edildi. 9. *Köy - Gazetecilik İçin Dayanışma*, 20-22.
- Bulut, Ç. K. (2022). *Gazetecilerin mesleki memnuniyeti 2022 araştırması sonuç raporu*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Charon, J. M. (1993). İletişim araçlarında devlet müdahalesi. In J. M. Charon (Ed.), *Medya dünyası* (O. Tatlıpınar, Trans.) (pp. 243-245). İletişim Yayınları.
- Cook, T. E. (2005). *Governing with the news: The news media as a political institution*. University of Chicago Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Davis, A. (2007). Investigating journalist influences on political issue agendas at Westminster. *Political Communication*, 24(2), 181-199. <https://doi.org/10.1080/10584600701313033>
- Davis, A. (2009). Journalist source relations, mediated reflexivity and the politics of politics. *Journalism Studies*, 10(2), 204-219. <https://doi.org/10.1080/14616700802580540>
- Enteer, J. M. (1991). Changing lanes on the inside track: The career shuttle between journalism, politics and government. *Joan Shorenstein Barone Center Press, Politics, Public Policy*, 8, 1-13. <https://shorensteincenter.org/career-shuttle-between-journalism-politics-government/>
- Erikson, J., & Josefsson, C. (2019). Does higher education matter for MPs in their parliamentary work? Evidence from the Swedish parliament. *Journal of Representative Democracy*, 55(1), 65-80. <https://doi.org/10.1080/00344893.2019.1581077>
- Fer, S. (2020). Journalists and politicians: Communication in a democratic climate or mutual control? *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3633786>
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş* (S. İrvan, Trans.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gökçe, A. F. (2011). Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasal seçkinlerin sosyal yapılarının incelenmesi: 23. dönem milletvekilleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 69-84. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.142>
- Gül, S. S., & Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde söylem ve içerik analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 181-198. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803182>
- Hallin, D., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.
- Institute, I. P. (2020). *Türkiyeli gazeteciler baskıların kısılcında: 6-9 Ekim 2020'de Türkiye'de gerçekleştirilen uluslararası basın özgürlüğü ortak misyonu*. International Press Institute.
- Kanlı, Y., & Şener, K. (2022a). *Medya izleme raporu 2022-1*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kanlı, Y., & Şener, K. (2022b). *Medya izleme raporu 2022-2*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kurban, D., & Sözeri, C. (2012). *İktidarın çarkında medya: Türkiye'de medya bağımsızlığı ve özgürlüğü önündeki siyasi, yasal ve ekonomik engeller*. TESEV Yayınları.

- McChesney, R. W. (2003). The problem of journalism: A political economic contribution to an explanation of the crisis in contemporary US journalism. *Journalism Studies*, 3(4), 299–329. <https://doi.org/10.1080/14616700306492>
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 273–294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>
- Meyer, T. (2002). *Medya demokrasisi* (A. Fethi, Trans.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Muradyan, V. (2024, January 16). Journalists to politicians: The transition from media to governance. *PartyParty*. <https://political.party/journalists-to-politicians-the-transition-from-media-to-governance/>
- Narin, E. (2019). Gazetecilik mezunları mesleklerini yapamıyor. 9. Köy – Gazetecilik İçin Dayanışma, 26–29.
- Nergiz, B. (2020). Türkiye’de çok partili döneme geçiş sonrası doğuda genel seçimler ve milletvekillerinin demografik özellikleri (1945–1960). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 473–501. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.560015>
- Özdemir, Y. (2022). Gazeteci adayları meslekten uzaklaşıyor. 9. Köy – Gazetecilik İçin Dayanışma, 6–7.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Piontek, D., & Hordecki, B. (2014). Journalists and politicians in television interviews after elections: A redefinition of roles? *Central European Journal of Communication*, 13(7), 209–224. <https://wuwr.pl/cejc/article/view/6756/6402>
- Sarıöz, D. (2020). Basın kartı muamması: Hedefte muhalif gazeteciler mi var? 9. Köy – Gazetecilik İçin Dayanışma, 21–23.
- Sertel, S. (1969). *Roman gibi*. Ant Yayınları.
- Sözeri, C. (2014). Dönüşen medya değişmeyen sorunlar. In S. Çoban & E. Arsan (Eds.), *Medya ve iktidar: Hegemonya, statüko ve direniş* (pp. 70–85). Evrensel Kültür Kitapları.
- Sözeri, C. (2018, May 19). Gazeteciler milletvekili olmalı mı? *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/yazi/81503/gazeteciler-milletvekili-olmalı-mi>
- TBMM. (2023, Aralık 12). 27. dönem milletvekilleri listesi. TBMM. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/liste>
- Van Dalen, A., Albæk, E., & de Vreese, C. (2011). Suspicious minds: Explaining political cynicism among political journalists in Europe. *European Journal of Communication*, 26(2), 147–162. <https://doi.org/10.1177/0267323111404841>
- Van Deer Goot, E., Van Der Meer, T., & Vliegthart, R. (2021). Reporting on political acquaintances: Personal interactions between political journalists and politicians as a determinant of media coverage. *International Journal of Communication*, 15, 229–251. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/15313/3317>

* * * * *

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder.

Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlıdır.

* * * * *

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the performance of former journalist MPs in the parliament was analyzed. The aim of the study is to determine how former journalist MPs perform in solving problems in the media. The study was limited to the legislative activities of former journalist MPs in the 27th term of the Turkish Grand National Assembly. Content analysis method was used in the study. The study is based on the question *"To what extent have former journalist MPs been active in the parliament to solve their problems in the media?"*. In this framework, firstly, the relationship between media, politics and journalism is discussed. Then, the current problems of journalism that the MPs are expected to make an effort to solve are included. Finally, the findings were analyzed through three different tables.

The data obtained and the categories created within the scope of the study were taken from the official website of the Grand National Assembly of Turkey. Accordingly, firstly, the distribution of parties and MPs is given. Then, the distribution by topics was analyzed under the headings of law proposal, parliamentary question, parliamentary question, parliamentary debate, parliamentary investigation, parliamentary research, plenary speech, and commission speech. Finally, the performance of MPs in the media field in parliament was analyzed under the same headings.

Looking at the distribution of political parties and MPs, 19 MPs used to work as journalists. AK Party was the leading party with 7 MPs, followed by CHP with 6 MPs, HDP with 3 MPs, MHP and TİP with one each. One independent MP was also found to have a journalism background.

A breakdown of MPs performance by subject shows that they submitted 6467 parliamentary research motions. They also submitted 2140 parliamentary questions, made 881 commission speeches and 776 plenary speeches. They submitted 408 parliamentary bills and 27 motions for general debate. According to the data, it is possible to say that MPs were active in general. Atilla Sertel (CHP), who was active in 1976 in various fields, stood out as the most active MP in this field. Yıldırım Tuğrul Türkeş (AK Party), on the other hand, was the least active journalist-oriented MP with 8 activities.

A breakdown of MPs performance on media reveals that they submitted 203 parliamentary research motions on media. In addition, MPs submitted 145 parliamentary questions and made 142 commission speeches. In addition, MPs made 43 plenary speeches and 14 legislative proposals. Atilla Sertel (CHP) was the MP who made the most intensive efforts to solve the problems of the media with 107 activities. Tuğrul Türkeş (AK Party) and Yalçın Akdoğan (AK Party) did not engage in any media-related activities.

According to the findings, opposition MPs were found to be more active in solving the problems of the media. Especially Atilla Sertel and Utku Çakırözer stood out. However, it is possible to say that since these MPs are in the minority, their efforts were not reciprocated. The MPs from the ruling party were found to be less active and some MPs did not take any action at all.

In conclusion, the analysis revealed that only a few of the 19 MPs made efforts in this direction and that they were unable to set an effective agenda due to their limited power. In addition, it was observed that MPs could not act jointly in the face of problems and it was concluded that their parties were influential in decisions. It can be said that the positions of the MPs' political parties, their ideologies and their views on journalism are decisive for this result.

BANKA ÇALIŞANLARININ KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN GÖSTERDİĞİ FARKLILIKLARIN İNCELENMESİ*

EXAMINING THE DIFFERENCES IN THE DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS OF BANK EMPLOYEES IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES

 Nesrin AKSU¹

 Mehmet Sadık ÇOBAN²

 Abdulkadir GÜMÜŞ³

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE İşletme ABD, e-posta: nesrinaksu_90@hotmail.com

² Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Gevaş MYO, e-posta: sadikcoban@yyu.edu.tr

³ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, e- posta: kadirgumus@yyu.edu.tr

Received / Alınma: 13.01.2025

Accepted / Kabul: 24.03.2025

ÖZET

Bu çalışmanın amacı karanlık üçlü kişilik özelliklerinin boyutlarından olan narsisizm, Makyavelizm ve psikopatinin demografik faktörlere göre farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Çalışmanın örneklemini Van ilinde mevduat ve katılım bankacılığı alanında farklı banka şubelerinde istihdam edilen 251 kişi oluşturmaktadır. "Karanlık Üçlü Kişilik Ölçeği" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket yöntemi ile elde edilen veri SPSS 25 paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada geçerlilik analizi, güvenilirlik analizi, faktör analizi, normallik testi, T Testi ile ANOVA analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda karanlık üçlü alt boyutları ile çalışanların medeni durumu, yaşı ve öğrenim durumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Buna karşın Makyavelizm ve narsisizm boyutlarının cinsiyet ve gelir durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Gelir durumuna ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında çalışanların narsisizm ve Makyavelizm boyutlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı, psikopati boyutunda ise gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Ayrıca banka faaliyet türüne göre de narsisizm ve psikopati boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışma süresi arttıkça olumsuz kişilik özellikleri olarak nitelendirilen Makyavelizm, narsisizm ve psikopati davranış özelliklerinin daha fazla ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bununla beraber görev unvanının Makyavelizm, narsisizm ve psikopati boyutları ile anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karanlık üçlü, Narsisizm, Makyavelizm, Psikopati, Banka Çalışanları, Demografik Faktörler.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine whether narcissism, Machiavellianism and psychopathy, dimensions of the dark triad personality traits, differ according to demographic factors. The sample consists of 251 employees working in various bank branches in the field of deposit and participation banking in Van Province. "Dark Triad Personality Scale" was used as a data collection tool. The data, obtained through the survey method, was analysed using the SPSS 25 package program. Validity analysis, reliability analysis, factor analysis, normality test, T Test and ANOVA analyses were conducted in the study. As a result, no significant differences were found between the dark triad sub-dimensions and the marital status, age and education level of the employees. However, Machiavellianism and narcissism dimensions showed significant differences based on gender and income status. Likewise, the psychopathy dimension differed significantly according to job title and work experience. In addition, a significant difference was observed in the narcissism and psychopathy dimensions based on the type of bank activity. Furthermore, it was determined that as work experience increases, negative personality traits such as Machiavellianism, narcissism and psychopathy become more pronounced. Lastly, job title was found to have a significant relationship with all three dimensions: Machiavellianism, narcissism and psychopathy.

Keywords: Dark Triad, Narcissism, Machiavellianism, Psychopathy, Bank Employees, Demographic Factors.

* Bu çalışma 10. Uluslararası Ege Kongrelerinde (5-7 Ekim 2024 İzmir) özet olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Kişilik özellikleri, birey davranışlarının altındaki sebeplerin anlaşılmasında büyük etkiye sahiptir. Bireylerin gerek iş hayatı gerek sosyal hayatlarındaki değer ve seçimlerinde kişilik özellikleri belirleyici olmaktadır. Bu özellikler bireylerin iş davranışlarını da etkileyerek şekillendiren bir etkiye sahiptir (Chien-Wen et al. 2013, s. 79). Kişilik özelliklerinin davranışlara nasıl yansıdığı kişiliğin olumlu ve olumsuz yönü arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır. İnsanlara karşı sevgi dolu ve yararlı davranışlarda bulunmak kişiliğin olumlu yönünü oluşturmaktadır. Kişiliğin olumsuz yönü ise kişiliğin karanlık tarafı olarak ifade edilmektedir ve bu karanlık taraf sosyal açıdan rahatsızlık veren ve zararlı davranışlar içeren bir durumu yansıtmaktadır (Set, 2020, s. 319). İş yerinde sapkın davranışlar sergileyen ve düşük çalışma performansına sahip bireylerin belirlenmesinde, karanlık kişilik özelliklerinin tespiti büyük fayda sağlamaktadır (Khoo & Burch, 2008, s. 87). Bu kişilik özelliklerinin tespit edilmesiyle insan doğasının daha iyi anlaşılması mümkün hale gelmektedir. Nitekim işe alım süreçlerinde karanlık kişilik özelliklerine sahip bireylerin tespit edilmesinin kolay olmamasından ötürü bu kişilik özelliklerini taşıyan bireylerin örgütü çeşitli problemlere maruz bırakması mümkün olmaktadır. Örgütlerde karanlık özellikler taşıyan kişilerin varlığı bu kişilerin nasıl yönetilmesi gerektiği sorusunu akıllara getirmektedir (Kanten vd., 2015, s. 367). Karanlık kişilik özellikleri hem örgütler hem de ilişkiler açısından önem taşıdığı için bu konuyla ilgili araştırmalar yoğun bir ilgiyle artan bir eğilim göstermektedir.

Kişiliğin karanlık yönlerini inceleyen Paulhus ve Williams tarafından narsisizm, Makyavelizm ve psikopati olmak üzere üç tür karanlık kişilik özelliği belirlenmiş ve bu kişilik özellikleri "karanlık üçlü" olarak tanımlanmıştır. Karanlık üçlüyü oluşturan boyutlar örtüşen özelliklere sahip olmakla birlikte farklı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Paulhus & Williams, 2002, s. 556). Kişiliğin karanlık üçlüsünü çeşitli tutum ve davranışlar üzerinde belirleyiciliği olan bir tür kişilik bozukluğu olarak da ifade etmek mümkündür. Hem sosyal hem de çalışma hayatında karanlık üçlü kişilik eğilimi gösteren bireylerin varlığı kaçınılmazdır. Bu bireylerin toplumsal ve örgütsel düzeyde olumsuz ve yıkıcı davranışlar göstermeleri beklenen bir durumdur. Dolayısıyla bu tarz özellikler taşıyan kişilerin olumsuz davranışlarının önlenmesi, azaltılması ve bu kötücül özellikleri taşıyanların iyi yönetilmesi örgütlerin başarısı için çok büyük öneme sahiptir (Kanten vd., 2015, s. 367).

Uluslararası araştırmalarla gerekli ilgiyi gören karanlık üçlü kavramı, son yıllarda ülkemizde de yoğun bir ilgiyle çeşitli araştırmalara tabi tutulmuştur (Saltoğlu & Uysal Irak, 2020; Polatçı & Yeloğlu, 2021; Ülkü & Polatçı, 2023; Aykanat & Yıldız 2022; Yıldız vd., 2024). Alan yazında karanlık üçlü kavramının farklı değişkenlerle ilişkisine, farklı alanlarda ve sektörlerde araştırma konusu yapıldığına dair çalışmalar mevcuttur (Özsoy, & Ardic, 2017; Furtner et al. 2017; Okumuşoğlu, 2021). Fakat konu ile ilgili yapılan çalışmalar sınırlı düzeyde kalmıştır. Kişiliğin görünmeyen yönlerini ele alan karanlık üçlü kavramının önemini anlaşılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Banka çalışanlarının karanlık üçlü olarak adlandırılan narsisizm, Makyavelizm ve psikopati kişilik özelliklerinin demografik değişkenler açısından ele alınması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma şartlarının ağır olması ve karanlık özelliklerin yönetiminin önemli olması sebebiyle araştırma bankacılık sektöründe yürütülmüştür. Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati kişilik özelliklerinin banka çalışanlarının yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, hizmet süresi, görev ünvanına göre değişip değişmediği ve banka faaliyet türüne göre farklılık düzeyi tespit edilmiştir. Araştırmanın hem özel hem de kamu bankalarında yürütülmüş olması, kamu ve özel bankalar arasında faaliyet

türlerine göre karanlık üçlü boyutları açısından karşılaştırma yapılması imkânını sunması alan yazına yapacağı katkılar açısından önemlidir.

2. KARANLIK ÜÇLÜ

İnsan davranışlarının anlaşılması hususunda kişilik özellikleri önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan davranışlarının anlaşılması için kişilik kavramı, uzun yıllar çeşitli araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalara konu olmuştur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde ise son yıllarda, olumsuz olarak adlandırılabilir çeşitli kişilik özelliklerinin üzerinde önemle durulduğu görülmüştür (Satici vd., 2019, s. 860). Özellikle iş hayatındaki skandal olaylar ve etik olmayan olayların açığa çıkması araştırmacıları kişiliğin karanlık tarafını ele alan çalışmalara iterek bu konuya olan ilginin artmasına sebep olmuştur (Spain vd. 2013, s. 1). Karanlık kişilik özellikleri, Paulhus ve Williams tarafından 2002 yılında ilk kez tanımlanmıştır (Paulhus & Williams, 2022). Kişiliğin karanlık tarafını, olumsuz tutum ve davranışların sergilendiği bir tür kişilik bozukluğu olarak ifade etmek mümkündür (Kanten vd. 2015, s. 367). Alan yazına bakıldığında olumsuz ve itici kişilik özelliği olarak nitelenen kişiliğin karanlık yönünün narsisizm, Makyavelizm ve psikopati olmak üzere sınıflandırıldığı ve bu sınıflandırmanın "karanlık üçlü" olarak ifade edildiği görülmüştür (Paulhus & Williams, 2002, s. 556). Karanlık üçlüyü ifade eden ve çok yaygın bir kullanım olan bu sınıflandırmanın üç bileşeninden aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

2.1. Narsisizm

Narsisizm kavramı, bireylerin psikolojik ihtiyaç ve isteklerinin giderilememesi ve kendisinde olmayan bazı temel özelliklerin baskılanması sebebiyle bireyin kendisi tarafından oluşturulmuş, gereğinden fazla yüceltilmiş benlik olarak ifade edilebilir (Özsoy & Ardic, 2017, s. 394). Narsisist kişilik özelliğine sahip bireyler çevrelerinden ilgi ve hayranlık beklentisi içerisinde olan, güç, saygınlık, statü ve liderlik özelliklerine yatkın olan, kendini yüceltme ve üstünlük eğilimleri olan kibirli kişilerdir (Rauthmann & Kolar, 2013, s. 582). Yine başka bir görüşe göre narsisistler kendilerine aşırı sevgi besleyen, bencil, insanlarla empati kuramayan, kendilerinden başka kimseyi düşünmeyen, umursamaz tavırları olan, sadece kendi başarıları ve zaferleriyle meşgul olan kimseler olarak nitelendirilmektedir (Ferne, vd. 2016, s. 2). Beğenilme, onaylanma, ön planda olma ve takdir görme arzusu narsisistler için fazlaca önem taşımaktadır. Bu şekilde birey eksiklik duygusunu gidererek egosal tatmin yaşamaktadır. Kendini sevmek ve kendine değer vermek, sağlıklı ve normal olan kişiler için beklenen ve istenen bir durum olarak kabul görürken narsisistlerde gerçekçi olmayan bir benlik söz konusu olduğu için hoş karşılanmamaktadır. Bu sebeplerden ötürü narsisist eğilimlere sahip olmak bireyin günlük hayatını ve toplumsal uyumunu zorlaştıran bir etki yaratmaktadır (Özsoy, 2019, s. 195).

2.2. Makyavelizm

Makyavelizm kavramı, "amaçlara ulaştıran her yol mubahtır" düşüncesinden hareket ederek kişisel amaçların ve çıkarların gerçekleştirilmesi için her türlü yolun denenebileceğini ifade etmektedir (Özsoy & Ardic, 2017, s. 395). İnsan ilişkileri ile başa çıkmada manipülatif tavırların işe yaradığı, insan doğasında iyiliğe yer olmadığı ve kişisel çıkarların her şeyden önce geldiği yönündeki inançlar makyavelist kişiliğin temelini oluşturmuştur (Yaşlıoğlu & Atılğan, 2018, s. 728). Makyavelistler, stratejik manipülasyon uygulayarak insan ilişkilerinde duygusuz, faydacı ve alaycı bir bakış açısıyla insanları kendi menfaatleri için kullanmakta ve ahlaka uygun olmayan davranışlarda bulunmaktadırlar (Nagler vd., 2014, s. 48). Yapılan çalışmalar incelendiğinde makyavelist eğilim gösteren bireylerde etik dışı eylemler, manipüle etme ve stratejik davranma

gibi özellikler belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Makyavelistler güç ve çıkar odaklı oldukları için iş ya da sosyal hayatlarında insan ilişkilerini menfaatleri doğrultusunda yönlendirerek manipülasyon yapmaktadırlar. Yeri geldiğinde de amaçlarına ulaşma uğruna yalan, hile, iki yüzlülük, sahtekarlık gibi gayri ahlaki yollara hiç çekinmeden başvurabilmektedirler. Bu kişiler duygularını ve davranışlarını çok iyi kontrol edebildikleri için de anlaşılabilirliği güç olmakta veya zaman almaktadır (Özsoy, 2019, s. 196).

2.3. Psikopati

Bireyin dürtülerini kontrol edememesi, duygusuz olması, insan ilişkilerinde empati kuramaması, kaygı ve pişmanlık duygusunun düşük düzeyde olması gibi özellikler psikopat kişiliğin özelliklerini oluşturmaktadır (Hodson vd., 2009, s. 686). Psikopatlar insan ilişkilerinde güçlü duygusal bağlar kuramayan, çevrelerine zarar verici davranışlarda buldukları zaman herhangi bir suçluluk duygusu veya pişmanlık hissetmeyen, sosyal yönden sapkın bir yaşam tarzını benimseyen, dürtüsel hareket eden ve sorumsuzca davranan bireylerdir (Hare & Neumann, 2009, s. 792). Benzer şekilde psikopatik kişilik özelliklerine sahip bireylerin bireysel davranışlar sergilemelerinin yanı sıra bencil, agresif ve duyarsız oldukları da ifade edilmektedir (Polatçı ve Yeloğlu 2021, s. 76). Öz bilinç eksikliğine sahip bu bireylerin normal insanlar kadar kaygı ve korkuya kapılmadığı ve utanç duygusundan yoksun oldukları belirtilmektedir. Ayrıca psikopat kişiler dürtüsel hareket ederek istek ve ihtiyaçlarının anında karşılanması arzusunu taşımaktadırlar (Spain vd., 2013, s. 3). Bu kişilerin ufak bir kazanç için bile olsa belli bir getiri elde edeceklerini düşündükleri herhangi bir şey için ciddi suçlara bulaşabilecekleri belirtilmektedir (Erdoğan, 2018, s. 39). Bu açıklamalar doğrultusunda psikopati eğilimi yüksek olan bireylerin hem iş ve hem de sosyal yaşamlarında çevrelerine zarar vererek yıkıcı davranışlar sergilediklerini söyleyebiliriz.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Banka çalışanlarının karanlık üçlü kişilik özelliklerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, hizmet süresi, görev unvanı ve banka faaliyet türüne göre narsisizm, Makyavelizm ve psikopati kişilik özelliklerinde anlamlı bir farklılığın olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın hem kamu hem de özel bankaları kapsamı ayrı bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda bilgimiz dahilinde literatürün taranması sonucu hem görev unvanı (müdür, müdür yardımcısı/yönetmen, şef/yönetmen yardımcısı, memur/yetkili) hem de banka faaliyet türü (mevduat ve katılım) özelinde karanlık üçlü kişilik özelliklerinin tespit edilmesine dair çalışmaya rastlanılmadığından çalışmanın önemli ve özgün olduğu düşünülmektedir.

3.2. Çalışmanın Yöntem ve Evreni

Araştırma anketinin uygulanması hususunda, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı'nın 08.12.2023 tarih 2023/29 oturum sayılı toplantısında almış olduğu karar ile etik kurulu izni alınmıştır. Çalışmada nicel yöntem tercih edilmiş olup kullanılacak anket formu iki bölümden meydana gelmektedir. Söz konusu anketin birinci bölümünde çalışanlara yönelik demografik faktörler yer almaktadır. İkinci bölümde ise çalışanların karanlık kişilik özelliklerini ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Çalışmada kullanılacak ölçek farklı sektörlerde kullanılmış olup, daha önceki çalışmalarda geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmasına rağmen bu çalışmada da ilgili ölçek geçerlilik ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmanın evreni, Van merkezde bankacılık sektöründe faaliyet gösteren toplam 36 banka şubesindeki çalışanları kapsamaktadır. Bahse konu banka şubeleri özel mevduat, kamu mevduat, özel katılım ve kamu katılım bankacılığı alanında faaliyette bulunmaktadır. Çalışmanın örneklemini farklı unvan ve pozisyonlarda istihdam edilen 251 çalışandan oluşmaktadır. Bu unvan ve pozisyonlar kamu bankaları ile özel bankalarda değişmektedir. Kamu bankalarındaki unvanlar müdür, müdür yardımcısı, şef ve memur şeklinde iken; özel bankalarda ise müdür, yönetmen, yönetmen yardımcısı ve yetkili şeklinde olmaktadır.

Örneklem büyüklüğü belirlendiğinde örneklemin evreni temsil etmesi önemlidir. Çalışmada kullanılan araştırma yöntemine göre sosyal bilim araştırmaları için 30 ile 500 arasındaki örneklem büyüklüğü yeterli olarak kabul edilmektedir (Altunışık vd., 2012, s. 137). Fakat evrenin farklı olması durumunda minimum gerekli örneklem büyüklüğü söz konusudur. Evren büyüklüğünün 500 olması durumunda % 95 güvenilirlik düzeyinde 217 örneklem yeterli olabilmektedir (Gürbüz & Şahin 2018, s. 130). Bu nedenle çalışmada seçilen örneklem büyüklüğü evreni temsil etme kabiliyetine sahiptir. Araştırma kapsamında bilimsel etik kurallarına uyulmuş olup; hem veri toplama sürecinde hem de verinin analizi sürecinde veride herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Literatür taraması ışığında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

Hem toplumun hem de piyasanın erkek ve kadınlardan farklı beklentileri olabilmektedir. Kişilik özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermesi mümkündür. Dolayısıyla cinsiyetin kişilik özelliklerini etkilediğini göz önüne alarak H_1 hipotezi oluşturulmuştur.

H₁: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Medeni durum faktörü kişinin işe, olaya, duruma farklı bir şekilde yaklaşmasını sağlayarak farklı kişilik özelliklerini sergilemesini etkileyebilmektedir. Aynı zamanda evli ve bekârların sorumlulukları, sosyal ilişkileri, psikolojilerinin vb. farklı olması kişilik bakımından da farklı özellikler sergilemelerini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla H_2 hipotezi geliştirilmiştir.

H₂: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Yaşın ilerlemesine bağlı olarak kişinin deneyiminin, sosyal sorumluluğunun, kariyer hedeflerinin, hayata bakış açısının değişmesi olağan karşılanmaktadır. Nitekim yaşa bağlı olarak kişinin farklı stresörlerden etkilenmesi de mümkündür. Dolayısıyla yaş faktöründen dolayı çalışanların farklı kişilik özelliklerini sergilemesi ihtimali göz önüne alınarak H_3 hipotezi geliştirilmiştir.

H₃: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Çalışanların problem çözme kabiliyetlerini geliştirerek konuya farklı bir perspektiften bakmalarını sağlayan eğitim faktöründen dolayı farklı kişilik özelliklerinin ortaya çıkması mümkündür. Eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak kişinin hem stratejik işlerde daha fazla rol alması hem de yönetsel pozisyonlara olan isteğini daha da arttırması düşünülmektedir. Nitekim eğitim seviyesindeki farklılaşmadan dolayı çalışanın farklı kişilik özelliklerini sergilemesi olasılığından yola çıkarak H_4 hipotezi geliştirilmiştir.

H₄: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Kişinin yaşam kalitesini, toplum içindeki saygınlığını ve kendine olan güveni etkileyebilen gelir durumundan dolayı farklı kişilik özelliklerinin sergilenmesi mümkündür. Böylelikle H₅ hipotezi geliştirilmiştir.

H₅: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Çalışanın hizmet süresinin artmasına bağlı olarak diğer çalışanların iç yüzlerinin daha net bir şekilde görülmesi sağlanarak ona göre davranış sergilenmesi mümkündür. Aynı zamanda kişinin kazandığı deneyimleri hayata farklı bir perspektiften bakmasını sağlayarak olayları daha rasyonel bir şekilde değerlendirebilme imkânı sunabilmektedir. Bu da çalışanın kişilik özelliklerini farklılaştırabileceği ihtimalinden faydalanarak H₆ hipotezi geliştirilmiştir.

H₆: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri toplam hizmet sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Mevduat ve katılım bankalarının kültürü, iş ortamı, iç ve dış müşterilere bakış açıları, misyonu, vizyonu ve hedef baskısı gibi faktörler çalışanların davranış tarzlarını şekillendirerek kişilik özelliklerinin farklılaşmasını mümkün hale getirebilmektedir. Bu durumları göz önüne alarak H₇ hipotezi geliştirilmiştir.

H₇: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri banka faaliyet türüne göre anlamlı bir farklılık gösterir.

Kişinin bulunduğu pozisyon karar verme yetkisini, etki alanını, sorumluluk derecesini farklı şekillerde etkilemektedir. Aynı zamanda kişinin unvanının farklılaşmasına bağlı olarak daha stratejik işleri yapabilme ve farklı liderlik becerilerine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu da çalışanın farklı kişilik özellikler sergilemesini mümkün hale getirebilmektedir. Dolayısıyla H₈ hipotezi geliştirilmiştir.

H₈: Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarına ilişkin görüşleri görev unvanına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

3.4. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırmada verilerin elde edilmesi için gönüllülük esaslı yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünü demografik sorular, ikinci bölümünü ise karanlık üçlü kişilik özelliklerinin belirlenmesine yönelik ifadeler oluşturmaktadır. Karanlık üçlü kişilik özelliklerini ölçmek için Jones & Paulhus (2014) tarafından geliştirilen ve Makyavelizm, narsisizm ve psikopati olmak üzere 3 alt boyuttan oluşan ölçekten (Dark Triad Scale) yararlanılmıştır. Türkçeye uyarlanması ve uyarlanan ölçeğin geçerlilik güvenilirlik çalışması Özsoy, Rauthmann, Jonason & Ardiç (2017) tarafından yapılmıştır. 5'li Likert formatında Türkçeye uyarlanan ilgili ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Elde edilen veri SPSS 25 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma verisinin analizine yönelik geçerlilik analizi, güvenilirlik analizi, faktör analizi, normallik testi yapılarak demografik faktörler ile değişkenin alt boyutları arasındaki ilişkileri inceleyebilmek üzere T Testi ve ANOVA farklılık testlerinden yararlanılmıştır.

4.1. Araştırmaya Yönelik Demografik Bulgular

Araştırma sonuçlarına göre çalışanların büyük çoğunluğunu (% 52.6) erkekler oluşturmaktadır. Çalışanların % 60.2'si evlidir. En yüksek oranın 25-34 yaş aralığındaki çalışanlardan oluştuğu görülmektedir (% 53). 30.000 TL ile 39.999 TL aralığında ücret alanların oranı % 39.8'dir. 15.000 TL ile 19.999 TL ücret aralığındaki çalışanlar % 9.2'lik oran ile en düşük payı oluşturmaktadır. Lisans öğrenim durumuna sahip çalışanların oranı % 73.3'tür. Çalışma süresine bakıldığı zaman en az çalışanın % 9.5'lik oranla 2 yıl veya daha az hizmet süresine sahip çalışanlardan oluşmasına karşın; %37.5'lik oranla 6 yıl ile 10 yıl arası hizmet süresine sahip çalışanların en fazla paya sahip oldukları görülmektedir. Çalışanların % 40.2'si kamu mevduat bankalarında çalışmakta iken; % 10'luk kısmı ise özel katılım bankalarında çalışmaktadır. Görev unvanı değişkenine göre çalışanların %53'ü memur/yetkili (çalışanlar kamu bankalarında memur unvanı ile çalışmakta iken; özel bankalarda ise yetkili unvanı ile çalışmaktadırlar) pozisyonunda; %2.8'i ise müdür pozisyonunda çalıştıkları tespit edilmiştir.

4.2. Araştırmaya İlişkin Güvenilirlik ve Faktör Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçekte yer alan ifadelerin dağılımlarını analiz etmek için faktör analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek veya ölçeklerin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Cronbach's Alpha (α) değerinin .70 ve üstü olması gerektiği ifade edilmiştir. Fakat ölçekte bulunan ifadelerin az olması halinde bahsedilen güvenilirlik katsayısının (α) .60 ve üstü olması durumunda da kabul edilebileceği vurgulanmıştır (Durmuş vd., 2011, s. 89).

Bankacılık sektöründe çalışanların kişilik özelliklerini ortaya koymaya çalışan bu çalışmada ölçeğin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla yapılan faktör analizi neticesinde Kaiser-Meyer Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değerinin .89 olduğu ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda Barlett Küresellik Testinin anlamlı olması [$X^2(251) = 1977.166, p < .01$] ifadeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğuna işaret etmektedir. Faktör analizi sonucunda narsisizm, Makyavelizm ve psikopati olmak üzere üç faktörden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapılan analiz sonucunda, karanlık üçlü boyutları olarak adlandırılan narsisizm, Makyavelizm ve psikopati boyutlarının toplam varyansın %53,030'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, bu boyutların Cronbach Alpha (α) değerleri sırasıyla Makyavelizm için .794, narsisizm için .724 ve psikopati için .837 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler kabul edilebilir değerlerin (.70) üstünde oldukları için ölçek güvenilirliklerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma boyutları arasından çoklu bağlantı sorunu olup olmadığının test edilmesi amacıyla Durbin-Watson Testi (DW) kullanılmaktadır. DW değeri genellikle 1,5 ile 2,5 arasında kabul edilmektedir. Ayrıca, VIF değerlerinin 10'un çok altında olması, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununun bulunmadığını gösterir (Küçüksille, 2010). Yapılan analizler sonucunda DW: 1,637 ve VIF: ,888-1,223 aralığında yer alan değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Buna göre değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığı ifade edilebilir.

4.3. Normal Dağılım Testi

Çalışmada normallik testinin yapılması parametrik veya nonparametrik analiz yöntemlerinden hangisinin kullanılması gerektiğini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmaktadır. Ölçek puanlarının normal dağılıma uygun olup olmadığını incelemek amacıyla kurtosis (basıklık) ve skewness (çarpıklık) değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında çıkması verinin normal dağılım gösterdiği anlamına gelir (Tabachnick & Fidell, 2013). Tablo 1'e bakıldığında ölçek puanlarının normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlara dayanarak analizlerde parametrik yöntemlerden T Testi ile ANOVA testlerinin yapılması uygun görülmüştür. ANOVA sonucunda ulaşılan farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Tukey çoklu karşılaştırma testinden faydalanılmıştır.

Tablo 1. Ortalama Değerler Normallik Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Kolmogorov_Smirnov İstatistik	p	Shapiro_Wilk İstatistik	p	Çarpıklık	Basıklık
Makyavelizm	.069	.006	.968	.000	-.161	-.700
Narsisizm	.150	.000	.960	.000	-.430	.005
Psikopati	.124	.000	.917	.000	.749	-.198

4.4. Farklılık Analizleri

Çalışanların karanlık üçlü kişilik özelliklerinin belirlenmesine yönelik ulaşılan ortalama değerlerin cinsiyet, medeni durum, yaş, gelir durumu, öğrenim durumu, banka türü, toplam hizmet yılı ile çalışılan idari pozisyona göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan farklılık analizleri (T Testi ve ANOVA) bu başlık altında ele alınmaktadır.

Tablo 2: Karanlık Üçlü Alt Boyutlarının Cinsiyet Durumuna İlişkin T Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Cinsiyet	N	\bar{x}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	Erkek	132	2.99	0.83	0.345	6.896	0.031
	Kadın	119	2.49	1.02			
	Toplam	251					
Narsisizm	Erkek	132	3.40	0.57	0.758	2.840	0.018
	Kadın	119	3.02	0.67			
	Toplam	251					
Psikopati	Erkek	132	2.18	0.86	1.174	4.422	0.096
	Kadın	119	1.98	1.01			
	Toplam	251					

Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarının cinsiyet durumuna göre analiz edilmesi neticesinde elde edilen T Testi sonuçlarına bakıldığı zaman çalışanların Makyavelizm [$t(251) = 6.896$; $p < .05$]; ve narsisizm [$t(251) = 2.840$; $p < .05$] boyutlarının kadın ve erkeğe göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Buna rağmen psikopati boyutu [$t(251) = 4.422$; $p > .05$] ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Boyutlar bağlamında farklılığın kimden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla ortalama değerlere bakıldığında hem Makyavelizm hem de narsisizm boyutlarında erkeklerin ortalama değerlerinin [Makyavelizm ($\bar{x} = 2.99$); Narsisizm ($\bar{x} = 3.40$)] daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H1 hipotezi kısmi kabul edilmiştir.

Tablo 3: Karanlık Üçlü Alt Boyutlarının Medeni Duruma İlişkin ANOVA Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Medeni Durum	N	\bar{X}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	Evli	96	2.87	0.69	.711	1.010	0.389
	Bekâr	147	2.88	1.02			
	Diğer	8	2.94	0.87			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	Evli	96	3.04	0.54	.876	1.941	0.124
	Bekâr	147	2.86	0.83			
	Diğer	8	3.22	0.45			
	Toplam	251	2.98	0.67			
Psikopati	Evli	96	2.17	0.83	.158	.216	0.885
	Bekâr	147	2.25	0.87			
	Diğer	8	2.13	1.01			
	Toplam	251	2.20	.85			

Çalışanların karanlık üçlü alt boyutlarının medeni durum değişkenine göre analiz edilmesi sonucu elde edilen ANOVA sonuçlarına göre Makyavelizm [$t(251)= 1.010$; $p>.05$]; narsisizm [$t(251)= 1.941$; $p>.05$]; ve psikopati boyutları [$t(251)= .216$; $p>.05$] ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Dolayısıyla H2 hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 4: Karanlık Üçlü Boyutlarının Yaş Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Yaş	N	\bar{X}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	18-24	5	3.26	0.64	1.666	2.420	0.595
	25-34	133	2.81	0.96			
	35-44	97	3.00	0.65			
	45 ve üstü	16	2.55	0.56			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	18-24	5	2.95	0.56	.595	1.313	0.266
	25-34	133	2.93	0.86			
	35-44	97	3.06	0.91			
	45 ve üstü	16	2.74	0.59			
	Toplam	251	2.98	0.86			
Psikopati	18-24	5	2.57	0.33	.889	1.233	0.297
	25-34	133	2.12	0.88			
	35-44	97	2.32	0.82			
	45 ve üstü	16	2.02	0.76			
	Toplam	251	2.20	0.85			

Karanlık üçlü kişilik özellikleri alt boyutlarının çalışanların yaşlarına göre yapılan analiz sonucunda Makyavelizm [$t(251)= 2.420$; $p>.05$]; narsisizm [$t(251)= 1.313$; $p>.05$]; ve psikopati boyutlarının [$t(251)= 1.233$; $p>.05$] yaş değişkeninden bağımsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bahse konu boyutlar ile yaş faktörü arasında herhangi anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla H3 hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 5: Karanlık Üçlü Boyutlarının Öğrenim Durumuna İlişkin ANOVA Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Öğrenim Durumu	N	\bar{X}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	Ortaöğretim	17	2.79	0.41	.279	.393	0.814
	Ön lisans	22	3.01	0.91			
	Lisans	184	2.87	0.89			
	Lisansüstü	28	2.96	0.55			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	Ortaöğretim	17	3.14	0.60	.885	1.975	0.099
	Ön lisans	22	3.21	0.63			
	Lisans	184	2.91	0.70			
	Lisansüstü	28	3.15	0.41			
	Toplam	251	2.98	0.67			
Psikopati	Ortaöğretim	17	2.19	0.43	1.129	1.574	0.182
	Ön lisans	22	2.45	.71			
	Lisans	184	2.14	.85			
	Lisansüstü	28	2.45	1.01			
	Toplam	251	2.20	.85			

Karanlık üçlü kişilik özellikleri alt boyutlarının öğrenim durumu değişkenine göre yapılan analiz sonucuna göre Makyavelizm [$t(251)=.393$; $p>.05$]; narsisizm [$t(251)=1.975$; $p>.05$]; ve psikopati boyutlarının [$t(251)=1.574$; $p>.05$] öğrenim durumu değişkeni ile anlamlı herhangi bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada çalışanların karanlık üçlü kişilik özelliklerinin öğrenim durumundan bağımsız olduğu söylenebilir. Dolayısıyla H4 hipotezi ret edilmiştir.

Tablo 6: Karanlık Üçlü Boyutlarının Gelir Durumuna İlişkin ANOVA Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Gelir Durumu	N	\bar{X}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	15.000 TL_19.999 TL	23	2.68	0.52	.1904	2.782	0.027
	20.000 TL_29.999 TL	56	2.86	0.83			
	30.000 TL_39.999 TL	100	2.75	0.86			
	40.000 TL_44.999 TL	46	3.12	0.89			
	45.000 TL ve üstü	26	3.29	0.75			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	15.000 TL_19.999 TL	23	3.04	0.53	2.785	6.690	0.00
	20.000 TL_29.999 TL	56	2.74	0.60			
	30.000 TL_39.999 TL	100	3.31	0.71			
	40.000 TL_44.999 TL	46	3.58	0.46			
	45.000 TL ve üstü	26	3.14	0.79			
	Toplam	251	2.98	0.67			
Psikopati	15.000 TL_19.999 TL	23	1.92	0.47	1.474	2.071	0.085
	20.000 TL_29.999 TL	56	2.07	0.76			
	30.000 TL_39.999 TL	100	2.23	0.89			
	40.000 TL_44.999 TL	46	2.46	0.10			
	45.000 TL ve üstü	26	2.22	0.53			
	Toplam	251	2.20	0.85			

Karanlık üçlü alt boyutlarının gelir durumuna göre analiz edilmesi sonucunda çalışanların Makyavelizm [$t(251)= 2.782$; $p<.05$]; ve narsisizm [$t(251)= 6.690$; $p<.05$] boyutlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Fakat psikopati boyutu [$t(251)=2.071$; $p>.05$] ile gelir değişkeni arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı tespit edilmiştir. Analiz sonucunda farklılıkların hangi gelir grupları arasında oluştuğunu tespit etmek amacıyla Post Hoc Tukey testinden faydalanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Makyavelizm boyutunda 45.000 TL ve üstü ücret alanlar ile 15.000 TL-19.999 TL aralığında ücret alan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılığın oluştuğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Narsisizm boyutunda da 40.000 TL-44.999 TL aralığında ücret alanlar ile 20.000 TL-29.999 TL aralığında ücret alanlar arasında anlamlı bir farklılığın oluştuğu tespit edilmiştir. Nitekim ortalama değerlere bakıldığında da 45.000 TL ve üstü ücret alanların ortalama değerleri [Makyavelizm ($\bar{x}=3.29$)] ile 40.000 TL-44.999 TL aralığında ücret alanların ortalama değerlerinin [Narsisizm ($\bar{x}=3.58$)] daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak daha fazla ücret alan çalışanların daha fazla makyavelist ve narsist kişilik özelliklerini sergiledikleri söylenebilir. Dolayısıyla narsisizm boyutunda daha yüksek gelir elde eden çalışanların daha az empati kurdukları, daha çok kendilerini düşünen kimseler oldukları söylenebilir. H5 hipotezi kısmi olarak kabul edilmiştir.

Tablo 7: Karanlık Üçlü Boyutlarının Çalışma Süresine İlişkin ANOVA Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Çalışma Süresi	N	\bar{x}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	0-2 yıl	24	3.15	0.59	7.302	11.730	0.00
	3-5 yıl	48	2.28	0.81			
	6-10 yıl	94	2.95	0.87			
	11 yıl ve üstü	85	3.27	0.71			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	0-2 yıl	24	3.18	0.41	5.689	14.587	0.00
	3-5 yıl	48	2.45	0.85			
	6-10 yıl	94	3.03	0.53			
	11 yıl ve üstü	85	3.35	0.60			
	Toplam	251	2.98	0.67			
Psikopati	0-2 yıl	24	2.30	0.63	5.228	7.827	0.00
	3-5 yıl	48	1.69	0.60			
	6-10 yıl	94	2.34	0.94			
	11 yıl ve üstü	85	2.52	0.80			
	Toplam	251	2.20	0.85			

Karanlık üçlü alt boyutlarının hizmet süresine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre Makyavelizm [$t(251)= 11.730$; $p<.05$]; narsisizm [$t(251)= 14.587$; $p<.05$] ve psikopati [$t(251)= 7.827$; $p<.05$] boyutlarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında oluştuğunu anlamak için sonuçlara bakıldığında her üç boyutta da 3-5 yıl arası hizmeti olanlar ile 11 yıl ve üstü hizmeti olan çalışanlar arasında farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla iş görenlerin hizmet süresinin artmasına bağlı olarak Makyavelist, narsist ve psikopati davranış özelliklerini daha fazla sergiledikleri söylenebilir. H6 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Karanlık Üçlü Boyutlarının Banka Faaliyet Türüne İlişkin ANOVA Testi Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Banka Faaliyet Türü	N	\bar{X}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	Kamu Mevduat	101	2.70	0.87	1.972	2.863	0.087
	Özel Mevduat	87	2.99	0.94			
	Kamu Katılım	38	3.07	0.51			
	Özel Katılım	25	2.99	0.57			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	Kamu Mevduat	101	2.84	0.82	1.592	3.609	0.014
	Özel Mevduat	87	3.44	0.57			
	Kamu Katılım	38	2.90	0.46			
	Özel Katılım	25	3.12	0.40			
	Toplam	251	2.98	0.67			
Psikopati	Kamu Mevduat	101	1.99	0.61	2.929	4.205	0.006
	Özel Mevduat	87	2.30	0.93			
	Kamu Katılım	38	2.78	1.02			
	Özel Katılım	25	2.33	0.94			
	Toplam	251	2.20	0.85			

Karanlık üçlü alt boyutlarının banka faaliyet türü değişkenine göre değerlendirilmesine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına bakıldığı zaman Makyavelizm [$t(251)= 2.863$; $p>.05$] boyutu ile çalışılan banka türü arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Buna karşın narsisizm [$t(251)= 3.609$; $p<.05$] ve psikopati [$t(251)= 4.205$; $p<.05$] boyutları ile çalışılan banka türü arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Boyutlar bağlamında farklılığın hangi banka türleri arasında oluştuğunu tespit etmek amacıyla ortalama değerlere bakıldığı zaman narsisizm boyutunda kamu mevduat ($\bar{X}=2.84$) ile özel mevduat ($\bar{X}=3.44$) bankalarında çalışanların farklı kişilik özellikleri sergilediklerine karşın; psikopati boyutunda ise kamu mevduat ($\bar{X}=1.99$) ile kamu katılım ($\bar{X}=2.78$) bankalarında çalışanların kişilik özelliklerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla özel mevduat bankalarında çalışanların kamu mevduat bankalarında çalışanlara göre ön planda olma, beğenilme ve takdir görme arzusunun daha fazla olduğu söylenebilir. Fakat psikopati boyutunda ise kamu katılım bankalarında çalışanların kamu mevduat bankalarında çalışanlara göre ufak bir kazanç için dahi olsa bir menfaat elde edeceklerini düşündükleri herhangi bir şey için ciddi suçlara bulaşabileceklerinin daha fazla olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla H7 hipotezi kısmi olarak kabul edilmiştir.

Tablo 9: Karanlık Üçlü Boyutlarının Görev Unvanına İlişkin ANOVA Test Analizi

Karanlık Üçlü Boyutları	Görev Unvanı	N	\bar{X}	SS	Kareler Ortalaması	F	p
Makyavelizm	Müdür	7	2.80	0.24	3.753	5.630	0.001
	MüdürYrd./Yönetmen	64	2.95	0.75			
	Şef/Yönetmen Yrd.	47	3.48	0.96			
	Memur/Yetkili	133	2.71	0.80			
	Toplam	251	2.88	0.83			
Narsisizm	Müdür	7	2.90	0.53	2.530	5.892	0.001
	MüdürYrd./Yönetmen	64	3.00	0.47			
	Şef/YönetmenYrd.	47	3.52	0.50			
	Memur/Yetkili	133	2.85	0.77			
	Toplam	251	2.98	0.67			

Psikopati	Müdür	7	2.20	0.65	2.809	4.024	0.008
	MüdürYrd/Yönetmen	64	2.23	0.97			
	Şef/YönetmenYrd.	47	2.77	0.93			
	Memur/Yetkili	133	2.07	0.72			
	Toplam	251	2.20	0.85			

Karanlık üçlü alt boyutlarının çalışanların görev unvanları değişkenine göre değerlendirilmesine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre Makyavelizm [$t(251)= 5.630$; $p<.05$]; narsisizm [$t(251)= 5.892$; $p<.05$] ve psikopati [$t(251)= 4.024$; $p<.05$] boyutlarının görev unvanı ile anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Çalışmada bu farklılığın hangi gruplar arasında oluştuğunu tespit etmek amacıyla analiz sonuçlarına bakıldığı zaman her üç boyutta da memur/yetkili pozisyonunda çalışanlar ile şef/yönetmen yardımcısı pozisyonunda çalışanlar arasında oluştuğu tespit edilmiştir. Tablo 9'a bakıldığında şef/yönetmen yardımcısı [$(\bar{x}=3.48)$; $(\bar{x}=3.52)$; $(\bar{x}=2.77)$] unvanına sahip çalışanların memur/yetkili [$(\bar{x}=2.71)$; $(\bar{x}=2.85)$; $(\bar{x}=2.07)$] unvanına sahip çalışanlardan daha fazla olumsuz kişilik özellikleri sergiledikleri görülmektedir. Dolayısıyla H8 hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan doğasının olumsuz taraflarının dikkate alınmasının önemli olduğu düşünülerek yapılmış olan bu çalışmada, banka çalışanlarının karanlık kişilik özelliklerini belirlemek ve bu karanlık özelliklerin demografik değişkenler açısından farklılaşma düzeyini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışma hem kamu hem de özel bankalarda yürütüldüğü için kamu ve özel banka karşılaştırması yapılmasına da imkân sunmaktadır.

Analiz sonucunda karanlık üçlü alt boyutları ile medeni durum, yaş ve öğrenim durumu arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna karşın cinsiyet ve gelir değişkenlerinin Makyavelizm ve narsisizm boyutlarında anlamlı olarak farklılaştığı görülürken; psikopati boyutunda ise gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ayrıca narsisizm ve psikopati boyutlarında banka faaliyet türüne göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Aynı zamanda çalışma süresi arttıkça Makyavelizm, narsisizm ve psikopati kişilik özelliklerinin daha fazla ortaya çıktığı bulgulanmıştır. Bununla beraber görev unvanının Makyavelizm, narsisizm ve psikopati boyutları ile anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Karanlık üçlü olarak adlandırılan kişilik özelliğinin alt boyutlarının cinsiyet bazında elde edilen bulgularına göre Makyavelizm ve narsisizm boyutlarının hem kadın hem erkek için anlamlı şekilde farklılaştığı, psikopati boyutunda ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre Makyavelizm ve narsisizm düzeylerinin erkeklerde daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum erkeklerin kadınlara göre insan ilişkilerini menfaatleri doğrultusunda daha fazla yönlendirerek manipülasyon yaptıkları söylenmekle beraber yeri geldiğinde erkeklerin amaçlarına ulaşma uğruna yalan, hile, iki yüzlülük vb. gayri ahlaki yollara daha fazla başvurdukları ile açıklanabilmektedir. Aynı zamanda erkeklerin çevrelerinden ilgi ve hayranlık beklentilerinin kadınlara göre daha fazla olduğu söylenebilir. Bununla beraber erkeklerde özgüven algısının daha yüksek olmasının düşünülmesi, narsistik özelliklerinin erkek çalışanlarda daha belirgin hale gelmesine sebep olabilmektedir. Kadın çalışanlarda ise empati yapabilmenin daha yüksek olmasının düşünülmesi kadınlarda makyavelist ve narsistik davranışlarının daha az görülmesinde önemli bir etken olabilmektedir. Ergun Özler vd. (2013) ve Özcihan (2014) tarafından yapılan çalışmalarda da erkeklerin Makyavelizm düzeylerinin kadın çalışanlardan daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, çalışmamızı destekler

niteliktedir. Ergun Özler vd. (2013) yapmış oldukları çalışmada bu durumu kültürel yapıya bağlayıp iş yaşamında erkeklerin kadınlara oranla daha fazla rekabetçi olmaları ve bu rekabetçi yapının erkeklerde bazı makyavelist eğilimlere sebep olduğu ve buna ek olarak erkeklerin daha rasyonel kadınların ise daha duygusal yapıda olduğu düşünceleri ile ilişkilendirerek açıklamışlardır. Hamedoğlu (2009: 89) ve Kavak (2020, s. 253) ise yapmış oldukları çalışmada bulduğumuz bulgulara paralel olarak erkeklerin narsisizm seviyelerinin kadın çalışanlardan fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hamedoğlu (2009, s. 89) bu durumu, daha küçük yaşlardan başlayarak erkeklerdeki narsistik özelliklerin aileler tarafından beslendiği ve gelenekçi yapıya sahip toplumun erkeklerin egemen olduğu bir kültür yaratmasına bağlayarak açıklamıştır.

Karanlık üçlü kişilik boyutlarının medeni durum, yaş ve eğitim durumu değişkenleri ile arasında araştırmamıza göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Dolayısıyla karanlık üçlü kişilik özelliklerinin banka çalışanlarında medeni durum, eğitim durumu ve yaş değişkenlerinden bağımsız olduğu söylenebilir. Filiz (2022, s. 9) tarafından yapılan araştırmada da karanlık üçlü kişilik boyutları ile medeni durum ve yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna karşın karanlık üçlü kişilik boyutlarında yaşın etkili olduğu sonucuna Özcihan (2014), Akıncı (2015) ve Özer vd. (2016) tarafından yapılmış çalışmalarda rastlanılmıştır. Yücel (2020), yapmış olduğu çalışmada medeni durum değişkeninin narsisizm boyutunu açıklamada etkili olduğu ve bekârlarda narsistik eğilimlerin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durumu, evliliğin beraber yaşamayı gerektirmesi, bireysel hareket etmeyi azaltması, evlilikle birlikte duygusal paylaşımların ve sorumlulukların artması gibi sebeplere bağlayarak evlilerde narsistik eğilimlerin azaldığı yönünde bir sonuç elde etmiştir. Araştırmamıza benzer şekilde eğitim durumunun anlamlı bir değişken olmadığı sonucuna Atay (2009), Hamedoğlu (2009) ve Yücel (2020) tarafından yapılan çalışmalarda da rastlanılmıştır. Buna karşın eğitim durumunun makyavelist kişilik özelliğinde etkisinin olduğunu belirten çalışmalar da (Ergun Özler vd., 2013; Özcihan, 2014; Özer vd., 2016) mevcuttur. Gelir durumuna ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında çalışanların Makyavelizm ve narsisizm boyutlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı, psikopati boyutunda ise gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buna göre daha fazla ücret alan çalışanlar daha fazla makyavelist ve narsistik özellikler sergilemektedir. Paraya değer veren bir aile veya toplum yapısı içerisinde yetişen bir bireyin, toplum içerisindeki yerini ve değerini de aldığı maaş oranına göre belirlediği düşüncesinden hareketle daha fazla ücretin çalışanlarda makyavelist ve narsistik eğilimlere zemin hazırladığı ifade edilebilir.

Karanlık üçlü kişilik boyutlarının hizmet süresi değişkenine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre Makyavelizm, narsisizm ve psikopati boyutları ile hizmet süresi arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Çalışma süresi arttıkça olumsuz kişilik özellikleri olarak nitelendirilen Makyavelizm, narsisizm ve psikopati davranış özellikleri daha fazla ortaya çıkmaktadır. Bu durum insanlarla vakit geçirdikçe, insanları daha iyi tanıdıkça davranışlarının iç yüzünün zamanla ortaya çıkabileceği ile açıklanabilir. Geçen zamanla birlikte insanları tanıdıkça gerçek benlikleri veya karanlık özellikleri ile ilgili daha fazla bilgi elde edebiliyor olmak bu duruma sebep gösterilebilir. Görev unvanına göre elde edilen sonuçlara bakıldığında ise Makyavelizm, narsisizm ve psikopati boyutlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılığın her üç boyutta da şef/yönetmen yardımcısı ile memur/yetkili pozisyonlarında çalışanlar arasında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre şef/yönetmen yardımcısı unvanına sahip çalışanların memur/yetkili unvanına sahip çalışanlara göre daha fazla olumsuz kişilik özellikleri sergiledikleri görülmüştür. Bu durumu özellikle şef/yönetmen pozisyonunda çalışanların memur/yetkili pozisyonunda çalışanlara göre sorumluluklarının daha fazla

olmasına bağlı olarak strese daha fazla maruz kaldıkları bu da şef/yönetmenlerin daha agresif davranmalarına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda üst yönetimin şef/yönetmen pozisyonundaki çalışanlardan beklentilerinin daha yüksek olması şef/yönetmen'lerin daha az empati kurup daha mesafeli davranmalarına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte şef/yönetmen'lerin kariyer olanaklarının memur/yetkili pozisyonundaki çalışanlara göre daha fazla olması şef/yönetmen'lerin kendini beğenme gibi daha fazla olumsuz kişilik özellikleri sergilemelerine neden olabilmektedir.

Son olarak karanlık üçlü alt boyutlarının kamu mevduat, kamu katılım ve özel mevduat, özel katılım gibi banka faaliyet türlerine göre de çalışanların karanlık kişilik düzeyleri ölçülmüştür. Banka faaliyet türüne ilişkin yapılan analiz sonuçlarına bakıldığı zaman Makyavelizm boyutu ile çalışılan banka türü arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Buna karşın narsisizm ve psikopati boyutları ile çalışılan banka türü arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Boyutlar bağlamında farklılığın hangi banka türleri arasında oluştuğunu tespit etmek amacıyla ortalama değerlere bakıldığı zaman narsisizm boyutunda kamu mevduat ile özel mevduat bankalarında çalışanların farklı kişilik özellikleri sergilediklerine karşın; psikopati boyutunda ise kamu mevduat ile kamu katılım bankalarında çalışanların kişilik özelliklerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla özel mevduat banka çalışanlarının kamu mevduat banka çalışanlarına göre ön planda olma, beğenilme ve takdir görme arzularının daha fazla olduğu söylenebilir. Nitekim özel mevduat banka yöneticilerinin örgüt bünyesinde empati kurmayı ve işbirliğini teşvik ederek örgüt başarısının bireysel başarıdan daha önemli olduğunu çalışanlara aşılmalari ile narsistik kişiliğin olumsuz etkilerinin minimize edilmesi mümkün olacaktır. Çalışanların kişilik özelliklerine uygun yönetim metotları ile yönetilmeleri de önem arz etmektedir. Aynı zamanda özel mevduat bankalarda çalışan narsistik kişilik özelliklerine sahip bireylerin sadece bireysel başarıdan dolayı takdir edilme ve ödüllendirmelerinin yapılmaması gerektiği bununla beraber takım başarısının da ön plana çıkartılarak takdir edilme ve ödüllendirmenin buna göre yapılması vurgulanmalıdır. Kamu katılım bankalarında çalışanların kamu mevduat bankalarındaki çalışanlara göre daha fazla psikopati kişilik özelliklerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılım bankalarında, faizsiz bankacılık anlayışının hâkim olmasından dolayı çalışanların hem inançlarına hem de bankanın misyon ve vizyonuna uygun bir şekilde her müşteriyi memnun etmeye yönelik ekstra çaba içerisine girmiş olmaları mümkündür. Bu yoğun etkileşimden dolayı çalışanların ekstra bir strese maruz kalabilmeleri gözden uzak tutulmamalıdır. Bu da, çalışanların daha duyarsız, daha agresif davranışlar sergilemelerine neden olabilmektedir.

Bankacılık sektörünün yoğun çalışma ve yoğun stres içermesi, fazla mesai yapma gibi ağır çalışma koşulları göz önünde bulundurulduğunda çalışanları ve doğal olarak çalışma hayatını da olumsuz etkilemesi, çalışanların olumsuz kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasında tetikleyici rol üstlenmesi beklenen bir durumdur. Bu durumu önlemek için daha en başından işe alım yaparken çalışanların karanlık kişilik eğilimlerini ölçmeye yönelik testler yapılabilir. Çalışma şartları hafifletirilerek, çalışanlara daha güvenli, huzurlu, barış içerisinde bir çalışma ortamı sağlanarak karanlık özellikleri en azından hafifletici etkiler oluşturulabilir.

Her bireyde ayrı ayrı düzeyde bulunan karanlık kişilik özelliklerinin bazı olumlu sonuçları ortaya çıkardığı da ifade edilebilir (Polatçı & Yeeloğlu, 2021). Nitekim karanlık kişilik özelliklerinin kariyer için önemli bir kabiliyet olduğu (Spurk, et al., 2016); girişimciliği artırdığı (Kaufman, et al., 2019); örgütsel vatandaşlık davranışını arttırabileceği (Webster & Smith, 2019); belirli bir seviyedeki karanlık kişilik özelliklerinin başarıyı arttıracağı (Polatçı & Yeeloğlu,

2021) vurgulanmaktadır. Aynı zamanda rekabetin etkisini hissedilir derecede hissettirdiği bankacılık sektöründe belirli bir seviyedeki çatışma ortamının varlığı karanlık kişilik özelliklerine sahip olanların yaratıcılığını olumlu yönde etkilediği (Vadera, et al., 2013) ifade edilmektedir. Benzer şekilde karanlık kişilik özelliklerinin boyutlarından olan narsisizmin rekabetçiliği olumlu yönde etkilediği (Luchner, vd., 2011) belirtilmektedir. Fakat önemli olan karanlık kişilik eğilimlerinin ortaya çıkmasına sebep olan iç ve dış etkenlerin tespit edilerek gerekli önlemlerin alınması ile çalışanların olumsuz veya karanlık taraflarının yönetiminin kontrol altına alınabilmesidir.

Bu çalışmanın tüm banka çalışanlarına genellenemeyeceği, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin nesnel olarak incelenmesinin güç olması, dolayısıyla kişilerin kendi beyanlarına göre değerlendiriyor olmak gibi sınırlılıkları mevcuttur. Aynı zamanda yalnızca Van ilindeki çalışanların örnekleme dâhil edilmesi, sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Farklı il ve bölgelerdeki çalışanların da dâhil edilerek daha kapsamlı araştırmaların yapılması mümkündür. Aynı zamanda konu ile ilgili farklı sektörlerde daha derinlemesine çalışmaların yapılması alan yazına daha fazla katkı sunabilir. Araştırma mülakat yöntemiyle de desteklenerek zenginleştirilebilir. Bu sayede daha güçlü sonuçlar elde edilerek literatüre önemli katkılar sağlanabilir. Konunun farklı değişkenlerle ve farklı meslek grupları üzerindeki etkilerine bakılması da karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyarak etkili sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, İ. (2015). *The relationship between the types of narcissism and psychological well-being: The roles of emotions and difficulties in emotion regulation* [Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=E9WngO4PIRA&no=evMvIm-7FoQ>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya Kitapevi.
- Atay, S. (2009). Narsistik kişilik envanteri'nin Türkçe'ye standardizasyonu. *Gazi University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 11(1), 181-196. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gaziuibfd/issue/28361/301856>
- Aykanat, Z., & Yıldız, T. (2022). Ahlaki çözülmenin bir öncülü olarak karanlık üçlü: Bir alan araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 891-909. <https://doi.org/10.33481/kvjsos.1178916>
- Chien-Wen, T., Hsiu-Li, H., Jo-Ping, L., Mei-Shiue, L., & Chen-Hui, W. (2013). The relationships among employee personality traits, service attitude, and service behavior in the leisure farm. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 1(2), 75-88. <https://doi.org/10.17265/2328-2169/2013.02.003>
- Çiçek, T. (2020). *Dijital gazetelerde hayvanların ideolojik temsili* [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=TYzmRn9p8LU&no=C8BdOnyWxlo>
- Erdoğan, B. (2018). *Karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip üniversite öğrencileriyle kendine zarar verme davranışı gösterenlerin saldırganlık ve risk alma davranışlarının karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=5sQmSxYwSpE&no=JjUzFPIIm11>

- Ergun Özler, D., Giderler Atalay, C., & Dirican, M. (2013). Örgütlerin karanlık yüzü makyavelizm ile ilgili literatür taraması ve çalışanların makyavelist eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 679–685.
- Fernie, B. A., Fung, A., & Nikčević, A. V. (2016). Different coping strategies amongst individuals with grandiose and vulnerable narcissistic traits. *Journal of Affective Disorders*, *205*, 301–305. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.001>
- Filiz, M. (2022). Türkiye’de sağlık çalışanlarının karanlık üçlü kişilik özelliklerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, *6*(1), 1–11. <https://doi.org/10.55723/ejhta.1065347>
- Furtner, M. R., Maran, T., & Rauthmann, J. F. (2017). Dark leadership: The role of leaders’ dark triad personality traits. In M. Clark & C. Gruber (Eds.), *Leader development deconstructed* (Vol. 15, pp. 75–93). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64740-7_5
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin Yayınevi.
- Hamedoğlu, M. A. (2009). *Örgütsel narsisizm düzeyine ilişkin yönetici ve öğretmen algıları* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=0Uvdfq1CjyA&no=MQZjGo LRkc>
- Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2009). Psychopathy: Assessment and forensic implications. *The Canadian Journal of Psychiatry*, *54*(12), 791–802. <https://doi.org/10.1177/070674370905401203>
- Hodson, G., Hogg, S. M., & MacInnis, C. C. (2009). The role of “dark personalities” (narcissism, machiavellianism, psychopathy), big five personality factors and ideology in explaining prejudice. *Journal of Research in Personality*, *43*, 686–690. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2009.02.005>
- Kanten, P., Yeşiltaş, M., & Arslan, R. (2015). Kişiliğin karanlık yönünün üretkenlik karşıtı iş davranışlarına etkisinde psikolojik sözleşmenin düzenleyici rolü. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, *29*(2), 365–391. <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauni-iihd/issue/2769/37063>
- Kaufman, S. B., Yaden, D. B., Hyde, E., & Tsukayama, E. (2019). The light vs. dark triad of personality: Contrasting two very different profiles of human nature. *Frontiers in Psychology*, *10*, 467. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00467>
- Kavak, O. (2020). *Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin örgütsel siyaset ve kariyer planlamaya etkisinde örgütsel aidiyetin aracı rolü* [Doktora tezi, Kafkas Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=gzCIWI3PvnQ&no=6QLmnBojiD8>
- Khoo, H. S., & Burch, G. J. (2008). The dark side of leadership personality and transformational leadership: An exploratory study. *Personality and Individual Differences*, *44*(1), 86–97. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.07.018>
- Küçüksille, E. (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. In Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (pp. 259–269). Asil Yayın Dağıtım.

- Luchner, A. F., Houston, J. M., Walker, C., & Houston, M. A. (2011). Exploring the relationship between two forms of narcissism and competitiveness. *Personality and Individual Differences*, 51(6), 779–782. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.06.033>
- Nagler, U. K. J., Reiter, K. J., Furtner, M. R., & Rauthmann, J. F. (2014). Is there a “dark intelligence”? Emotional intelligence is used by dark personalities to emotionally manipulate others. *Personality and Individual Differences*, 65, 47–52. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.025>
- Okumuşoğlu, S. (2021). Mobbing ve karanlık üçlü kişilik özellikleri. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(31), 1–10. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tidsad/issue/63367/910543>
- Özcihan, T. (2014). *Organizasyonlarda stratejik duygusal zeka kullanımı makyavelizm ilişkisi ve çatışma yönetimine yansımaları: Tasarım mühendisliğinde bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=xFZ9Kn60_X8&no=pEKs50j0ycY
- Özer, Ö., Uğurluoğlu, Ö., Kahraman, G., & Avcı, K. (2016). Hemşirelerin karanlık kişilik özelliklerinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 203–216. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cbayarsos/issue/33766/373266>
- Özsoy, E. (2019). Yöneticilerin karanlık kişilik özelliklerinin çalışanların tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 194–203. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/50673/641347>
- Özsoy, E., & Ardiç, K. (2017). Karanlık üçlü'nün (narsisizm, makyavelizm ve psikopati) iş tatminine etkisinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(2), 391–406. <https://doi.org/10.18657/yonveek.336099>
- Özsoy, E., Rauthmann, J. F., Jonason, P. K., & Ardiç, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T), and Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences*, 117, 11–14. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.05.019>
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Polatçı, S., & Yeloğlu, H. O. (2021). Karanlık ve aydınlık kişilik özelliklerinin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Journal of Organizational Behavior Review*, 3(1), 73–87. <https://doi.org/10.52937/jobreview.951193>
- Rauthmann, J. F., & Kolar, G. P. (2013). The perceived attractiveness and traits of the dark triad: Narcissists are perceived as hot, Machiavellians and psychopaths not. *Personality and Individual Differences*, 54, 582–586. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.11.005>
- Saltoğlu, S., & Uysal Irak, D. (2020). Kişiliğin karanlık üçlüsü: Narsisizm, Makyavelizm ve psikopati. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 42–58. <https://www.turkpsikologyazilari.com/2020/45/salto.htm>
- Satıcı, S. A., Kayış, A. R., Yılmaz, M. F., & Eraslan-Çapan, B. (2019). Üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü kişilik özellikleri ile dürtüsellik ve heyecan arama davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 857–881. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/50252/617218>
- Set, Z. (2020). Sosyal kötücül kişilikler: Karanlık üçlü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar / Current Approaches in Psychiatry*, 12(3), 318–329. <https://doi.org/10.18863/pgy.747605>

- Spain, S. M., Harms, P., & Lebreton, J. M. (2013). The dark side of personality at work. *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 41–60. <https://doi.org/10.1002/job.1894>
- Spurk, D., Keller, A. C., & Hirschi, A. (2016). Do bad guys get ahead or fall behind? Relationships of the Dark Triad of personality with objective and subjective career success. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 113–121. <https://doi.org/10.1177/1948550615609735>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- Ülkü, T., & Polatçı, S. (2023). Kurumsal dünyada karanlık ve aydınlık taraf: Kişilik özelliklerinin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerindeki etkisinin keşfi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(4), 503–531. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10047847>
- Vadera, A. K., Pratt, M. G., & Mishra, P. (2013). Constructive deviance in organizations: Integrating and moving forward. *Journal of Management*, 39(5), 1221–1276. <https://doi.org/10.1177/0149206313475816>
- Webster, B. D., & Smith, M. B. (2019). The dark triad and organizational citizenship behaviors: The moderating role of high involvement management climate. *Journal of Business and Psychology*, 34, 621–635. <https://doi.org/10.1007/s10869-018-9562-8>
- Yaşlıoğlu, D. T., & Atılğan, Ö. (2018). Karanlık üçlü ölçeği: Türkçe'ye uyarlama, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(3), 725–739. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.443659>
- Yıldız, M., Gençtürk, G., & Köse, G. (2024). Sporda karanlık üçlü; narsisizm, psikopati, makyavelizm kişilik özellikleri üzerine bir araştırma. *Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 160–173. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasbd/issue/83367/1299827>
- Yücel, E. (2020). Kişiliğin karanlık üçlüsü: Turizm sektöründe demografik değişkenler açısından bir inceleme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(1), 71–86. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.585>

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Araştırmaya yönelik etik kurul onayı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı'nın 08.12.2023 tarih 2023/29 sayılı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder.

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: This study aims to determine whether the dimensions of dark triad personality traits, namely narcissism, Machiavellianism and psychopathy, differ according to demographic factors.

Method(s): The study sample comprises 251 people employed in different deposit and participation banking bank offices in Van province. "Dark Triad Personality Scale" was used as a data collection tool. The data obtained by the questionnaire method were analysed with the SPSS 25 package program. Validity analysis, reliability analysis, factor analysis, normality test, T-test, and ANOVA analyses were performed in the study.

Findings: When the results obtained from analysing the dark triad sub-dimensions of the employees according to gender status are examined, it is seen that the Machiavellianism and narcissism dimensions of the employees differ significantly according to men and women. However, no significant difference was found between the psychopathy dimension and gender variable. No significant difference was found between the dimensions of Machiavellianism, narcissism, and psychopathy according to marital status variables. According to the age variable, it was concluded that the dimensions of Machiavellianism, narcissism, and psychopathy were independent of the age variable. Although there is no significant difference between the dimensions of Machiavellianism, narcissism, and psychopathy according to the educational status variable, when the income status is analysed, it is seen that the levels of Machiavellianism and narcissism of the employees differ significantly. However, no significant difference was found between the psychopathy dimension and income variable. According to the results of the analyses related to the length of service, it is seen that the dimensions of Machiavellianism, narcissism, and psychopathy differ significantly with the length of service. When we look at the results of the analyses related to the evaluation according to the type of bank activity variable, it is seen that there is no significant difference between the Machiavellianism dimension and the type of bank where the employees work. However, there is a significant difference between the narcissism and psychopathy dimensions and the type of bank where the employees work. According to the results of the analyses related to the evaluation of the Dark Triad sub-dimensions according to the job titles of the employees, it is seen that the dimensions of Machiavellianism, narcissism, and psychopathy differ significantly with the job title.

Conclusion and Discussion: Machiavellianism and narcissism levels were found to be higher in men. Employees who receive higher wages exhibit more Machiavellian and narcissistic characteristics. Machiavellianism, narcissism, and psychopathy behavioural characteristics, which are described as negative personality traits, emerge more as the working time increases. This situation can be explained by the fact that as they spend time with people and get to know people better, the inner side of their behaviours can be revealed over time. Accordingly, it was observed that employees with the title of chief/assistant director exhibited more negative personality traits than employees with the title of officer/authorized. Machiavellianism, narcissism, and psychopathy behavioural traits emerged more as the working time increased. This situation can be explained by the fact that as they spend time with people and get to know people better, the inner side of their behaviours can be revealed over time. It was observed that employees with the title of chief/assistant director exhibited more negative personality traits than employees with the title of officer/authority. Considering that the banking sector involves intensive work, intense stress, and heavy working conditions such as working overtime, it is expected to have a negative impact on employees and naturally on working life and to play a triggering role in the emergence of negative personality traits of employees. In order to prevent

this situation, tests can be conducted to measure the dark personality tendencies of employees while recruiting from the very beginning. By alleviating working conditions and providing employees with a safer, peaceful working environment, dark traits can at least be mitigated. By identifying internal and external factors that cause the emergence of dark personality tendencies and taking necessary measures, the management of employees' dark sides can be controlled.

DETECTING ASYMMETRIC IMPACT OF EXCHANGE RATE ON INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES: EVIDENCE FROM TÜRKİYE

DÖVİZ KURUNUN ULUSLARARASI HİZMET TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİSİNİN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE'DEN BULGULAR

 Kadir KARAGÖZ¹

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kadir.karagoz@cbu.edu.tr

Received / Alınma: 11.02.2025

Accepted / Kabul: 26.03.2025

ABSTRACT

While agricultural production constituted the basis of economies all over the world until the last centuries, industrial production has reached an important share with the Industrial Revolution. However, the rapid growth of the service sector in the last century has increased the share of the service sector in international trade. The relationship between international trade in goods and exchange rates has been the subject of many studies, and a certain empirical consensus has emerged on this issue. This study investigates whether imports and exports in the services sector have an asymmetric relationship with exchange rate fluctuations in the case of Turkish economy. The findings indicate that the appreciation of the domestic currency has a positive effect on services exports, while it has no significant effect on imports. Moreover, the estimations reveal that the Marshall-Lerner condition is not fully fulfilled for the services sector in Türkiye, and the J curve phenomenon is not valid.

Keywords: Service sector, exports, imports, time series analysis, NARDL model.

ÖZET

Son yüzyıllara kadar tüm dünyada ekonomilerin temelini tarımsal üretim oluşturmakta iken Sanayi Devrimi ile birlikte endüstriyel üretim de önemli bir paya ulaşmıştır. Ancak, son yüzyılda hizmet sektörünün hızla büyümesi uluslararası ticarete de hizmet sektörünün payını artırmıştır. Uluslararası mal ticaretinin döviz kuru ile ilişkisi birçok çalışmada ele alınmış, bu konuda belirli bir ampirik uzlaşma ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ise, hizmet sektöründe gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın döviz kuru hareketleriyle ilişkisi Türkiye örneğinde, zaman serileri analizi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, yerli paradaki değerlenmenin hizmet ihracatını olumlu etkilediğine, ithalat üzerinde ise anlamlı bir etkide bulunmadığına işaret etmektedir. Ayrıca, tahminler Türkiye'de hizmet sektörü açısından Marshall-Lerner koşulunun tam olarak sağlanmadığını, J eğrisi olgusunun geçerli olmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet sektörü, ihracat, ithalat, zaman serileri analizi, NARDL modeli.

1. INTRODUCTION

The rapid development of production and transport technologies has caused international trade to reach an unprecedented intensity in history. Nowadays, a larger variety and volume of goods can be delivered to much more distant markets in a much faster way. In a world where natural and human resources are not evenly distributed, trade contributes to production and development in both the seller and the buyer countries while reducing this imbalance, as it has been since time immemorial. While the development of international trade creates an important source of income for the exporting country, it also serves to increase welfare by meeting the needs of the importing country (Demir & Karagöz, 2024).

While the basis of economies all over the world was agricultural production until the twentieth century, the Industrial Revolution caused some European countries to switch to an industrial-oriented development model. Though the weight of industrial production increased in many other economies due to the spillover effect, it was observed that the service sector expanded rapidly all over the world in the 20th century, with the effect of the rising welfare level due to the increase in income. With the beginning of the second wave of globalisation in the world economy in the 1970s, the focus of global trade started to shift from manufactured goods to services. Substantial developments in the communication and transport sectors, as well as increases in capital accumulation and developments in asset market instruments, have been the factors fuelling the expansion in services trade (Yurttañıkılmaz et al., 2017). As a natural consequence of these improvements, in the last century international trade in services has shown a great development in addition to the traditional trade in goods. Especially since the 2000s, the digitalisation caused by the development of communication and communication facilities with the widespread use of the internet worldwide has enabled the international trade in services to expand in scope and volume. According to World Bank (WB) statistics, international trade in services accounted for 14% of global GDP by 2023. According to World Trade Organisation (WTO) data, the volume of world trade in services, which was around USD 1 trillion in 2005, reached USD 3.9 trillion by 2023. More than half of this trade (56 per cent) is conducted through agencies in the country where the service is provided (Mode 3), while 34 per cent is conducted through cross-border transactions (Mode 1) (WTO, 2024).

Imports and exports are important for all economies due to their consequences. On the one hand, increasing export volume and export revenues, and on the other hand, maintaining the foreign trade balance by reducing imports of consumer goods are among the main objectives of economic administrations. In this respect, trade in services is no different from trade in goods. At this point, determining the factors affecting foreign trade in services is important in terms of providing the expected benefits from foreign trade and managing the trade volume. In this regard, exchange rate control is an important policy instrument that provides governments with room for manoeuvre. Therefore, considering the increasing weight of services trade in the overall economy and international trade volume, examining the behaviour of international services trade against exchange rate movements may provide important insights into determining the effectiveness of exchange rate policies to be implemented. In this study, the issue is analysed in the case of the Turkish economy, in which the share of the services sector in GDP exceeds 60 per cent. In a recent research, Karagöz (2024) investigated the impact of exchange rate fluctuations on Türkiye's service trade via the linear ARDL model approach. This study tries to answer the question whether the exchange rate affects trade in services asymmetrically depending on the direction of changes.

2. FOREIGN TRADE - EXCHANGE RATE RELATIONSHIP: THE THEORY

A review of the literature on international economic theory reveals that exports are modeled as a function of foreign income level and relative prices (real exchange rate), while imports are modeled as a function of domestic income level and relative prices. Accordingly, the theoretical expectations regarding the effects of changes in the real exchange rate (REER) on the balance of trade are that increases in the REER will reduce the price competitiveness of the country's export products and increase imports by lowering the cost of imports, thus distorting the balance of trade. Naturally, decreases in REER can be expected to have the opposite effect on exports and imports (Denaux & Falks, 2013).

Since traditionally the domestic and foreign income level and the real exchange rate are the main determinants of the balance of trade, the effectiveness of foreign trade policies largely depends on the significance and magnitude of the income and price elasticities of export and import demand functions. The importance of price and income elasticities in foreign trade is analyzed within the framework of the elasticity approach. The elasticity approach is based on the Marshall-Lerner (ML) condition (Utkulu & Seymen, 2004).

In international economic theory, the long-run effects of a real depreciation of a country's national currency on the balance of trade are defined by the ML condition. The ML condition, which is analyzed as a long-run relationship, states that under the assumption that the supply elasticities of exports and imports are infinite, the sum of the price elasticities of demand for exports and imports must be greater than 1 (in absolute terms) for a fall in the value of a country's national currency to improve the trade balance. The ML condition can be explained by the positive quantity effect and the negative cost effect arising from a fall in the value of a country's national currency. Accordingly, when a country's national currency depreciates against other currencies, the price of imported goods in national currency increases on the one hand, while the price of export goods in foreign currency decreases on the other hand. The improvements in the trade balance due to the increase in the quantity of export goods and the decrease in the quantity of import goods due to these price changes are called the positive quantity effect. On the other hand, the deterioration in the trade balance due to price changes that make export goods cheaper and import goods more expensive than before is defined as the negative price effect (Hussain & Haque, 2014).

The short-term effects of real exchange rate depreciation on the balance of trade are analyzed under the J-curve concept. The J-curve hypothesis suggests that depreciation may worsen the trade balance in the short run but will improve it in the long run (Yazıcı & Islam, 2014). The J-curve effect is based on the ML condition that explains why the trade balance does not improve following a real depreciation of a country's national currency. The trade balance worsens in the short run because imports become more expensive, and exports become cheaper after the real depreciation of the national currency, while the quantities of exports and imports cannot be immediately adjusted to these changing conditions (the ML condition is not fulfilled). In the long run, it is stated that quantity effects will emerge (ML condition will be realized) and the trade balance will improve (Halıcıoğlu, 2008).

3. FOREIGN TRADE-EXCHANGE RATE RELATIONSHIP: THE EMPIRICAL LITERATURE

A review of the empirical literature on the relationship between exchange rates and foreign trade reveals that the issue is mainly analyzed in terms of aggregate trade in goods and services. A few studies have analyzed the relationship between the exchange rate and trade in services in

particular. Considering trade in goods and services in general, the issue has been the subject of many studies in Türkiye as in other countries. While some of these studies have analyzed the relationship in the context of ML condition, quite a lot of studies have focused on the validity of the J-curve phenomenon.

Dinçer and Kandil (2011) analysed the effects of exchange rate fluctuations on exports with disaggregated data covering 21 sub-sectors and throughout two sample periods, 1996-2002 and 2003-2008. Based on a theoretical model that divides exchange rate movements into expected and unexpected components, the empirical research traces the effects through demand and supply channels. Expected exchange rate appreciation, consistent with movements in the fundamentals, has significant negative effects by constraining export growth in many sectors. Random fluctuations in the exchange rate, deviations around the steady state equilibrium, have asymmetric effects on sectoral export growth. Evidence suggests that the contraction of export demand increases with currency appreciation over time. In contrast, the effect of depreciation in stimulating export growth has decelerated over time. While exchange rate fluctuations had a positive net effect on export growth before 2002, the net effect was negative for the period after 2003.

Güler (2021) analyzed the asymmetric short- and long-term effects of the real effective exchange rate and selected macroeconomic indicators on exports and foreign trade balance in Türkiye for the period 2013-2020 with the NARDL approach. According to the findings, positive real exchange rate shocks (real appreciation of the TL) increase exports to some extent in the very short term and decrease in the following periods. Negative real exchange rate shocks (real depreciation of the TL) also increase exports gradually. On the other hand, a positive real exchange rate shock leads to an improvement in the trade balance in the first three months and then to deterioration, while a negative real exchange rate shock leads to a gradual improvement in the trade balance. However, in the long run, the response of the trade balance to the depreciation of the TL is twice the response to the appreciation of the TL.

Bal et al. (2023) investigated the effect of exchange rate movements on Türkiye's trade with EU countries for the period of 1997-2016. In the analysis based on the ARDL model, a cointegration relationship was found between the exchange rate and imports, while no evidence was found for the existence of a cointegration relationship for exports. The estimation of the import equation reveals that there is a positive connection between the exchange rate and imports from EU countries.

The causality relationship between the real exchange rate and foreign trade has also been examined in various studies, and different findings have been obtained. In studies applying the Granger causality test, Yurtoğlu (2017) finds bidirectional causality between real exchange rate and exports, while Tapşın and Karabulut (2013), Değer and Demir (2015), and Aytakin and Uçan (2022) report a unidirectional causality relationship from real exchange rate to exports.

In one of the few studies examining the effect of exchange rate on trade in services, Karagöz (2024) investigated the issue based on the ARDL model. The findings indicate that there is a long-run relationship (cointegration) between the real exchange rate and trade in services. In line with the theoretical expectations, FMOLS estimates indicate that the appreciation of the domestic currency decreases services exports and increases imports. Moreover, the estimates also reveal that the Marshall-Lerner condition is not fully fulfilled for the services sector in Türkiye.

Batbaylı and Ertürk (2024), on the other hand, investigated the effect of exchange rate on health services exports with the help of a multivariate model and found that changes in the real effective exchange rate negatively affect health services exports. Accordingly, it can be expected that foreign patients will prefer treatment in Türkiye more due to the relative price/cost advantage of the depreciation of the Turkish lira.

According to the results of the Granger causality test based on the Toda-Yamamoto method conducted by Koca and Yıldırım (2021), there is a causality relationship from GDP, foreign direct investments, and real effective exchange rate to services export revenues in the short run in Türkiye. Koca and Sevinç (2023) investigated the effect of exchange rate and exchange rate volatility on services trade for 9 developing countries, including Türkiye. They concluded that exchange rate volatility has a positive effect on services imports and exports, while exchange rate hurts services imports and exports, which means that exchange rate volatility weakens trade in services, but an increase in the exchange rate strengthens it. Özkul and Öztürk (2019) did not find any causality relationship between the services sector and the exchange rate as a result of the Granger causality test based on the Toda-Yamamoto method.

The effect of exchange rate on trade in services has been analysed in many studies for other countries. In his analysis for Ethiopia, Chigeto (2024) finds that the exchange rate has no significant effect on trade in goods and services other than services exports. Some researchers conclude that the effect of the exchange rate on trade in services may differ depending on the type of service. Eichengreen and Gupta (2012) find that the exchange rate influences the export of services rather than the export of goods, and this effect is even greater for modern services. Cheng (2020, 2021) also analysed the effect of devaluations on the US trade in services and found that this effect manifests itself in the long run and differs by service type.

There are also studies suggesting that the effect of exchange rate on trade in services may be asymmetric depending on the direction of exchange rate changes. Bahmani-Oskooee and Karamelikli (2021) claim that the findings of Cheng (2021) may differ when asymmetry is considered. They show that changes in the real bilateral exchange rate have significant short-run and long-run effects on U.S. payments to and receipts from most of its partners in most of the non-linear models in their analysis of asymmetric interaction for the same sample. Bahmani-Oskooee and Baek (2023) assessed the symmetric and asymmetric effects of changes in the real effective exchange rate of the Korean won on Korea's trade with the rest of the world in 10 categories of services. They find short-run effects on imports and exports in almost all 10 service sectors. In slightly more than 50 per cent of the sectors, the effect is also valid in the long run. These findings do not change significantly when real trade in services is considered against nominal trade. However, it should be noted that the findings are sector-specific.

Mahmood and Alkhateeb (2017) investigated the impact of devaluation and appreciation (negative and positive movements in the exchange rate) on trade in the services sector by applying the non-linear autoregressive lagged distributed (NARDL) model technique. Their findings show that there are asymmetric effects for all sectors in the short run and that the long-run effects can improve the trade balance of all sectors. General devaluation confirms the existence of the J-curve after some lag.

Bahmani-Oskooee and Karamelikli (2023) consider US trade in insurance and financial services with each of its nine trading partners. While the estimates from a linear model provide limited support for the J-curve effect, the estimation of a non-linear model provides much more support for the hypothesis. Bahmani-Oskooee et al. (2024), after estimating linear and non-linear ARDL

models using Singapore's imports and exports of insurance and financial services trade, conclude that changes in the real effective value of the Singapore dollar have both short-run and long-run effects on both services trade.

Bahmani-Oskooee and Saha (2024) follow symmetric (linear) and asymmetric (non-linear) forecasting methods in their analysis for India and find that outward and inward payments of all eight sectors respond to changes in the effective exchange rate of the Indian Rupee in the short run, given that the two approaches complement each other. However, only six categories of services are affected in the long run. The two unaffected sectors are insurance and travel. On the other hand, Sahoo (2018), in his analysis for India, showed that real exchange rate changes do not have a significant asymmetric effect on services exports from India in both the short and long run according to the results of the non-linear ARDL model extended with various variables. This means that the J-curve effect between the real exchange rate and services exports does not exist in the Indian context.

Considering the studies analysing the exchange rate-foreign trade relationship in the Turkish case, it is observed that the issue is either handled in terms of total trade in goods and services or the possible asymmetric nature of the relationship is ignored. Looking at the issue in terms of Granger non-causality analysis does not provide enough insight into the cause-and-effect relationship between the variables. In this respect, it can be said that the current study will fill an important gap in the literature on Türkiye in terms of scope and methodology.

4. METHOD AND MODEL

There is plenty of evidence that exchange rate changes can have asymmetric effects on trade (Bahmani-Oskooee and Karamelikli, 2021). First, as noted by Bussiere (2013), prices of traded goods respond asymmetrically to exchange rate changes. Since prices determine the volume of trade (exports and imports of goods or services), the response of trade flows to exchange rate changes can also possibly be asymmetric. Second, Bahmani-Oskooee and Fariditavana (2016) argued that traders' expectations may change according to the depreciation and appreciation of the currency in use, and therefore they may respond asymmetrically to exchange rate changes. Finally, Arize et al. (2017) suggested that firms' entry and exit strategies may be affected by exchange rate changes. Those entering the market when a currency depreciates may be at a different rate than those exiting the market when a currency appreciates. This may cause trade flows to respond asymmetrically to exchange rate changes.

The classical ARDL approach assumes that the cointegration relationship, indicating the long-run relationship, is a symmetric linear combination of regressors. This general approach does not fit with the approach of modelling nonlinearity and asymmetry in behavioural finance and economic theory. Shin et al. (2014) propose a nonlinear ARDL (NARDL) framework in which short- and long-run nonlinearities are modelled as positive and negative partial sum decompositions of explanatory variables. Therefore, in the econometric analysis where the import and export quantities of the service sector are taken as dependent variables separately, the relationship between the variables is investigated via the NARDL approach. A generic NARDL model that can be used to investigate the relationship between two variables can be expressed as follows:

$$\Delta Y_t = \mu + \sum_{j=1}^{k1} \beta_j \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=0}^{k2} \delta_j \Delta X_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^{k3} \theta_j \Delta X_{t-j}^- + \gamma Y_{t-1} + \pi X_{t-1}^+ + \omega X_{t-1}^- + u_t$$

In each model, the real exchange rate (REER) is decomposed into positive (increase) and negative (decrease) components and included in the model as a separate variable. The cointegration relationship is tested with the F test conducted for the hypothesis $\gamma = \pi = \omega$, and the validity of the symmetric relationship is tested with the Wald test conducted for the hypothesis $-\pi/\gamma = -\omega/\gamma$.

In the analysis of the effect of the real exchange rate on services trade, the modelling approach used by Cheng (2020, 2021) was adopted:

$$SER_X_t = \alpha_0 + \alpha_1 REER_t + \alpha_2 IPI_t^W + u_t$$

$$SER_M_t = \beta_0 + \beta_1 REER_t + \beta_2 IPI_t^{TR} + v_t$$

where, SER_X represents the value of service exports from Türkiye, and SER_M represents the value of service imports from Türkiye. $REER$ is the real exchange rate, and IPI is the industrial production index, which represents the income level in the equation. The factor affecting Türkiye's export demand for services is the world income level (IPI_t^W), and the factor affecting Türkiye's demand for foreign (imported) services is the domestic income level (IPI_t^{TR}).

The service sectors considered in the analysis are limited by data availability and include information and communication, publishing, cinema-TV-music publishing, architecture and engineering services, culture-art-entertainment-sports, performing arts, librarianship, professional scientific and technical activities, and other professional scientific and technical activities.

In the analysis, the CPI-based real effective exchange rate index, which allows regional analysis and enables the distinction of competition composition in domestic-foreign market classification, was used as the exchange rate indicator. The exchange rate data consists of the CPI-based real effective exchange rate values, with 2003=100. The CPI-based real effective exchange rate is calculated by taking the weighted average of the ratio of the price level in Türkiye to the price levels of 36 countries with which foreign trade is conducted. The Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) determines the weights according to the volume of bilateral trade flows. The real effective exchange rate (REER) is obtained by eliminating the relative price effects in the nominal effective exchange rate (NEER). Real effective exchange rate indices calculated by the Central Bank of the Republic of Türkiye are calculated by taking the weighted geometric average of the ratio of Türkiye's price level to the price levels of the countries with which it trades (Saygılı et al., 2010).

A really effective exchange rate index below 100 indicates that the Turkish lira has lost value, while a real effective exchange rate index above 100 indicates that it has gained value. Theoretically, since the depreciation of the domestic currency (TL) will increase the export revenues in foreign currency (foreign exchange) and the competitiveness in foreign trade, an inverse relationship ($\alpha_1 < 0$) is expected between REER and exports, and on the contrary, since it will increase the import cost, a positive relationship ($\beta_1 > 0$) is expected between REER and imports. Since the increase in income will increase purchasing power and demand for imported goods and services, the coefficient of the income variable is expected to be positive in both equations ($\alpha_2, \beta_2 > 0$).

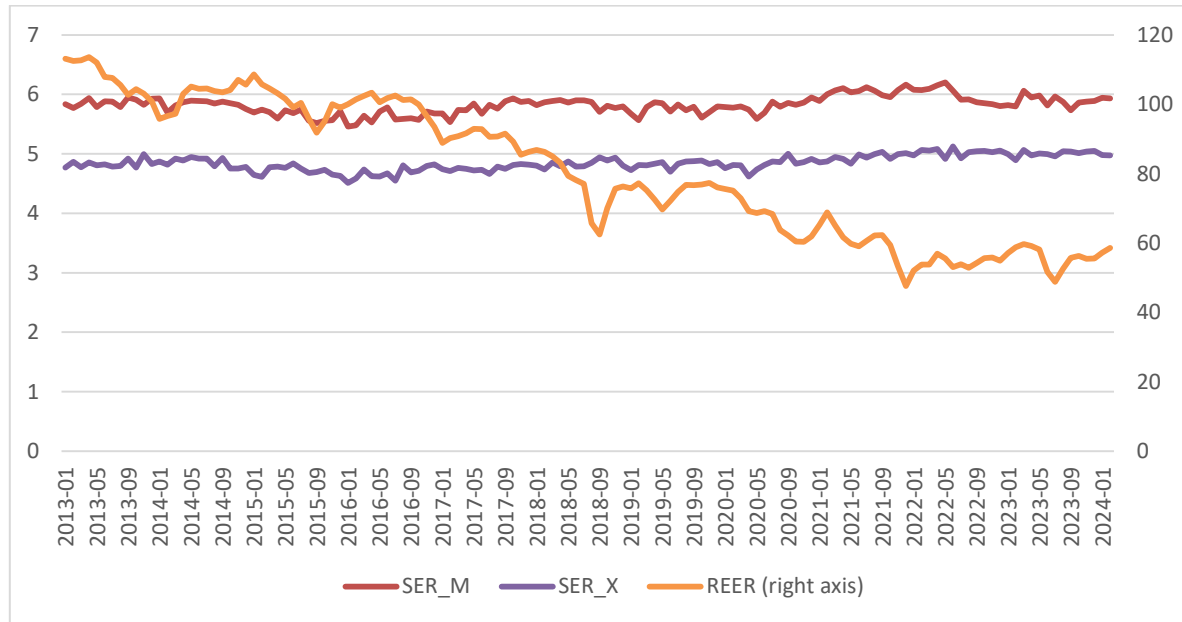
Import and export series have been subjected to logarithmic transformation to smooth out the changes in their variances to some extent. The real exchange rate and industrial production

variables in index form were used as percentage scales. Industrial production index data for OECD countries are obtained from OECD statistics, all other data are obtained from CBRT's Electronic Data Delivery System (EDDS). Data for the period January 2013 - February 2024 are used in the analysis, which is currently available in the EDDS. Since this period contains significant and typical exchange rate movements, and 144 monthly observations are considered sufficient to understand the nature of the relationship, we do not expand the data volume.

5. FINDINGS

Figure 1 shows the course of service imports, service exports, and real exchange rate index in Türkiye over the last 11 years. It is noticeable that service exports and imports showed a cyclical fluctuation during the sample period. Three cyclical waves can be distinguished as of 2013-2015, 2016-2019, and 2020-2024. It is noteworthy that exports and imports followed a parallel course during the period and that there was a foreign trade deficit in service trade as in goods trade. The pandemic, which has been effective in Türkiye as well as all over the world following the beginning of 2020, had a significant effect on service trade. However, it is seen that the pandemic has had a greater effect on Türkiye's service imports.

Figure 1. The course of service imports, exports, and real exchange rates index during the sample period

In accordance with the standard practice in time series analysis, firstly, the stationarity of the series was investigated with the unit-root test. The results obtained from the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test are reported in Table 1. According to the findings, at the 5% significance level, the Turkish industrial production index series exhibits a stationary behaviour in terms of level values. The other series appear to be non-stationary in their level values but become stationary after first differencing.

Table 1. Results of ADF unit root tests

	Level		First difference		Decision
	Intercept	Intercept + Trend	Intercept	Intercept + Trend	
<i>REER</i>	- 1.2527 0.6501	- 2.8300 0.1894	- 9.1573 < 0.001	- 9.1530 < 0.001	I(1)
<i>IPI_TR</i>	- 1.2517 0.6505	- 4.1674 < 0.001	- 13.1348 < 0.001	- 13.0873 < 0.001	I(0)
<i>IPI_W</i>	- 2.7495 0.0686	- 3.5062 0.0428	- 9.5963 < 0.001	- 9.5613 < 0.001	I(1)
<i>SER_X</i>	- 1.6976 0.4302	- 3.3493 < 0.0630	- 12.6986 < 0.001	- 12.6614 < 0.001	I(1)
<i>SER_M</i>	- 2.7901 0.0624	- 3.2307 0.0830	- 16.2420 < 0.001	- 9.5392 < 0.001	I(1)

Notes: The appropriate lag length in the test process was determined by the elimination method according to the SBC criterion. In each cell, the first value represents the test statistic, and the second value represents the p-value. The appropriate specification according to the SBC criterion is indicated in italics. The decision on the stationarity of the variable was made at a 5% significance level.

The estimation of the export equation in the form of the NARDL model is shown in Table 2. As a result of the elimination made according to the SBC, the appropriate specification was determined to be the NARDL (2,0,0,1) model. The bounds test's F-value (3.420) reveals the validity of a cointegration relationship between the variables at the 10% significance level. The coefficient of the error correction term (ECM) (-0.303) is within acceptable limits and significant. This indicates that short-term imbalances are compensated, albeit slowly, and the long-term equilibrium relationship is maintained. According to the estimates, both the positive and negative changes in the real exchange rate index increase Türkiye's service exports statistically significantly in the short and the long run. This indicates that the expansion in service exports is fed by the appreciation of the TL. However, the Wald symmetry test reported at the bottom of the table reveals that service exports do not show an asymmetric response depending on the direction of the changes in the exchange rate. It is observed that the average industrial production index of OECD countries, which is included in the equation representing the world income level, does not have a statistically significant effect on Türkiye's service exports in the long run.

The diagnostic control indicators given in the table (J-B, χ^2_{B-G} , χ^2_W statistics) indicate that the error term is normally distributed, non-autocorrelated, and has a constant variance, and therefore the model is reliable and sufficient. Ramsey's RESET test statistic indicates no misspecification error, and CUSUM and CUSUM-square statistics indicate stable coefficients.

Table 2. Estimation of export function

Variables	Coefficient	St. error	t-statistic	p-value
Short-run				
<i>SER_X</i> (-1)	- 0.3027	0.0759	- 3.9881	0.0001
<i>REER_P</i>	- 0.1983	0.1085	- 1.8288	0.0698
<i>REER_N</i>	- 0.1633	0.0711	- 2.2956	0.0234
<i>IPI_W</i> (-1)	0.1200	0.2134	0.5623	0.5749
Δ <i>SER_X</i> (-1)	- 0.3889	0.0766	- 5.0734	< 0.010

ΔIPI_W	1.2408	0.3622	3.4259	< 0.010
<i>Intercept</i>	0.8730	0.9839	0.8873	0.3766
Long-run				
<i>REER_P</i>	- 0.6552	0.3608	- 1.8157	0.0717
<i>REER_N</i>	- 0.5395	0.2297	- 2.3477	0.0204
<i>IPI_W</i> (-1)	0.3965	0.6947	0.5707	0.5691
<i>Intercept</i>	2.8834	3.1923	0.9032	0.3681
F_{bounds}	3.4200	Bounds values	I(0)	I(1)
J-B	0.2817 (0.8686)	%10	2.370	3.200
χ^2_{BG}	5.1785 (0.0751)	%5	2.790	3.670
χ^2_{BPG}	7.1745 (0.3050)	%1	3.650	4.660
F_{RESET}	0.6674 (0.4155)	Wald (symmetry)	0.7209	0.3959
CUSUM	Stable	CUSUM_square	Stable	

Table 3 shows the estimates of the import equation. When SBC is taken into account, it is determined that the most appropriate specification is the NARDL (1,0,0,0) model. The bounds test F-value is high (4.606) and reveals that the variables are in a cointegration relationship at the 5% significance level. The coefficient of the error correction term (ECM) (-0.262) is within acceptable limits and statistically significant. Accordingly, short-term imbalances are compensated for by 26% in the following period. According to the estimates, as in the export equation, both positive and negative changes in the real exchange rate index increase Türkiye's service imports. However, the effects of both positive and negative changes are not statistically significant. Accordingly, exchange rate movements do not have a significant effect on services imports in Türkiye. The Wald test statistic also confirms that service imports do not respond asymmetrically to changes in the exchange rate. It is seen that Türkiye's industrial production index, which is included in the equation representing the domestic income level, which is an important factor affecting import demand, also has a statistically significant effect on Türkiye's service imports. Accordingly, the increase in the domestic income level increases the demand for imported services.

The Breusch-Godfrey and Breusch-Pagan-Godfrey tests statistics (χ^2_{B-G} , χ^2_{BPG} , respectively) conducted to test the hypotheses state that the error terms are not autocorrelated and have constant variance indicate that the hypotheses in question cannot be rejected, thus the model is reliable and sufficient. The CUSUM and CUSUM-square statistics indicate that the coefficients are stable over time.

Table 3. Estimation of the import function

Variable	Coefficient	St. error	t-statistic	p-value
Short-run				
<i>SER_M</i> (-1)	- 0.2620	0.0713	- 3.6741	0.0004
<i>REER_P</i>	- 0.1386	0.1544	- 0.8976	0.3711
<i>REER_N</i>	- 0.0375	0.1035	- 0.3618	0.7181
<i>IPI_{TR}</i>	0.3435	0.1319	2.6037	0.0103
Δ <i>SER_M</i> (-1)	- 0.2163	0.0864	- 2.5037	0.0136
<i>Intercept</i>	0.0499	0.6552	- 0.6860	0.9378
Long-run				
<i>REER_P</i>	- 0.5290	0.5384	- 0.9825	0.3277
<i>REER_N</i>	- 0.1430	0.3788	- 0.3773	0.7066
<i>IPI_{TR}</i>	1.3109	0.5692	2.3030	0.0229
<i>Intercept</i>	0.1905	2.3986	0.0794	0.9368
F_{bounds}	4.6059	Bounds values	I(0)	I(1)
J-B	2.5875 (0.2742)	%10	2.720	3.770
χ^2_{BG}	4.2627 (0.1187)	%5	3.230	4.350
χ^2_W	3.0546 (0.6916)	%1	4.290	5.610
F_{RESET}	1.4088 (0.2375)	Wald (symmetry)	2.4598	0.1168
CUSUM	Stable	CUSUM_square	Stable	

The asymmetric relationship between REER and service exports and imports can also be traced on the cumulative dynamic multipliers graph (see the appendix at the end of the paper). As can be seen in the graph, service exports respond increasingly negatively to positive and negative shocks in the real exchange rate over 15 periods (left panel). It is seen that the response to positive shocks is larger in absolute value. It is noteworthy that only cumulative positive shocks have a significant negative effect on service imports, but the effect becomes stable from the seventh period onwards (right panel).

6. CONCLUSION

Today, there is an intense trade relationship between countries. Tens of thousands of products, whether final, raw, or intermediate, are moving across borders. The transportation and communication technologies that have developed in recent decades have increasingly made services, in addition to traditional goods trade, the subject of international trade. One of the key factors that has the potential to affect foreign trade volume in terms of both export and import is the exchange rate. It is also possible that the trade of service products, which has a different structure than tangible goods, may be affected by exchange rate movements.

In this study, whether exchange rate fluctuations have an asymmetric relationship with service exports and imports has been empirically examined in the case of Türkiye. The analysis results based on the NARDL model show that, in line with theoretical expectations, the real exchange rate index negatively affects Türkiye's service exports in the long term. The effect of exchange

rate changes on service imports is negative, contrary to expectations. However, the changes on both sides do not affect imports. The level of income abroad does not seem to have a significant effect on the export function. This may be due to the low relative prices of services exported from Türkiye. The fact that the short-run coefficients and the long-run coefficients of exchange rate variables are close to each other in both export and import equations shows that the response of trade in services to exchange rate movements does not change much from the short-run to the long-run. Considering the magnitudes and signs of the coefficients of the exchange rate variable in the export and import equations in the short and long run, it can be said that neither the Marshall-Lerner condition nor the J curve behaviour is valid for Türkiye's trade in services. On the other hand, the fact that the income level of Türkiye has a significant and positive effect on service imports makes the previous inference more meaningful when the high relative prices of imported services are considered.

Overall, the evidence of NARDL models supports the findings by Karagöz (2024) obtained from the linear ARDL model. This similarity between the two model structures can be interpreted as the absence of a non-linear adjustment in the response of trade in services to the exchange rate. In this respect, it can be said that the two approaches are substitutes rather than complementary. The partial validity or complete invalidity of the relationship between trade in services and positive and negative exchange rate movements is also confirmed by analyses conducted for other country samples. Bahmani-Oskooee and Saha (2024), in their analysis for India, find that total trade in services is not affected by positive and negative changes in the exchange rate, but significant interactions by sub-sectors are valid. The analyses by Bahmani-Oskooee and Baek (2023), Sahoo et al (2019), and Mahmood and Alkhateeb (2017) also reveal that this relationship varies according to economic structure and sectoral characteristics.

To investigate the sensitivity of international trade in services to exchange rates, this study uses high-frequency series for a relatively short period. Analysing the effects of different economic conditions and policy differences on this relationship in the long run with data from a longer period may provide useful information. In addition, if sufficient data are available, the exchange rate sensitivity of service sectors by sub-categories can be investigated.

REFERENCES

- Arize, A. C., Malindretos, J., & Igwe, E. U. (2017). Do exchange rate changes improve the trade balance: An asymmetric nonlinear cointegration approach. *International Review of Economics and Finance*, 49, 313–326. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2017.02.004>
- Aydın, A. (2018). An evaluation on the competitiveness of international trade in services: A case study of Turkey. In *ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance*. Aydın, Türkiye. (In Turkish)
- Aytekin, İ., & Uçan, O. (2022). An econometric analysis of the relationship between exchange rate inflation and foreign trade: Turkey case. *Journal of Ömer Halisdemir University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 15(2), 460–475. <https://doi.org/10.17561/johufabs.v15i2.1092371> (In Turkish)
- Bahmani-Oskooee, M., & Fariditavana, H. (2016). Nonlinear ARDL approach and the J-curve phenomenon. *Open Economies Review*, 27, 51–70. <https://doi.org/10.1007/s11079-015-9371-7>

- Bahmani-Oskooee, M., & Karamelikli, H. (2021). Financial and insurance services trade and role of the exchange rate: An asymmetric analysis. *Economic Analysis and Policy*, 72, 358–367. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.08.006>
- Bahmani-Oskooee, M., & Baek, J. (2023). Korean trade in 10 service industries and role of the won? An asymmetric analysis. *International Economic Journal*, 37(1), 93–119. <https://doi.org/10.1080/10168737.2022.2158011>
- Bahmani-Oskooee, M., & Karamelikli, H. (2023). Is there J-curve effect in the US service trade? Evidence from asymmetric analysis. *International Journal of Finance and Economics*, 28, 3865–3875. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2658>
- Bahmani-Oskooee, M., & Saha, S. (2024). On the link between Indian rupee and its trade in services: An asymmetric analysis. *Journal of Economic Development*, 49(1), 1–20. <https://jed.or.kr/>
- Bahmani-Oskooee, M., Halicioglu, F., & Karamelikli, H. (2024). Singapore's trade in financial and insurance services and the role of the exchange rate: An asymmetric analysis. *The International Trade Journal*, 38(2), 171–183. <https://doi.org/10.1080/08853908.2023.2185523>
- Bal, H., Akça, E. E., & Demiral, M. (2017). The influences of exchange rate changes on Turkey's trade with the European Union. *Journal of KSU Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 7(2), 61–82. <https://www.cabidigitallibrary.org/doi/full/10.5555/20203193064> (In Turkish)
- Batbaylı, Ş., & Ertürk, E. (2024). The relationship between health service exports as international service trade and exchange rate and economic growth. *Journal of Dicle University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 14(27), 336–364. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duiibfd/issue/84536/1324811> (In Turkish)
- Bussiere, M. (2013). Exchange rate pass-through to trade prices: The role of nonlinearities and asymmetries. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 75, 731–758. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2012.00706.x>
- Cheng, K. M. (2020). Currency devaluation and trade balance: Evidence from the US services trade. *Journal of Policy Modeling*, 42, 20–37. <https://doi.org/10.1016/j.jpmod.2019.05.003>
- Cheng, K. M. (2021). Financial and insurance services trade: Does exchange rate or income matter? *Economic Inquiry*, 59(1), 494–509. <https://doi.org/10.1111/ecin.12926>
- Chigeto, A. D. (2024). Relative responses of trade in goods and services to currency devaluation: Evidence from Ethiopia. *Heliyon*, 10, e30223. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e30223>
- Çakmak, E., Bozkurt, E., Aksu, H., & Emsen, Ö. S. (2011). Service trade and economic growth relationship in Turkey. *Sosyoekonomi*, 2, 21–40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/30503/332859> (In Turkish)
- Çeştepe, H., & Ergün, H. (2011). The role of service trade in economies of the world and Turkey. *Journal of Bartın University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 2(4), 49–69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bartiniibf/issue/28986/310097> (In Turkish)
- Değer, O., & Demir, M. (2015). Causality between real effective exchange rate and foreign trade volume: The case of Turkey. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(604), 7–21. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/788189> (In Turkish)
- Demir, Z., & Karagöz, K. (2024). Asymmetric effect of oil price on foreign trade: Evidence from Turkey. *Anadolu Journal of Economics and Business*, 8(1), 17–42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajeb/issue/81857/1327716> (In Turkish)

- Denaux, Z. S., & Falks, R. (2013). Exchange rate volatility and trade flows: The EU and Turkey. *Southwestern Economic Review*, 40, 113–121. <https://swer.wtamu.edu/sites/default/files/Data/113-121-296-1095-1-PB.pdf>
- Dinçer, N., & Kandil, M. (2011). The effects of exchange rate fluctuations on exports: A sectoral analysis for Turkey. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 20(6), 809–837. <https://doi.org/10.1080/09638199.2011.538201>
- Eichengreen, B., & Gupta, P. (2012). The real exchange rate and export growth: Are services different? *MPRA Paper No. 43358*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/43358/>
- Güler, A. (2021). Asymmetric effects of real exchange rate shocks on exports and foreign trade balance: Evidence from NARDL approach for Turkey. *Manas Journal of Social Research*, 10(2), 950–970. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/61635/893229> (In Turkish)
- Halicioğlu, F. (2008). The bilateral J-curve: Turkey versus her 13 trading partners. *Journal of Asian Economics*, 19(3), 236–243. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2008.02.001>
- Hussain, M. E., & Haque, M. (2014). Is the J-curve a reality in developing countries? *Journal of Economics and Political Economy*, 1(2), 231–240. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:ksp:jecpep:v:1:y:2014:i:2:p:231-240>
- Karagöz, K. (2024, June). The impact of exchange rate movements on international trade in services in Turkey: Findings from the ARDL model. In *3rd International Conference on Frontiers in Academic Research*. Konya, Türkiye. (In Turkish)
- Koca, A., & Yıldırım, N. (2021). Basic determinants of service export in Turkish economy: A time series analysis. *Journal of Hacettepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 39(3), 441–458. <https://dergipark.org.tr/en/pub/huniibf/issue/63456/918383> (In Turkish)
- Koca, A., & Sevinç, D. (2023). The impact of exchange rate volatility on international services trade: EAGLE countries. *Journal of Hacettepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 41(4), 630–649. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huniibf/issue/79231/1267223> (In Turkish)
- Mahmood, H., & Alkhateeb, T. T. Y. (2017). Testing asymmetrical effect of exchange rate on Saudi service sector trade: A non-linear auto-regressive distributive lag approach. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 73–77. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijefi/issue/31807/351402>
- Özkul, G., & Öztürk, A. (2019). The interaction between exchange rate volatility accompanied with structural breaks and the sectoral foreign trade of Turkey. *BAIBU Social Sciences Institute Journal*, 19(4), 1069–1095. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bibad/issue/51840/656624> (In Turkish)
- Pesaran, H. M., Shin, Y. C., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approach to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Sahoo, M. (2018). Exchange rate and service exports from India: A nonlinear ARDL analysis. *Economics Bulletin*, 38(2), 1090–1101. <http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2018/Volume38/EB-18-V38-I2-P99.pdf>
- Sahoo, M., Suresh Babu, M., & Dash, U. (2019). Asymmetric effects of exchange rate movements on traditional and modern services exports: Evidence from a large emerging economy. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28(4), 508–531. <https://doi.org/10.1080/09638199.2019.1568523>

- Saygılı, H., Saygılı, M., & Yılmaz, G. (2010). *New real effective exchange rate indices for Türkiye* (Working Paper No. 10/12). Central Bank of the Republic of Turkey. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/cbtr/en/main+menu/publications/research+papers/2010>
- Shin, Y., Yu, B. C., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In R. Sickles & W. Horrace (Eds.), *Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric methods and applications* (pp. 281–314). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9
- Tapşın, G., & Karabulut, A. T. (2013). The causal relationship among real exchange rate, import and export: The case of Turkey. *Journal of Akdeniz Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 26, 190–205. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibf/issue/39977/472656> (In Turkish)
- Utkulu, U., & Seymen, D. (2004). Trade and competitiveness between Turkey and the EU: Time series evidence. *Discussion Paper No. 2004/8*. Turkish Economic Association. https://www.tek.org.tr/dosyalar/Utkulu_Seymen.pdf
- World Trade Organization. (2024). *General statistical time series database – Mode of supply*. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/gstdh_mode_supply_e.htm (Accessed: 13.06.2024)
- Yazici, M., & Islam, M. Q. (2014). Exchange rate and bilateral trade balance of Turkey with EU (15) countries. *Journal of Business Economics and Finance*, 3(3), 341–356. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2015312921>
- Yurtoğlu, Y. (2017). The causal relationship between real exchange rate and export: The case of Turkey (1997–2015). *Gazi Journal of Economics and Business*, 3(1), 71–88. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gjeb/issue/27182/286370> (In Turkish)
- Yurttañıkımaz, Z. Ç., Azgün, S., Hiç Gencer, A., & Emsen, Ö. S. (2017). Dramatically rising service trade and competitiveness power: Developments in Turkish economy (1980–2015). In *International Conference on Eurasian Economies*. İstanbul. (In Turkish)

* * * * *

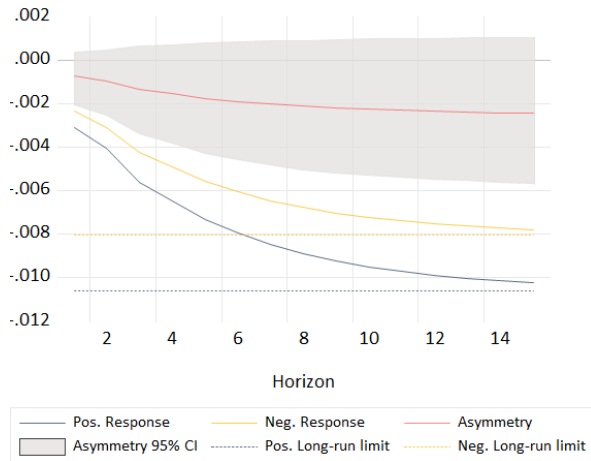
Conflict of interest statement: I declare that there is no financial or other substantive conflict of interest in this study that could affect the results or interpretations.

Ethical aspects of the research: In this study, all the rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed. None of the actions specified in the second section of the directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", were carried out. I declare that this research does not require ethics committee approval.

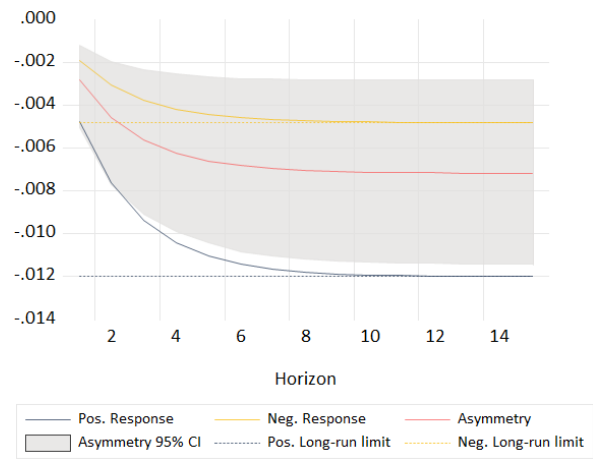
Author contribution rate: All stages of the study were designed and prepared by the author.

Appendix: Graphs of the cumulative dynamic multipliers

Cumulative Dynamic Multiplier: $REER$ on SER_X

Cumulative Dynamic Multiplier: $REER$ on SER_M

HOCA-ZÂDE MUHAMMED RASİM'İN HÂB-NÂME ADLI ESERİNDE TAHKİYE METODU TORATION METHOD IN HOCA-ZÂDE MUHAMMED RÂSİM HİKMET'S WORK CALLED HÂB-NÂME

 Fuat BİNER¹

 Türkan ALVAN²

¹ Sorumlu Yazar: Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, fuatbiner@yahoo.com

² Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, talvan@fsm.edu.tr

Received / Alınma: 17.02.2025

Accepted / Kabul: 21.03.2025

ÖZET

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet 19. yüzyılda yaşamış, kadılık yapmış, ilmiye sınıfına mensup âlim bir şahsiyettir. Edebi yönü kuvvetli, velûd bir müellif olan Hoca-zâde'nin, *Hâb-nâme* adlı yapıtı onun önemli eserlerindedir. Tek nüshası mevcut olan çalışma, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü NEKTY06739 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Birçok farklı konuyu ihtiva eden bu eser, edebiyatımızda keşkûl ya da kırkambar türü eserler sınıflamasına girmektedir. İslamî ilimler başta olmak üzere rüya, cıfr, kıyafet gibi ana başlıklarla; alt başlıklarda ise ayet, hadis, Arapça ve Farsça ibarelerle, hikâye, şiir eşliğinde (rızk, kader, kaza, ölüm, keramet, fetvalar, evlilik, boşanma) gibi birçok mesele hem dağınık, hem de derli toplu bir şekilde anlatılmıştır. İlm-i Firaset bölümü Batı medeniyetindeki Fizyonomi ile ilk defa karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Dinî ve tasavvufî bir eser olması hasebiyle eserde kullanılan ayet ve hadisler ve müellifin ilmî müktesebatı, konuyu ele alış biçimi eserin didaktik yönüne işaret ederken halk için bir nasihat kitabı olarak yazıldığı söylenilebilir.

Bu çalışmada Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, daha sonra araştırmaya konu olan *Hâb-nâme* isimli eseri tanıtılmıştır. Eserde anlatılan birçok hikâye klasik tahkiye metodu yöntemiyle incelenmiştir. Bunun yanında müellifin anlatımı tekdüzelikten kurtarmak için soru cevap yöntemine sıklıkla başvurduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, *Hâb-nâme*, Tahkiye.

ABSTRACT

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, who lived in the 19th century, was a judge, and was a scholar belonging to the ulema class. A virtuoso writer with a strong literary background, Hoca-zâde, authored several significant works, one of the most important being *Hâb-nâme*. The only copy of the work is registered in the Turkish Manuscripts Section of the Istanbul University Rare Works Library under the catalog number NEKTY06739. This work, which covers a wide range of subjects, is classified in our literature as a type of known as *keshkûl* or *kirkambar*. It explores various topics, including Islamic sciences, dream, cıfr, clothing, and other subtopics, incorporating verses, hadiths, Arabic and Persian phrases, along with stories and poems. These themes such as sustenance, fate, accident, death, miracles, fatwas, marriage, and divorce are presented in both a scattered and structured manner. The section of *İlm-i Firaset* is the first to comparatively address physiognomy in Western civilization.

Since it is a religious and mystical work, the verses and hadiths used, along with the author's scientific knowledge and approach to the subject, highlights its didactic nature. Additionally, it can be said that it was written as a book of advice for the public.

In this study, brief information about the life and works of Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet is provided, followed by an introduction to his work *Hâb-nâme*, which is the subject of the research. Many stories within the work were analyzed using the classical narration method. In addition, it was observed that the author frequently employed the question-answer method to maintain narrative engagement and avoid monotony.

Keywords: Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, *Hâb-nâme*, Narration.

1. GİRİŞ

Tam künyesi Muhammed Rasim b. Ali Rızâ b. Süleyman el-Malatyavî olan müellif, (H 1255/ M 1839)'da Malatya şehrinde doğmuştur (B.O.A: 4/458). Hoca-zâde, Türkiye'nin Malatya şehrinde doğmuş ve doğduğu şehre nispetle "Malatyavî" lakabıyla anılmıştır. Fakat resmî kayıtlarda verilen doğum tarihi Hab-nâme adlı eserin sebep-i telif bölümünde müellifin bizzat kendisinin beyan ettiği yaşıyla uyuşmamaktadır. Müellif ilgili bölümde yaşının 55 olduğunu açıkça söylemiştir:

târîh-i sene ihda ve's-selâse-mi'e ve elfdeki müddet-i 'ömr-i giran-mâye pencâh-pençe ve 'atâyâ-yı hakdan ve hedâyâ-yı cevâd-ı mutlakdan bu dünyâ-yı sipencde mizân-ı tabî'at-ı gevher-senc olup hezâr genc-i bî-rence irmişdi [22a] (Aktan, 2019, s. 25).

Hoca-zâde bu bilgiye göre 1301 yılında 55 yaşındadır. Bu bilgiden hareketle müellifin doğum tarihinin 1245-1246 olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarafımızdan yapılan araştırmalara göre müellif mevcut eserlerinde Hoca-zâde Muhammed Rasim künyesiyle kayıtlıdır. Bazı eserlerinde ise es-Seyyid, el-Mevlevî kayıtları da mevcuttur. Müellifin Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini ve kendisinin Mevlevî tarikatına mensup olduğunu bu künyelerden çıkarabiliriz. Ayrıca müellifin babasının müftü olması hasebiyle ilmiye sınıfına mensup biri olduğu söylenebilir. Muhammed Rasim Hikmet'in Hoca-zâde kimliğiyle anılmasını da bu bilgiye bağlanabilir.

Sicil kaydındaki bilgiler onun sıbyan mektebinden sonra Beyazıt Câmiinde yüksek ilimler tahsil ettiğini söylemektedir:

Sıbyân mektebinde mukaddime-i ulûmu ba'de't-tahsîl Bâyezîd Câmi-i şerîfnde ulûm-i aliye ve âliyye ve cüziyyâtdan küre ve usturlâb ve eşkâl ve Fârisî tahsîl ederek icâzetnâme almıştır (B.O.A: 4/458).

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, Arapça Farsça ve Türkçeye vukûfiyetiyle birçok eser kaleme almıştır. Hem nazım hem de nesir türünde eserler veren müellifin nesir alanındaki eserleri ve kabiliyeti ön plandadır. Nazım şekillerinin birçoğunu eserlerinde kullanan Hoca-zâde; gazel, kaside, mesnevî, kıt'a, müstezat, rubâi gibi türlerden yararlanmıştır. Dinî tasavvufî alanlarda yoğunluk gösteren eserler arasında mevlit, şerh, mesnevi, hadis, fıkıh, hukuk alanlarında zengin bir müktesebat bulunmaktadır.

Ayrıca İslâmî ilimler tefsir, hadîs, kelâm, tasavvuf başta olmak üzere Tefsîr-i Âlemgîr, Sûre-i Yûsuf Tefsîri, Buhâri-i Şerîf Şerhi, Nuhbetü'l-Fikr, Sirâciyye Şerhleri, Mültekâ Şerhi, Ğurer ve Mirkâd Şerhleri, Meânî ve Bedî üzerine şerh ve Kâfiye, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi, Hidâye şerhi, Kasîde-i Bürde ve Cevherî şerhleri ve iki cild Mesnevî-i Şerîf Şerhi ve bir cild Fusûs şerhi, Âlûsî Tefsiri ve Buhari-i Şerîf okuttuğu ifade edilmektedir (B.O.A: 4/458).

Memuriyet hayatına başlamadan önce bir müddet Hamdi Paşa'nın yanında kütüphanecilik vazifesi yapmıştır. Müellifin memuriyet hayatı hakkında kaynakların verdiği bilgiler sırasıyla şöyledir:

1874 yılında ilk memuriyeti Konya ilinde, 1876 yılında Kayseri Develi'de, 1878 yılında Dersimbağ'ında görevini ifa eden müellif, 1885 yılında Sivas Temyiz Mahkemesi Başkanlığında görev yapmıştır. Memuriyet hayatında çeşitli aziller (memurluk vazifesini ihmal, mahkeme usûlüne aykırı davranma, hakkındaki bazı şikâyetler) neticesinde görev değişikliğinin yanı sıra başka illere tayin edilme durumlarıyla karşılaşmıştır (Aktan, 2019, s. 25).

1889 yılında Diyarbakır Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanlığı'nda görev yapan müellif sonra İstanbul'a dönmüştür. Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in hayatı hakkında bilgiler edindiğimiz kaynaklarda 1899 yılında İstanbul'da vefat ettiği ve kabrinin nerede olduğu bilinmediği kayıtlarda geçmektedir (Aktan, 2019, s. 24). Vefat tarihi olarak verilen 1899 tarihi ele alındığında Hoca-zâde'nin 70 yaşlarında vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet hakkında yapılan araştırmalarda tespit edilen eserlerinin sayısı on dördttür. Bazı eserleri üzerinde yüksek lisans ve doktora çalışmaları mevcuttur. Fakat yapılan çalışmalarda Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in eserleri hakkında farklı sayılara yer verilmektedir. Bir eserin birden fazla isimle isimlendirilmesi, bir bölümünün ayrı ayrı farklı eserlerde yer alması gibi durumlar eser sayısının farklılığına sebep olmuştur. Mevcut eserleri şöyle sıralayabiliriz:

1.Hâb-nâme: Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in Hâb-nâme adlı eserini iki bölüm olarak ele alacak olursak birinci bölüm Hâb-nâme; ikinci bölüm ise Kıyafet-nâme kısmını oluşturmaktadır. İslami ilimler ağırlıklı olan eser; Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed'in hadisleri ve din ve tasavvuf büyüklerinin eserleri ve hikmetli sözlerinden müteşekkildir.

2.Tuhfetü'l-Aşıkîn ve Hediyeü'l-Mâşukîn: 164 varaktan müteşekkil Tuhfetü'l-Aşıkîn ve Hediyeü'l-Mâşukîn adlı eserinde Hoca-zâde, Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necât adlı mevlidinden seçtiği beyitleri serbest bir üslupla şerh etmiştir. Eser, Mevlid'i Mevâhibü'l-Ledünniyye, Hadîkatü's-Süedâ, Sübülü's-Selâm, Minhâcü'l- Fukarâ, Kasîde-i Bürde, Mesnevî gibi İslâmî hafızanın farklı örnekleriyle iç içe sunması bakımından önemlidir (Bayraktar, 2015, s. 3).

3. Zübdetü't-Tarîka: Müellif; tarikat ehli insanların davranışları, sözleri ve durumları hakkında bilgiler ihtiva eden bu eserini istek üzerine yazdığını ve Zübdetü't-Tarîka ismini taşıyan eserin bir mukaddime ile üç bab üzerine tertip edildiğini ifade etmiştir (Vural, 2016, s. 5).

4. Kâşifü't-Te'vîlât: Hoca-zâde Muhammed Rasim Efendi mezkûr kitabını Fûsûsu'l-Hikem ve Kur'an-ı Hakîm'in tevîlatı üzerine yazdığını beyan etmiştir (Şeker, 2009, s. 25).

5. Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî: Bu eser Hoca-zâde Muhammed Rasim tarafından Mesnevî'de geçen muhtelif beyitlerin şerhi mahiyetinde kaleme alınmıştır (Eser, 2019, s. 18). Bu eser ile ilgili doktora çalışması mevcuttur.

6. Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye: Ahmet Cavdet Paşa'nın Mecelle adlı eserinin madde madde şerh edildiği bir çalışmadır.

7. Kimyâu's-Saâde: 425 varaktan oluşan bu eser, Sahîh-i Buhârî adlı eserin muhtasar şerhi mahiyetindedir.

8. Nuhbetü'l-Belâğa: İbn Hacer'in hadis usulü konularını kısa ve özlü biçimde ele aldığı Nuhbetü'l-Fiker adlı eserinin muhtasar bir çalışması diyebileceğimiz bir çalışmadır.

9. Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî: Deniz harbinin usullerini ihtiva eden tercüme bir eserdir.

10. Mincâtü'l-Vusûl alâ Metni Mirkâtü'l-Usûl: Molla Hüsrev'in Mirkâtü'l-usûl adlı eseri, usul-i fıkıh ve fıkıh konularını ihtiva etmektedir. Hoca-zâde Muhammed Rasim, Molla Hüsrev'in mezkûr eserini şerh etmiştir.

11. Risâletü Kibrîti'l-Ahmer: Fıkıh, hadis, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet gibi geniş kapsamda ele alınan eser müellifinin de beyan ettiği üzere iksir, kıymetli madenler anlamında kullanılan Kibrît-i Ahmer ismiyle adlandırılmıştır.

12. Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl: Muhammed Rasim Hikmet'in önemli eserlerinden biri de Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl adlı Şeyhülislam Menteşe-zâde Abdurrahim Efendi'nin fetvalarını ihtiva eden eseridir.

13. El-Bedriye alâ Metni'l-Gurer: Molla Hüsrev tarafından Hanefi içtihadı esas alınarak hazırlanan kısa özlü hükümleriyle bir kanun kitabı olarak kullanılan Gurerü'l-Ahkâm isimli esere yazılmış bir şerhtir (Akgündüz, 1994, s. 27-28).

14. Tefsîr-i Âlemgîr: Kur'an'ın tefsiri mahiyetindeki bu eser Fatıha ve Bakara surelerinin tefsirini ihtiva etmektedir.

2. HÂB-NÂME-İ RÂSİM HİKMET

Hâb-nâme-i Rasim Hikmet'in tespit edilebilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü NEKTY06739 numarada bulunmaktadır.

Klasik Türk Edebiyatında eserlerin tertibinde genellikle ilk sırada hamdele ve salvele yer almaktadır. Hoca-zâde bu geleneğe uyarak eserin giriş bölümüne tevhid ile başlar, salavat-ı şerife ile devam eder.

Hamdele ve salveleden sonra sebab-i telifin başlangıcında abd-i fakir, kusur ve günah sahibi sıfatlarıyla adını da sarahaten söyleyerek Hoca-zâde es-Seyyid Muhammed Rasim Hikmet diye zikreder. Geriye kalan amellerinin hayra çevrilip sonunun hayra çıkması için Allah'a niyazda bulduktan sonra "Bana sorulan sorular üzerine cevaben derim ki; yardım Allah'tandır ve yalnızca O'na itimad edilir (bu eserdeki) maksat ve matluba başlamadan evvel sair durumlarda sorunun şeklini ve o sorunun hangi zamanda sorulduğu ve kâl ilimlerinden hangisinin kapsamına girdiğini tespit etmek gerekir ki bu da bin üç yüz bir senesinin Recep ayının yirmi yedisinin pazar gününün ilk saatlerinin başındadır" cümlesini kullanır. Devamında "İşin özü şu ki Muhammed'e (Rasim) mezkûr tarihte İstanbul ve dışında sultanın ahvali ve akıbeti hakkında meydana gelecek olaylardan soruldu. Bunun üzerine kendisi için manzum harflerin sırrından bir cevap olarak ve fazilet erbabı kimselerce rumuzlar çıktı. Ben de risaleyi ed-Dürri'l-Meknûn (gizli inciler) diye isimlendirdim" diyerek eserin sebab-i telif bölümünü açıklar.

Müellifin bizzat verdiği bilgilere göre bu eser; H 1301 miladi 1884 yılının mayıs ayında kaleme alındığı (alınmaya) başladığı ifade edilmiştir. Bu eserin yazılma sebebi olarak da sorulan sorular olduğu beyan edilmiştir.

Nitekim bu çalışmanın konusunu teşkil eden Hab-nâme adlı eserin tamamına yakın bölümleri Tavus ve Ankebut adlı hayvanların Hakîm'e yönelttiği sorular ve verilen cevapları ihtiva etmektedir.

327 varaktan müteşekkil eserin isminden hareketle rüyalar ile ilgili metinlerin olduğunu düşünebiliriz. Fakat eserin içeriğini incelediğimizde eserde birçok türden örneklere rastlayabiliriz. Farklı konuları ihtiva eden bu eser edebiyatımızda keşkûl ya da kırkambar türü eserlere örnek verilebilir. İslami ilimler başta olmak üzere rüya, cıfr, kıyâfet gibi ana başlıklarla, alt başlıklarda ise ayet, hadis, Arapça ve Farsça ibarelerle, hikâye, şiir eşliğinde (rızk, kader, kaza, ölüm, keramet, fetvalar, evlilik, boşanma) gibi birçok meseleyi hem dağınık, hem de toplu bir şekilde anlatılmıştır. Dolayısıyla Muhammed Rasim Hikmet'in Hâb-nâme'si format olarak nasihat-nâmelerin genel muhtevasına uygun olarak kurgulanmış, anlatılan siyasî ve ahlakî bilgiler İslâm dinine uygun bir şekilde sentezlenmiştir. Eserde teorik bilgiden ziyade, pratikte fayda sağlayacak tecrübe ve tavsiyeler, anlatılan hikâyelerle gizli ya da açık olarak aktarılmıştır. Bu yönüyle de eseri, siyaset-nâme türü eserlere benzetebiliriz.

Müellifin dünya ve ahiret saadetine ulaştırarak temel ilke ve prensiplerle kaleme aldığı eser; nasihatlerden, darb-ı mesellerden, ayet-i kerimelerden, hadislerden, peygamber kıssalarından, âdil padişah hikâyelerinden, sultanların ve büyük zatların hayatlarına ait verilen bilgilerden müteşekkildir. Eserin birçok konuya ve hikmete şamil olduğu bilinmekle beraber içerisinde hem dünya hem de dine fayda verecek şeyler olduğundan esere nasihat-nâme tarzında yazılmış bir öğüt kitabı da denilebilir. Eserin bütününe hâkim olan nasihat, hikmet ve ahlâk konuları genel olarak soru-cevap eşliğinde, bazen de tembih ve telkinler aracılığıyla direkt verilmektedir.

3. HÂB-NÂME'DE TAHKİYE METODU

Sanatın icrası ve düşüncenin aktarılışı açısından sözün yadsınamaz bir etkisi ve gücü vardır. Her sanat eseri, kendisini vücuda getiren sanatçıyla sürekli bir iletişim ve etkileşim içerisindedir; sanatçının izlerini taşır.

Arapça hky kökünden gelen “taklit etmek, bir nesneye benzemek, nakletmek, nakil”, lügatte hikâye etme, anlatma, anlatı, bir olayı anlatmadaki düzen, anlatış düzeni (TDK, 1988, s.1401) olarak tarif edilen tahkiye etme en etkili anlatım tarzlarından biridir. Bu teknik sayesinde en zor konular ve girift meseleler kolayca anlatılarak hafızalara nakşedilir. En güzel örneklerini Kur’an-ı Kerîm’de gördüğümüz Peygamber kıssaları, geçmiş kavimlerin durumları ve bazı tarihî şahıslarla ilgili olaylar hikâye etmek suretiyle nakledilmiştir. Kur’an ve hadislerin bu usul ve üslûbunu birçok şair ve müellif örnek alarak kendi eserlerinde kullanmışlardır (Küçük, 2023, s. 258). Anlatımı güçlendirmek ve anlatımın kalıcılığını artırmak için Hab-nâme’nin hemen hemen her bölümünde tahkiye unsurlarını kullananlardan biri de Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet’tir.

“İnsanlık tarihinin ortak mirası olan hikâyeler yaslandıkları kutsal kitapların, farklı medeniyetlerin birikimini esas alarak hakikatin dile getirilmesi ve ortaya çıkması için çığır açmışlardır. Bu kadim anlatım türünde hikâye (kıssa) araç ise kıssadan hisse almak amaçtır. Madde; mana potasında damıtılarak hikmet ve hakikatle yoğrulur, ideal insan tipini karşımıza çıkarır. Hayatın bizatihi kendisi olan hikâyelerin asıl malzemesi de insandan başkası değildir. Ortak akıl, evrensel ahlâk ve ilkeler ittifakıyla her çağa seslenebilmesi ya da sesini duyurması en önemli özellikleridir. Bu etkileşim insanlık var olduğu müddetçe sürecektir” (Tosun, 2014, s. 43).

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet’in eserinde başvurduğu hikâye tekniğinde bir çerçeve hikâye mevcut olup buna bağlı birçok değişik hikâyeler vardır. Şekil ve muhteva özellikleriyle Hint, İran ve Arap kaynaklarında örneklerine rastlanan hikâyeler büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Konularına uygun bir şekilde seçilen hikâyelerde ahlakî niteliğe sahip nasihatler verilir.

“Gerek tasavvuf kaynaklı metinlerin gerekse felsefe kaynaklı metinlerin hikâyeye ihtiyaç duymalarının arkasında bu yaklaşım vardır. Doğu’da hikâye, tarihsel serüveni içerisinde hep yüzleşme fonksiyonunu yüklenmiş, insanı kendine, birikimine, yaşadığı tecrübelerle yöneltmiş, ibrete vurgu yapmış, kıssadan hisseyi gözetmiş ve hep bir bellek işlevi görmüştür.” (Tosun, 2014, s. 8).

Hoca-zâde’nin tahkiye metodunu inşa eden temel referansları topyekûn ele alıp bütüncül bir şekilde değerlendirdiğimizde tarz ve yöntem olarak evrensel ahlak ve ilkelere bağlılığını net bir biçimde görebiliriz.

Klasik Edebiyatımızın müşterek malzemesi olan Kur’an ayetleri, Hz. Muhammed’in hadisleri, peygamber kıssaları ve kendinden önce yaşamış olan din ve tasavvuf büyükleri ve özellikle

Mevlânâ'nın Mesnevi'si ve İbn-i Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem ve Fütuhât-ı Mekkiyesi Hoca-zâde'nin eserlerini vücuda getiren en önemli kaynaklardır. Bu yöntemle lafzın gücü korunurken, mana ön plana çıkartılmış, maksadın hakikati anlatmak olduğu takdim edilmiştir. Bu takdimdeki tarzda, yine geleneksel muhtevanın yapısına uygun bir formatta verilmiştir. En bariz yöntemler arasında şunları sıralamamız mümkündür:

Muhatabın istek ve ihtiyacının tespiti

Muhatabın fikrî kabiliyetine göre hitap etme, anlatma

Soru- cevap yöntemiyle öğretme

Hoca-zâde'nin tahkiye metodunu uygulayışında eserden vereceğimiz örnek, fikrimizi destekleyici mahiyette olup anlatılanların sadece kıssa ve hikâyeden ibaret olmadığını, anlatım bir araç ise hakikate ulaşmanın asıl amaç olduğuna işaret edilmiştir.

Nitekim Şam vilayetindeki müezzinin ezanı parayla okuma hikâyesini anlatmaktan maksat, bu günahın yayılması değil, o kişinin ıslahı ve günah hastalığının tedavi edilmesidir. Hikâye şöyle anlatılmıştır:

Vaktâ ki Sultân Selîm Şâma duhûlunda mes'ele-i müşkil keşf olundu. Ya'nî murâd-ı şeyh bu idi ki mü'ezzin ezânı akçe ile okur idi. 'Ulemâ-yı mutekaddimîn 'indinde ücret ile ezân kıra'ât itmek câ'iz olmadığından hakikatde Cenâb-ı Hakki tekbîr itmezsün. Murâduñ ancak zehebdir taht-ı kadimimde bir çokca altın vardır. Ahz yine işâret eyledi, bir dahı ücret ile ezân kıra'ât eyleme. Çünkü sen bundan ol akçe için câmi'-i şerîfi ta'tîl ve cemâ'atı tefrîk eyledün ve bundan soñra dahı akçe alanlara sebep oldun. Sinden murâd Selîm olup ol defîneyi ol mahallden ahz idüp kabr-i sa'âdetlerin termîm ve ta'mîr itdiler. [250b]

Yavuz Sultan Selim'in Şam'ı fethinden sonra müşkül olan bu mesele çözüldü. Şeyhin muradı ortaya çıktı. Ezanı para karşılığında okumanın caiz olmadığına, müezzinin amacının altın kazanmak olduğuna işaret eden Şeyh-i Ekber'in sin harfinden muradı Sultan Selim; şın harfinden muradı ise Şam vilayetinin fethi olduğu ortaya çıkmıştır.

Dünya ve ahiret hayatının iç içe geçtiği bu anlayış sisteminde maksadın maksut olduğu açıkça ifade edilir. Bu anlatım biçimi hemen hemen aynı tarz ve tevarüsle devam eder. Bu eserlerin önceliği insanın kendisiyle yüzleşmesi ve hakikati bulmasıdır.

Bu tür eserlerde eser ve müellif isimleri değişse de tek değişmeyen şey hakikattir. Mevlânâ'nın Mesnevi'si ne ise Attar'ın Mantıku't- Tayr'ı, Sadi'nin Bostan ve Gülistân'ı odur. Mevlânâ, Attar, Sâdî hepsi hakikatin mutlak avcısı olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda; "Sadi'nin de amacı diğer Doğu anlatıcılarında olduğu gibi, öncelikle bir mesaj iletmedir. Kendi deyişiyle okura "boşu boşuna mum dumanı yutturmak değildir" açıktır ki Doğu hikâyeleri iki dünyayı anlatır. Çünkü bu hikâyelerde hem bu dünya hem de ahiret vardır. Sadi, Gülistan'da bütün tasavvufi, insani birikimini hikâye formuyla anlatır. Bu hikâyelere konu başlıkları bile verilir. Sonra bu hikâyenin hikmeti açıklanır. Hem de ya hikmet ya da ibret başlığı altındaki hikâyenin neye vurgu yaptığı, birkaç özlü sözle okura dinleyene izah edilir. Bazen de hikâye bittikten sonra; bu hikâyeden maksat şudur denip hikâyenin hangi maksat için anlatıldığı açıklanır. Birincil amaç; faydalı olmak, eğitmek, hikmetler aktarmaktır. Ama bunu yaparken yine de bir üslûp peşinde olunduğunu söyleyebiliriz. Kitabın içeriğini neşe uyandıran tatlı şeyler olarak açıklayan Sadi; insanlara, iyiyi, doğruyu, güzeli hikâye formatı şeklinde göstermek ister. Tutkuları, nefsi dizginlemekle ancak gönül eri olunabileceğini öğütler. Hakikate ancak böyle

ulaşılabilecektir. Kitabın sonunda ise öğüdümüzü verdik diyerek maksat anlatılır” (Tosun, 2014, s. 201).

Anlatılan bir başka hikâye ise şöyledir:

Devesini kaybetmiş bir adam 3 bilge kişiye rastlar ve sorar devemi kaybettim sizler gördünüz mü? Bilgelerden biri devenin bir gözü kör müydü? Diğeri ön dişlerinden biri eksik miydi? Üçüncü ise bir ayağı topal mıydı? Diye sorunca deveyi kaybeden adam sevinç çılgınlıklarıyla evet evet demiş. Adam, bilge şahısların tavsiye ettiği üzere bilgelerin geçtiği yollarda devesini aramış ama bulamamış sonrasında yine onları bulmuş. Bu kez bilgilerden biri devenin bir tarafında bal, diğer tarafında mısır mı yüklüydü? Diğeri hamile bir kadın mı binmişti? Sorularına evet cevabı veren adam üçüncü bilgenin biz senin devenin nerede olduğu bilmiyoruz, cevabıyla hayal kırıklığına uğrar ve bu 3 adamı devesini çalan hırsızlar olarak yaftalar ve kadıya şikâyet eder, olay dinlenir ve 3 kişi hapse atılır. Aradan kısa bir süre sonra devesini boş bir arazide bulan adam tekrar kadıya başvurur ve bu 3 bilge adamın hapisten çıkarılmasını ister. Hikâyenin düğümü işte bu noktadan sonra çözülür. 3 bilge kişinin izahatı şöyledir: Yolda gelirken devenin ayak izlerini gördük, izlerden biri silik olduğu için devenin bir ayağının topal olduğuna kanaât ettik, diğeri yolun bir tarafından otlaması devenin bir gözünün kör olduğuna, ısırıldığı yaprakları yırttığına göre de ön dişlerinden birinin olmadığına delil saydık. 3 bilge şahsın ifadeleriyle mesele açığa çıkmış ve hâkimin kararıyla beraat etmişler.

Hâsıl-ı kelâm şeyh-i müşârün-ileyh mâye-i asliyesin bildi ve rütbe-i menziletini fehm idüp güzelce ahvâline vâkıf oldukda mâre'l-beyân suvâle cevâb viren şâhzâde-yi sağîriñ serîr-i saltanata cülûsuna ve ‘adâletde bir devâm olmasına hükm ve karârı tefhîm eyleyüp me’as-selâmet sebeblerini tahliye eyledi. [222b]

Hikâye özlü bir ders niteliğinde olup başkalarını kolayca suçlamamayı tembihlerken doğru hükme varmayı, akıl cevherinin ne kadar üstün olduğunu ve kişiyi yüceltip üstün dereceler kazandırdığını, diğer taraftan cahilliğin ise kişiyi rezil edip sahibinin derecesini düşürdüğünü göstermektedir.

Zulüm ve haksızlığın örnekleriyle birlikte verilmesi, geçmiş idarecilerin âdil ya da zalim idarecilikleri anlatılarak kıssadan hisse alınması amaçlanmıştır.

İncelediğimiz eserde bahse konu olan ifadeler şöyledir:

li-muharririhî Âdem u Havvâdan beri bu zulümi görmedüñ zulmle şeddâd kesdüñ şöhreti şân eyledüñ hattâ mahbûshânedede beş biñ ricâl üç biñ tâ’ife-i nisâ alup eyyâm-ı sayfde şemsüñ harâretiyle ezâ u vakt-i şitâda berdiñ şiddetiyle ‘uryân olarak ta’zib eyleyüp mazlûmunuñ feryâd ü fiğânların istimâ’ eyledikde zebânîler ehl-i dûzaha ‘azâb iderler. [226a]

li-muharririhî Hakk Te’âlâ kâdî olup hakkı icrâ itdükde ne cesâretdür kim saña bunca ‘isyân eyledüñ kimsenüñ hakkını koymaz olsa haşhaş dânesi Münker-i âhiret [225b]

Müellif bu ifadelerle birlikte kıyamet gününde vuku bulacak bir hadiseyi şöyle nakletmiştir:

Yönetici sınıfındaki vali ve hâkim kıyamet gününde elleri boynuna bağlanmış bir şekilde ateşten bir köprü üzerinde bekletilir sonrasında köprü yönetici konumundaki kişiyi silkeleyerek bütün azalarını döker, tekrar birbirinden ayrılan azalar yerli yerine konularak o kişi hesaba çekilir. O kişinin iyilikleri ağır gelirse kurtulur, kötülükleri çok olursa köprü parçalanır ve o ateşe düşerek yetmiş sene cezalandırılır. Bu hadiseyi rivayet eden Ebû Zer kendisiyle hesaplaşarak kıyamet gününde o köprüdeki halinin nasıl olacağını sorgular.

Bu eserlerin her durumda bir meselesi, aktarmak istediği bir mesajı, düşüncesi vardır. Arkalarında güçlü bir mesele yatar ve bir hakikati hikâyenin diliyle aktarırlar. Anlatılan öyküler, bir hayat tecrübesi olarak, ders olacak şekilde kurgulanır. Kıssadan hisse temel amaçtır. Kıssalarda, masallarda, menkıbelerde, mesnevilerde, halk hikâyelerinde aynı amaç güdülür. Kur' anda da etkileyici bir üslûpla kıssalar anlatılır. Bu kıssalarda peygamberlerin, doğru yoldan sapmış ulusların hayatları hikâye edilir. Kıssalarda amaç ibret ve hikmettir. Kutsal kitap birikimlerin niçin hikâye biçiminde anlatıldığını şöyle vurgular: "Bu kıssayı anlat, umulur ki tefekkür ederler." A'râf, 7/176. Böylece hikâyenin insanı kendine yönelten kendiyile yüzleştiren fonksiyonu açık edilir. Kur'an'daki kıssalardan yola çıkılarak daha sonraki dönemlerde hikâyeler çeşitlendirilmiş, çoğaltılmıştır (Tosun, 2014, s. 17).

Müellif kaza ve kader tartışmalarını ele alırken meseleyi somutlaştırarak okuyucuya bilgi vermektedir. Bu bağlamda kaza-kader konusunu açarak terzi hikâyesini anlatır. Hikâye şöyledir: Terziye verilen bir kaftan sahibine uygun bir biçimde hazırlanır. Bu durum kazadır. Adam elbiseyi giyer bedenine uymuştur. Bu ise kaderdir. Yine bu hikâye mefhum-ı muhalifinden şöyle anlatılır: Terzi elbiseyi hazırlar, adam giymeye hazırlanırken eli çabuk bir hırsız elbiseyi alıp kaçar. İşte bu durum da kaderdir der ve bir deyimle olayı çözümler.

eger virmez Ma'bûd ne yapsun terzi Mahmûd var kaderiñe küs diyü cevâb virir işte kader ile kazâ miyânında fark budur. [238a]

Keşf, keramet ve olağanüstü mazhariyetlerin çokça kullanıldığı bu eserde menkıbe ve kıssalar ilim ve irfan çerçevesi içerisinde anlatılmıştır. Özellikle Şeyh-i Ekber, Hallâc-ı Mansur, Bayezid-i Bistamî ile ilgili anlatılan kıssalarla, yine Hz. Musa ve Hızır arasında geçen olaylar, Hz. Ömer'in bir aylık uzak mesafedeki Sâriyete'l-Cebel'e seslenişi ve arkasındaki düşman ordularını haber vermesi, Hz. Ali'nin Hayber Kalesi fethi, Belh padişahı Saadettin Taftazanî ile Şeyh Nakşibendî arasındaki diyalog, Abdulkadir Geylani hazretleri hakkında rivayet olunan deniz yolculuğundaki çocuğun kaybolması ve kırk yıl sonra dirilmesi kerameti bu konu hakkında verilmiş örnekler arasındadır.

Bunlardan Hz. Ömer'in kerameti olarak kaynaklarda geçen Hâb-nâme adlı eserde de zikredilen Hz. Ömer ve Sâriyete'l-Cebel arasında geçen hadise şöyledir:

Hz. Ömer tarafından ordu komutanlığına tayin edilen Sâriye, bir bölgede İran kuvvetleriyle çarpışmaya tutuşur. Fakat İranlılar çevreden yardım alırlar. Büyük bir ordu ile etrafi kuşatılan İslam ordusu İran cephesinde savaşırken zor durumda kalır. O esnada Medine'de hutbe okuyan Hz. Ömer, hutbeyi yarıda keserek: "Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel: Ey Sâriye, dağa çekil, dağal!" diye iki veya üç defa bağırır. Sâriye ve arkadaşları bu sesi işittiklerinde dağlara doğru çekilip düşman ordusundan emin oldular ve tehlikeden kurtulup ganimet ve zaferle geri döndüler (İbn Hacer, 3).

Keşf ve keramet hakkındaki izahla birlikte okuyucuya konuyu iyice pekiştirmek için müellif İbn-i Arabî hakkında anlatılan menkıbeleri ardı sıra anlatarak eseri ziyadeleştirmiştir.

Şeyh-i Ekber hakkında çirkin yakıştırmalarda bulunan Aliyyü'l-Kârî mana âleminde Resulullah'ı görür ki bir zat ile konuşur. Bu zat birinden şikâyetçidir ve onu Resulullah'a şikâyet eder. Resulullah kalk ey Muhiddin düşmanıyla hesaplaş dediğinde anladım ki o zat-ı şerif Şeyh-i Ekber'dir. Şeyh, Hz. Peygamber'e Aliyyü'l-Kârî'nin kendi aleyhine risaleler neşrettiğini, küfür ehli olup, kötü biri olduğunu söylemesinden dolayı dava etmektedir. Bu durum karşısında Resulullah'ın tavrı şeyhe tebessüm ederek o zatı mazur görmesi neticesinde Aliyyü'l-Kârî uyku

hâlimden uyandırıldığında kalbinin nur ile dolduğunu, cisminin âb-ı hayatla çoğaldığını ve şeyhin derecesini o anda anladığını ve muhabbetinin kan gibi kalbine yayıldığını ifade etmiştir.

Müellif, Şeyh-i Ekber hakkındaki bir başka kerameti ise şöyle nakleder: Harem-i Şerif'te her sabah sabah namazını eda ettikten sonra bir köşeye inzivaya çekilen Şeyh-i Ekber'i tefsirini dinlemeye çağıran Abdurrezzak'ın bu davetine karşılık ben dersi Rezzak'dan aldım Abdurrezzak'ın dersine asla ihtiyacım yoktur, dedikten sonra Abdurrezzak'a bu mübarek mekânda temiz olmayan bir dil ile bu ayetleri tefsir etmek uygun mudur sorduğunda Abdurrezzak hemen tefsiri kapatıp teyemmüm ederek harem-i şeriften dışarı çıkar. Abdurrezzak düşününce geceden ihtilam olduğu ve öylece cemaate imamlık yaptığını anlayınca Şeyh-i Ekber'den müstefid olup irşat oldular. Bir zaman sonra Şeyh-i Ekber'den ayrılıp bir gemiyle yolculuğa çıktıklarında geminin batması neticesinde Şeyh'e iltimas ederek imdat eylediklerinde Şeyh o anda gemiyi alabordan kurtarıp selamete karaya çıkarmıştır.

Anlatılan kerametlerden biri de Belh padişahı Saadetin Taftazanî ve Şah-ı Nakşibendî hakkındadır. Nakşibendi hazretleri için zamanın kutbudur, ifadesi karşısında Taftazani bu makamın büyüklüğüne işaret ederek şüphe ile yaklaşır ve tecrübe etmek için Nakşibendi hazretlerini davet etmek suretiyle imtihan etmek ister. Davete icabet eden şeyhe bir kuzu ikram edilince şeyh bu kuzudan yemez ve kuzunun haram olduğunu söyler. O esnada huzura biri gelir ve kuzuyu helal malından şeyh için hazırladığını söyledikten sonra saraydan gelen kişiler tarafından padişah için ücret ödenmeksizin ve rızasız bir şekilde kendisinden zorla alındığını beyan eder. Şeyhin kerametinin zuhuru karşısında Taftazanî'nin basireti açılır, mahcubiyet içerisinde şeyhin yüce mertebede biri olduğunu anlar.

4. HÂB-NÂME'DE ANLATILAN HİKÂYELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

“İslamî sanat anlayışında, sanatın hakikatle veya daha yerinde bir ifade ile hakikat ve gerçeklik anlayışı ile sıkı bir ilişkisi vardır. Gerçek sanat, İslamî anlayışa göre, hakikate ve bir mana ifade etmeye, manayı dile getirmeye dayanır. Hakikati dile getirmek en iyi şekilde onu mükemmel bir dil düzeyinde ifadeye kavuşturmakla mümkün olabilir” (Koç, 2016, s. 79).

“Gerek tasavvuf kaynaklı metinlerin gerekse felsefe kaynaklı metinlerin hikâyeye ihtiyaç duymalarının arkasında bu yaklaşım vardır. Doğu'da hikâye, tarihsel serüveni içerisinde hep yüzleşme fonksiyonunu yüklenmiş; insanı kendine, birikimine, yaşadığı tecrübelerle yönelmiş; ibrete vurgu yapmış, kıssadan hisseyi gözetmiş ve hep bir bellek işlevi görmüştür” (Tosun, 2014, s. 8).

Doğu toplumlarında sembolik bir anlatım hâkimken, Batıda ise doğrudan bir anlatımın olduğunu görmekteyiz. Doğunun bu gizli ve gizemli dili kaynaklarımıza da yansımış, hikmet merkezli bir anlatım tarzı oluşmuştur. Toplumun her katmanına, devletin idarecisinden ta kapıkuluna dek her ferdine tesir etmiştir. Çünkü kaynağını temel referanslarımız olan Kur'an ve sünnete yaslanmış olan medeniyetimiz “Hikmet müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alsın.” ilkesinden hareket etmiş ve hakikatin arayıcısı, hatta temsilcisi olmuştur.

Tâvus adlı kuş ve Ankebût adlı örümcek ile de fabl türü anlatım tarzıyla okuyucuya verilmek istenen mesaj doğrudan değil dolaylı bir biçimde verilmektedir. Bu diyalog yer yer fabl türü eserlerde gördüğümüz hayvanların konuşturulması eşliğinde başka bir anlatım tarzıyla devam etmektedir. Temsilî konumdaki varlıklar kadrosunun her biri bir sembol niteliğindedir. Tasavvuftaki bu örtülü söyleyiş geleneği bir nevi “Kızım sana söylüyorum; gelinim sen anla” muktezasında bir terbiye ve eğitim metodudur.

Divan Edebiyatı Estetiği adlı eserinde Cihan Okuyucu'nun da Lamiî Çelebi'den iktibas yaptığı bu husus hakkında bir hadis-i şerif delil gösterilir. "İnsanlara akıl seviyelerine, anlama kabiliyetine göre konuşunuz." hadisinden hareketle, muhatabın seviyesine göre konuşmanın ehemmiyetine işaret eden yazar, Kur'an'da dört anlam ve anlatımın olduğunu beyan eder ve şöyle sıralar: Bunlar; ibare, işaret, letayif ve hakayıktır. İbare halk içindir, işaret aydınlara, letâyif evliyalara, hakayık ise peygamberlere hitap eder. Kur'an'daki manası açık muhkem ayetler yanında yoruma açık manalar taşıyan müteşabih ayetlerin mevcudiyeti şairlerin mecazlı ifadelerine de bir cevaz niteliğindedir (Okuyucu, 2010, s. 60).

Bu bağlamda incelediğimiz eserde sembolik anlatımın imkânları kullanılarak tasavvufun temellerine uygun bir formatta hakikatin serüveni anlatılmaktadır. Müellif eserinde anlatıcı konumunda bulunan Hakîm vasıtasıyla birçok alanda soru cevap taktiğiyle malumat vermiştir. Mecazdan hakikate giden bu anlatım metodu hak ve hakikati bulma yolunda çözüm üretir.

Bu kaynaklardan istifade eden müellifimiz, Hakîm aracılığıyla vermek istediği mesajları ve nasihatleri farklı metotlar kullanarak eseri monotonluktan kurtarmayı sağlamış, kullandığı hayal dünyası ürünleri aracılığıyla farklı anlam katmanları oluşturarak eserine zenginlik katmıştır.

5. HİKÂYELERİN KONULARI

İslam medeniyetinin madde ve manaya bakışında hedef hep mana olagelmış; madde, mananın emrine verilerek manevi yapı sistematik bir düzenle ihata edilmiştir.

Müellifin dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak temel ilke ve prensiplerle kaleme aldığı bu eser; nasihatlerden, darb-ı mesellerden, ayet-i kerimelerden, hadislerden, peygamber kıssalarından, âdil padişah hikâyelerinden, sultanların ve büyük zatların hayatlarına ait verilen bilgilerden müteşekkildir. Bu eserin birçok mevize ve hikmete şamil olduğunu, içerisinde hem dünya hem de dine fayda verecek bilgiler olduğundan dolayı esere nasihat-nâme tarzında yazılmış bir öğüt kitabı denildiğini görebilmekteyiz. Eserin bütününe hâkim olan nasihat, hikmet ve ahlâk konuları genel olarak soru-cevap eşliğinde, bazen de tembih ve telkinler aracılığıyla direkt verilmektedir.

Muhammed Rasim Hikmet'in birçok sûfiye ve eserlerine yer vermesi tasavvuf sahasında yetkin biri olduğunun göstergesidir. Kur'an ve sünnet temeline dayanan tasavvufî anlayışı da en güzel şekilde eserlerine nakleden müellif, her daim itidal üzere bir yaklaşım sergilemiş, İslami sahadaki çetrefilli ve tartışmalı konuları çözmede ayet ve hadise dayalı bir açıklama metodunu tercih etmiştir.

Hâb-nâme'de işlenen konuları şöyle sınıflandırabiliriz:

Dinî ve Tasavvufî konular: Nefs, heva ve heves, zikir, ibadetler, dua, ahiret, tevbe, ihlâs ve samimiyet, uzlet, kaza-kader, şükür, ahiret, cihat, keramet, velâyet, teslimiyet.

Ahlâkla ilgili konular: Kanaat, tevekkül, dürüstlük, edep, israf, rızık, alçakgönüllülük, yalan, gıybet.

Sosyal hayatla ilgili konular: Evlilik, boşanma, adâlet, cömertlik, dostluk, ticaret, iyilik yapmak, rüşvet, sır, ticaret, istişare.

Bu bağlamda 19. yüzyılda yaşamış mutasavvıf ve mütefekkir bir âlim olan Hoca-zâde'nin eserlerinde net bir biçimde görebildiğimiz muhteva özellikleri, ahlâkî ölçüler ve kurallar sanatın ötesinde bir irşat niteliği taşıırken eserlerin tavsiye ve nasihat amacıyla kaleme alındığı görülmektedir.

6. HİKÂYELERDEKİ ŞAHİS KADROSU

Eser şahıs kadrosunun zenginliği açısından dikkat çekmektedir. Hab-nâme'de yer alan şahıs kadrosunda yönetici sınıfındaki padişahlar, din ve tasavvuf büyükleri, halk tabakasına mensup kişiler ve fabl ürünü olarak kullanılan çeşitli hayvanlar yer almaktadır.

Bu bölümde eserde geçen şahıslar hakkında genel bir çerçeve çizilecektir.

İslamî muhteva yapısına uygun karakterde olan Hz. Muhammed, Hz. Adem, Hz. Havva, Hz. Süleyman, Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Salih, Hz. Yunus, Hz. İsa, Hızır, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Ebu Zer, Hz. Bilâl, Hz. Ammar, Hasan-ı Basrî, Abdulkâdir-i Geylânî, Şâh-ı Nakşibendi, Muhyiddin-i İbn-i Arabî, Bayezid-i Bestamî, Hallac-ı Mansûr, İmâm Mâlik bin Enes, İmâm-ı Şâfiî, İmâm Ebu Hanife, Ebu Saîd Hudrî, İmâm Gâzzâlî, *Cüneyd-i Bağdâdî* İmâm Fahreddin Râzî, İbn-i Teymiye, Dâvûd-ı Kayserî Monlâ Câmî ve Semerkandî ve İmâm Şarânî, İmâm Sirâceddîn, İmâm Suyûtî gibi din büyüklerinin hikmetli sözleri ve hikâyeleri esere zenginlik katmıştır.

Ayrıca Muhyiddin-i Mağribî, Batlamus ve Mahlus, İbn-i A'lem ve Nasir-i Tûsî, Saadettin Taftazanî, İbn-i Revandî, İbn-i Haldun, Harezmi şahı Hin, Hüdhüd-i Belkis, Kelb-i Ashab-ı Kehf gibi kişi ve karakterle örülü zengin bir kadro mevcuttur.

Sembolik ve fantastik bir anlatım türü de diyebileceğimiz mitolojik ve efsanevi öğeler Divan edebiyatını besleyen kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklardan istifade eden müellifimiz, kullandığı hayal dünyası ürünleri aracılığıyla farklı anlam katmanları oluşturarak mezkûr mefhumları eserine taşımıştır.

İncelediğimiz Hâb-nâme adlı eserde zikredilen mitolojik ve efsanevi şahıslar şöyle sıralanabilir: İskender, Eflâtun, Cemşîd, Şeddâd, Keykâvus, Nûşirevân, Firavûn, Züleyha, Nemrûd, Karûn.

Mezkûr eserde isimleri zikredilen hayvanları ise şöyle verebiliriz:

Deve, ankebût, bülbül, tilki, bûkalemûn, ejderhâ, tûtî, mâr, nemi, semender, kumru, zenbur, semend, simurg, hüdhüd, hümâ, ahu, hayye, ganem, çekirge.

Bu tür eserlerde hayvanların kahraman olarak seçilmesinin birçok sebebi vardır. Çünkü insanlar ve hayvanlar farklı iki tür olsalar da aralarında benzer hususiyetler mevcuttur. Keçi inatçılığı, tilki kurnazlığı, aslan güç ve otoriteyi, çakal fırsatçılığı, eşek aptallığı temsil etmektedir. Hayvanlar tabii yapılarıyla, karakter ve yaratılış özellikleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Hayvanların belki de tabii olmayan tek yönleri insanlar gibi konuşmalarıdır (Bilkan, 2001, s. 86).

Ayrıca müellif eserde kimliği belli olmayan tiplerden pir, mürit, mürşit, kul, Mecusi, müneccim, zahit, kör, ahmak, terzi, ihtiyar kadın gibi meçhul karaktere yer vererek bunlar aracılığıyla vermek istediği mesajları ve nasihatleri farklı metotlar kullanarak eseri monotonluktan kurtarmayı sağlamıştır.

7. HİKÂYELERİN ANLATIM TEKNİKLERİ

Hâb-nâme adlı eserin anlatım biçimini oluşturan yapı alegorik ve didaktiktir. Bu anlatım metodunda nasihatın gücü, tesiri artırılarak kıssadan hisse çıkarılması amaçlanmıştır.

Bununla birlikte dinî ve tasavvufî bir eser olması hasebiyle eserde kullanılan ayet ve hadisler ve müellifin ilmî müktesebatı, konuyu ele alış biçimi eserin didaktik yönüne işaret ederken estetik gayeden ziyade; hisse, ders çıkarma ve öğüt verme ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu eserin halk için bir nasihat kitabı olarak yazıldığını söylenebilir.

Dinî ve tasavvufî nitelikli bir çalışma olan bu eserde, estetik gaye güdülmemiş, okuyucuya bilgi kazandırma ve fayda sağlama ön plana çıkmıştır. Her ne kadar nasihat türü bilgiyi okuyucuya didaktik tarzda öğretme gayesi olsa da müellif, daha çok soru cevap yöntemini kullanarak Hâb-nâme'yi tek düzelikten kurtarmıştır (Aktan, 2019, s. 55).

Hayal mahsulü ürünler ile gerçeğe dayalı anlatımın iç içe olduğu bu eserde müellif, fabl türünden istifade ederek kıssadan hisse yöntemiyle okuyucuya dersler verir. Fabl türü anlatım tarzıyla okuyucuya verilmek istenen mesaj doğrudan değil dolaylı bir biçimde verilmektedir. Gerçeğe dayalı hikâyelerde aynı maksat güdülmüş, kıssadan hisse çıkarılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Aktan'ın fikirleri ifadelerimizi destekleyici mahiyette olan çok önemli tespitlerdir:

“Özellikle alegorik bir temsiliyeti olan hayvanların bir araya gelmesi, fikir alışverişinde bulunması, “Rûbâh”ın muhakeme yapması, “Şütür”ün eserde zaman zaman tefekkür etmesi bu düşüncelerimizi desteklemektedir; ancak bunun yanında bizzat tarihî olaylara gönderme, hadisler ışığında yaşanan diyaloglar, Sıffin vakası, Kербela trajedisi, gerçekleşmiş peygamber ve evliya menkıbeleri, tarihî anekdotlar ışığında eserde gerçeğe dayalı bilgilerden yararlanıldığını da gösterir” (Aktan, 2019, s. 55).

Ayrıca Muhammed Rasim Hikmet başta Kur'an olmak üzere hadisler, peygamberler, dinî ilimler, ilmî hususlar konusunda verdiği örnekler ile kendi dünya görüşünü ve kişiliğini de ortaya koymuştur.

Aşağıdaki verilen beyitte müellifin; dünyadan el etek çekme, Allah dışında kimseye minnet etmeme, kanaatkâr olmayı ilke edindiği görülmektedir:

Mevâlî ü müderris kâdî-ı şeh'r olmadır matlub

Bu yüzden taleb-i dünyâ olup 'unvânı neylersin [203a]

Bu mihvalden bakıldığında on dokuzuncu yüzyılda yaşamış mutasavvıf ve mütefekkir bir âlim olan Hoca-zâde'nin eserlerinde net bir biçimde görebildiğimiz muhteva özellikleri, ahlakî ölçüler ve kurallar sanatın ötesinde bir irşat niteliği taşıırken eserlerin tavsiye ve nasihat amacıyla kaleme alındığı görülmektedir.

8. SONUÇ

Hâb-nâme-i Rasim Hikmet, Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Genel bir ifadeyle bu eserde İslami ilimler başlığında ideal bir yönetim biçimi; ahlâk, tasavvuf; ayetler, hadisler, hikmetli sözler, meşhur felsefe ve din bilginlerinin, âdil hükümdarların söz ve davranışlarından örnekler verilerek anlatılmıştır.

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, Hâb-nâme adlı eserini birçok kaynaktan beslenerek oluşturmuştur. Eser kaynaklar bakımından zengin bir metindir. İslamî ilimler ağırlıklı olan eser; Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed'in hadisleri ve din ve tasavvuf büyüklerinin eserleri ve hikmetli sözlerinden müteşekkildir.

Yine bu tür eserlerin alt başlıklar hâlinde verilen ilke ve kurallar arasına geçmiş kavim ve milletlerin hikâyeleri serpiştirilmiş, Arapça ve Farsça şiirler konulmuş, nasihatın gücünü ve tesirini artırmak için ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler delil olarak kullanılmıştır. Geçmiş idarecilerin âdil ya da zalim idarecilikleri anlatılarak kıssadan hisse alınması amaçlanmış, geçmişle ilişki kurup bugünü doğru bir biçimde değerlendirmek hedeflenmiştir.

Eserde anlatılan hikâye, kıssa, menkıbelerle konu örneklendirilmiş, hisse alınması amaçlanmıştır. Bu metodu yazar bazen konuyu anlatmadan önce yapmış, bazen de konuyu uzun

uzun anlattıktan sonra tahkiye ile tamamlamıştır. Müellif tahkiye sunumunda ise önceki kaynaklarda geçen hikâyeleri birebir anlatmış, kimi zaman da kendi tarz ve üslubuyla anlatma yoluna başvurmuştur. Rivayet ağırlıklı, İslam dinine uygun bir şekilde sentezlenen hikâyeler ayet ve hadise dayalı bir açıklama metodu tercih edilerek anlatım güçlendirilmiştir.

Eserde şahıslar bakımından zengin bir kadro mevcuttur. İslamî muhteva yapısına uygun karakterler, mitolojik ve efsanevî şahıslar, ilimler, kozmografya, hayvanlar, coğrafya gibi maddi unsurlara çokça yer verilmiştir.

Hâb-nâme isimli bu eserde net bir biçimde görebildiğimiz muhtevanın özünü oluşturan zengin içerikli dini ve tasavvufi hikâyeler aracılığıyla müellif birçok tasavvuf klasiklerine müracaat ederek eseri monotonluktan kurtarıp sahabe hayatından örnekler, veli ve önemli din büyüklerinin kıssa ve özlü sözlerine gönderme yaparak eserine zenginlik katmıştır.

Hülasa; Doğu, Batı ve İslâm medeniyetindeki bu türden eserler incelendiğinde çok güçlü ahlâk ve adâlet anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bu da mükemmel yönetici ve mükemmel toplumu akla getirmektedir. Zaten bu türden eserlerin kaleme alınmalarının sebebi mükemmel yöneticiyi idealize ederek toplumun barış ve huzurunu tesis etmektir. Şu da var ki Hoca-zâde tavsiye ve tenkitlerini kimi zaman sarahaten dile getirirken bazen de hikâye ve temsil yoluyla muhatap kitleye aktarmıştır.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, H. (2004). Siyâset-nâmelerin klasik kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/11075/132233>
- Aktan, M. F. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in Hâb-nâme'si (1b-168a) (inceleme-metin)* [Doktora tezi, Dicle Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Y0eTjxZ_hOY&no=x82D8DTXm1k
- Aktan, M. F. (2020). İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi T.6739 numaralı eserin (Hâbnâme-i Rasim) tetkiki. *Turkish Studies-Language*, 15(2), 573-585. <https://doi.org/10.47423/TurkishStudies.43686>
- Alıcı, L. (2007). Mevlânâ'nın şiir anlayışında tahkiyenin yeri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 149-169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksuilahiyat/issue/10237/125976>
- Ayverdi, İ. (2005). *Misâlli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Lugatı. <https://lugat.kubbealti.org.tr>
- Bayraktar, Ş. (2015). *Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn adlı mevlid şerhi (1a-83a)* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=F6JqNuGzt4g&no=hI3G7SvIvM0>
- Bilkan, A. F. (2009). *Masal estetiği*. Timaş Yayınları.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH (Dâhiliye), Said (Sicilli Ahvâl İdaresi) d. (Defter). Nr: 4/458. <https://www.devletarsivleri.gov.tr>
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Ceylan, K. (2015). *Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn adlı mevlid şerhi (83a-164a)* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UvA1BdqROhY&no=fD3YvCw0kVU>

- Çetin, N. (2012). Aşk mesnevilerinin tahkiye metni olarak kurgusal yapısı. In *Edebiyat İncelemeleri*. Akçağ Yayınları.
- Eser, İ. (2021). Hoca-zâde Muhammed Rasim'in Mesnevî şerhi ve kaynakları. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 28-41. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cihansumul/issue/65158/984040>
- Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet. *Hâb-nâme-i Rasim Hikmet* (Yazma eser no: T 06739). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü. <https://www.yazmalar.gov.tr>
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. MEB Yayınları.
- Kaşanî, A. (2015). *Tasavvuf sözlüğü* (E. Demirli, Trans.). İz Yayınları.
- Köksal, F. (2005). Tahkiyeli bir eser olarak Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ Mesnevisi. In *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*. Akçağ Yayınları.
- Küçük, S. (2023). Rahmani, Zabihullah. Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka isimli eserinde tahkiye. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 10(2), 251-278. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8397883>
- Okuyucu, C. (2006). *Divan edebiyatı estetiği*. LM Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2009). Halk hikâyelerinde tahkiye tekniği ve kurgu. *Hece Öykü*, (30), 85-94.
- Şeker, Z. (2009). *Hocazâde Muhammed Rasim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vilât isimli eserinin transkripsiyonu ve incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Q_OrQzOTurQ&no=TO1y3KmlcDk
- Tosun, N. (2014). *Doğu'nun hikâye kuramı*. Büyüyenay Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar*. Akçağ Yayınları.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder.

Katkı Oranı: 1. Yazarın katkı oranı yaklaşık olarak %60, 2. Yazarın katkı oranı ise %40'tır.

EXTENDED ABSTRACT

The *Hâb-nâme*, which we have examined, is a work written by Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet. In general, the work discusses topics such as an ideal form of government, morality, and mysticism under the broader category of Islamic sciences. These subjects are explained through

examples from verses, hadiths, wise sayings, the words and actions of famous philosophers and religious scholars, as well as the deeds of just rulers.

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet composed his work *Hâb-nâme* by drawing on a wide range of sources, making it a text rich in resources. The work focuses mainly on Islamic sciences, incorporating verses from the Quran, the hadiths of Prophet Muhammad, and the writings and wise sayings of prominent religion and Sufi scholars.

Similarly, in the works of this nature, principles and rules presented under subheadings are interwoven with stories of ancient tribes and nations. Arabic and Persian poems are included, and verses and hadiths are cited as evidence to enhance the power and impact of advice. By narrating the just or oppressive administrations of past rulers, the aim is to derive lessons from history, establish a connection with the past, and gain a better understanding of the present.

The work aims to provide an exemplified understanding of the subject through stories, parables, and legends. The author sometimes used this method before introducing the topic, and at other times used it to reinforce the explanation after discussing the subject in detail. In presenting the narrative, the author occasionally quoted stories verbatim from previous sources and sometimes adapted them in his own style and tone. The narration is enhanced through an explanatory approach that incorporates verses and hadiths, as well as stories synthesized in accordance with the Islamic teachings, primarily relying on narration.

The work has a rich cast of characters. It abundantly incorporates material elements such as characters, mythological and legendary figures, sciences, cosmography, animals and geographical elements that are suitable for the Islamic content structure.

Through the rich religious and Sufi stories that form the essence of the content that we can clearly see in this work called *Hâb-nâme*, the author saved the work from monotony by resorting to many Sufi classics and enriched his work by referring to examples from the life of the companions, stories and pithy sayings of saints and important religious elders.

To summarize, when we examine such works in Eastern, Western and Islamic civilizations, we encounter a very strong sense of morality and justice, which evokes the idea of the perfect ruler and the ideal society. The reason why such works are written is to establish peace and tranquillity in society by idealizing the perfect ruler. However, while Hoca-zâde sometimes expressed his recommendations and criticisms clearly, he also conveyed them to the audience through stories and representations.

In this study, the life and works of Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet are briefly given, and then his work named *Hâb-nâme*, which is the subject of the research, is introduced. Additionally, some of the stories told in the work were given and the author's narration method was examined.

Since it is a religious and Sufi work, we can say that it was written as an advice book for the public, while the verses and hadiths used in the work, the scientific acquis of the author, and the way he handles the subject point to the didactic aspect of the work.

KAMU KURUMLARININ E-KATILIM DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE'DEKİ BAKANLIKLARIN WEB SİTELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

EXAMINING THE E-PARTICIPATION LEVELS OF PUBLIC INSTITUTIONS: A STUDY ON WEBSITES OF THE MINISTRIES IN TURKEY

 Seda ÇANKAYA KURNAZ¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: sedacankaya@selcuk.edu.tr

Received / Alınma: 13.02.2025

Accepted / Kabul: 22.03.2025

ÖZET

Demokrasinin doğduğu Antik Yunan'a kadar uzanan katılım, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) gelişmesiyle farklı bir boyut kazanmış ve "E-katılım" olarak kavramsallaştırılan yeni bir olgu çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır. Merkezi hükümetler, kamu kurumları ve yerel yönetimler, vatandaşların karar alma süreçlerine dâhil olmalarını sağlamak ve demokratik katılımı artırmak amacıyla E-katılım araçlarını giderek daha fazla kullanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bakanlıkların web sitelerinin E-katılım düzeylerini ne ölçüde karşıladığına ilişkin bir analiz çerçevesi sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda E-bilgilendirme, E-danışma ve E-karar alma olmak üzere üç katılım düzeyine yönelik araçlar referans alınarak Türkiye'de bulunan 17 bakanlığın web siteleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'deki bakanlıkların web siteleri üzerinden bakanlığın işleyişi, mevzuatı, projeleri, planları gibi pek çok alanda vatandaşları bilgilendirme konusunda başarılı olsa da, karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlama konusunda daha fazla gelişime ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bakanlıklar, E-Katılım, E-Devlet, Kamu Yönetimi, Türkiye.

ABSTRACT

Participation, which dates back to Ancient Greece, where democracy was born, has gained a different dimension with the development of Information and Communication Technologies (ICT) and has begun to be discussed within the framework of a new phenomenon conceptualized as "E-participation". Central governments, public institutions and local governments increasingly utilize E-participation tools to ensure that citizens are more involved in decision-making processes and to increase democratic participation. The aim of this study is to provide an analysis framework regarding the extent to which the websites of ministries at the central level meet the e-participation levels. To achieve this, the websites of 17 ministries in Turkey were examined based on three levels of participation: E-information, E-consultation, and E-decision making. As a result of the research, it was emphasized that although the ministries in Turkey are successful in informing citizens in many areas such as the functioning of the ministry, legislation, projects and plans through their websites, they require further improvements in ensuring active participation in decision-making processes.

Keywords: Ministries, E-Participation, E-Government, Public Administration, Turkey.

1. GİRİŞ

Son yirmi yılda neredeyse tüm hükümetler performans ve etkinliği artırmanın bir yolu olarak Bilgi ve İletişim teknolojilerini (BİT) kullanmaya başlamışlardır. E-devlet girişimleri, resmi web siteleri ve platformları kullanarak tüm devlet hizmetlerinin verimliliğini arttırmayı, çevrimiçi bilgi sağlayarak açıklığı ve şeffaflığı artırmayı bu sayede de vatandaşlar ve devlet kurumları arasında daha etkileşimli bir ortam yaratmayı amaçlamaktadır (Adnan, Ghazali & Othman, 2022; (Lironi, 2016, s. 12). E-devlet girişimlerinin temel bileşenlerinden biri olan E-katılım, vatandaşların politika oluşturma, karar alma, hizmet sunumu, bilgi sağlama, danışma, müzakere etme gibi siyasal süreçlere BİT imkânlarıyla katılmasını ifade etmektedir (Lironi, 2016, s. 18-30; Avrupa Konseyi, 2008, s. 13-15). BİT'in demokratik yönetişimde kullanılması karar alma süreçlerinin daha kolay anlaşılmasını sağlamakta ve E-katılım sürecinin tarafları olan vatandaşlar ve hükümetlere zaman ve mekân sınırlarını aşarak iletişim kurmak için imkân vermektedir (Council of Europe, 2008). Bu bağlamda kamu kurumlarının web siteleri E-katılım düzeylerinin gelişimi açısından önemli bir araç olarak görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde kamu kurumlarının web sitelerini E-katılım düzeyleri açısından inceleyen çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Bunlar arasında Demirhan ve Öktem (2023), yerel yönetimlerde E-katılımın sürdürülebilirliğine ilişkin Ankara Belediyesi örneği üzerinden bir değerlendirme yapmışlardır. Elitok ve Saylam (2023), Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin mobil uygulamaları üzerinden E-katılımı değerlendirdikleri bir çalışma yürütmüşlerdir. Bonsón Royo ve Ratkai (2015) vatandaşların sosyal medya siteleri arasında ilk sırada yer alan Facebook üzerinden Batı Avrupa'daki yerel yönetimlere katılımlarını ölçtükleri bir araştırma yapmışlardır. Gündoğdu (2021), Türkiye'deki büyükşehir belediyelerin web sitelerinde sunulan E-katılım hizmetlerinin tespit etme amacı doğrultusunda bir çalışma yürütmüştür. Saylam (2020), Bakanlıkların web sitelerini E-katılım düzeyi açısından incelemiştir.

Kamu kurumlarının resmî web siteleri, vatandaşın merkezi ve yerel yönetimler ile arasındaki ilişkilerde, hizmetlerin sunulmasında, etkili bir role sahiptir (Gündoğdu, 2021, s. 239). Kamu yönetiminde merkezi düzeyde faaliyet gösteren bakanlıkların web siteleri, E-katılım uygulamaları açısından fikir verebilecektir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, Türkiye'deki 17 bakanlığın resmî web sitelerini e-bilgilendirme, e-danışma ve e-karar alma olarak belirlenen E-katılım düzeylerine ilişkin araçlar açısından inceleyerek, mevcut durumu analiz etmektir. Çalışmada öncelikle katılım ve E-katılımın kavramsal çerçevesi ve Türkiye'nin E-katılım uygulamaları ele alınacak ardından Birleşmiş Milletler (BM) E-Katılım Endeksinde Türkiye'nin konumu ve E-katılım düzeylerine ilişkin araçlar değerlendirilecektir. Çalışmada son olarak 17 bakanlığın web sitelerinden E-katılım düzeylerine yönelik elde edilen bulgular ele alınacaktır. Böylece merkezi düzeyde bakanlıkların web siteleri üzerinden E-katılım uygulamalarını inceleyen güncel bir çalışma ile E-katılım uygulamalarının gelişim düzeyine ilişkin bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

2. KATILIM VE E-KATILIM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ortaya çıkışı 1600'lü yılların sonuna ve 1700'lü yılların başına denk geldiği bilinen katılım olgusu, yerel yönetimler tarafından ilk olarak yerel düzeyde yerel sorunlara ve hizmetlere vatandaş katkısını sağlamak amacıyla kullanılmıştır (Hansen & Prospero, 2005, s. 617). Ancak, katılım teriminin geniş kullanımı, 1970'lerden sonra refah ekonomisine yönelik bir eleştiri olarak ileri sürülen neoliberal politikalara bağlıdır. Bununla birlikte, kavramı zaman ve mekân açılarından yerel koşullara uyarlamak mümkündür. Mevcut hükümetlerin tümünün paylaştığı meşruiyet eksikliğine yönelik çözümle ilgili olarak katılım kavramı, şeffaflık ve hesap verebilirlik

gibi politika araçlarına bağlandığında evrensel bir işlevsellik sunmaktadır (Karkin & Çalhan, 2012, s. 109). Vatandaş katılımının temel gerekçesi, vatandaşların istek, öncelik ve tercihlerinin söz konusu süreçle bütünleşmesidir (Parlak & Sobaci 2010, s. 77). Higgs, katılım olgusunun siyasal sistem içerisinde yönetim kanalıyla, karar alma ve uygulama prosedürlerinin meşruluğunu sağladığını, demokrasinin yaygınlaşmasına olanak verdiğini, vatandaşlık kavramını derinleştirdiğini ifade etmiştir. Vatandaş katılımı yalnızca halka bilgi dağıtmakla sınırlı değildir. Kurumlar ve vatandaşlar arasındaki etkileşim bir ilişkidir. Katılım, vatandaşlarla devletin bir arada olduğu organize bir süreçtir (Creighton, 2005). Katılım, toplumun bireylerin karar alma süreçlerinde ne derece aktif olduklarını ve güç yapılarına ne derece etki edebildiklerini belirten bir kavramdır. Alanyazında katılım düzeylerine ilişkin farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Arnstein 1969 yılında "A Ladder of Citizen Participation" (Vatandaş Katılımı Merdiveni) isimli makalesinde vatandaşların yönetim süreçlerine dâhil olmalarına göre katılım düzeyini 8 aşamada tanımlamıştır. Merdivende yer alan her basamak farklı bir katılım türünü ve karar alma sürecindeki farklı seviyeleri temsil etmektedir. Katılımın olmadığı ilk düzeyden, sembolik katılıma ve son olarak vatandaşın karar alma süreçlerinde güçlenmesine uzanan 3 düzeyli bir katılım anlayışından bahsedilmektedir. Manipülasyon ve Terapi, katılımın en düşük seviyelerini; Bilgilendirme, Danışma, Teskin Etme sembolik katılımı; İş birliği, Halka Yetki Verme ve Vatandaş Kontrolü ise yüksek katılım düzeyini ifade etmektedir (Arnstein, 1969).

Türkiye'de, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde hazırladığı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, katılım kavramını en geniş kapsamıyla ele almaktadır. Rapor, vatandaş katılımını yalnızca karar alma sürecine katılım olarak değil, aynı zamanda vatandaşlar tarafından üstlenilen kontrol/denetim işlevi olarak da varsaymaktadır. Rapor ayrıca, yerel yöneticilerin halka karşı hesap verebilirliğiyle ilgili bazı yeni mekanizmalar önermektedir. Bu tür bir hesap verebilirliğin, politikacıların halka karşı geleneksel hesap verebilirliğinin (veya politikacıların ve bürokratların mahkemeler önünde hesap verebilirliğinin) sınırlarında değerlendirilmekten çok uzak olması son derece dikkat çekicidir. Katılım kavramının, nüfusun tamamının katılımıyla gerçek anlamda gerçekleşmesinin özellikle web ve mobil olmak üzere, BİT cihazlarının kullanımıyla mümkün olduğu belirtilmiştir (DPT, 2001). Bu nedenle katılım kavramının e-devlet kavramı ile birlikte ayrıntılı olarak tartışılması gerektiği ortaya çıkmıştır. İnternetin yayılmasıyla e-devlet tanımının gelişimi arasında kronolojik olarak yakın bir bağlantı olduğu çok açıktır. E-devlet ana kavram olduğundan, e-demokrasi, e-katılım ve e-yönetişim vb. gibi diğer bazı ilişkili kavramlar e-devlet kavramından sonra ve kavramla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Pektaş (2011, s. 66)'ın ifade ettiği gibi bilginin toplanmasını, işlenmesini, saklanmasını ve aktarılmasını sağlayan bilgi teknolojileri, insanların bilgi edinme ve iletişim becerilerini geliştirerek yönetim süreçlerine daha fazla katılma fırsatı sunar. Bu yeni dijital katılım biçiminin (E-katılım) gerçekten geleneksel katılımın bir uzantısı olup olmadığı veya yeni katılım biçimleri üretip üretmediği arasındaki farkı ortaya koymak için birçok çalışma da yapılmıştır. Cantijoch ve Gibson (2011), çevrimiçi katılımın yeni ve bağımsız bir mod olarak düşünülemeyeceği, ancak mevcut biçimlerle bağlantı kurduğu ve harmanlandığı sonucuna varmıştır. Öte yandan, Sæbø, Rose ve Nyvang (2009, s. 46-55), iki katılım biçimi sunmuştur. İlkinde E-katılım hükümetin sorumluluğundadır ve hükümet tarafından yönlendirilmektedir. İkincisinde ise teknoloji adaptasyonu ve gelişimi yalnızca hükümetin sorumluluğunda değildir. Ağ tarafından etkinleştirilen bir sosyal hareket olarak vatandaş tarafından yönlendirilmektedir

Macintosh (2004, s. 365), E-katılımı vatandaşların birbirleriyle ve seçilmiş temsilcileriyle bağlantı kurmasını sağlayarak siyasi katılımı genişletmek ve derinleştirmek için BİT kullanımı olarak ifade etmiştir. Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), E-katılımı, vatandaşlara kamu politikaları ve hükümet faaliyetleri hakkında bilgi yayınlamak için BİT'in kullanılması olarak tanımlamıştır (Loukis, Macintosh, & Charalabidis, 2013). Sæbø, Rose ve Flak (2008) E-katılımı, vatandaşlar, kamu yönetimi ve politikacılar arasındaki etkileşimi içeren, BİT aracılığıyla aracılık edilen bir sosyal aktivite olarak belirtmiştir.

Harvorsen vd., kamu katılımının insanların hükümetlerin ihtiyaçlarına yönelik duyarlılığına ilişkin algılarının genel olarak iyileştirilmesine katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır (Ryfe & Stalsburg, 2012). İnsanların çevrimiçi katılımının sağlanması, hükümetlerle etkileşim kurmak için çok sayıda fırsat sunar ve daha verimli ve kapsayıcı bir topluma olanak tanır (Sæbø, Rose & Flak, 2008, s. 401).

E-katılıma ilişkin yapılan çeşitli tanımlamalardan anlaşıldığı üzere kavramın özü, vatandaşları karar alma ve kamu hizmeti sunumuna dâhil etmek için BİT'lerin kullanımına dayanmaktadır (Macintosh, 2004; Sæbø, Rose & Flak, 2008).

2.1. Türkiye'nin E-Katılım Politikası ve BM E-Katılım Endeksi

1980'li yıllardan itibaren BİT'lerdeki altyapı çalışmalarıyla başlayan süreç, internetin yaygınlaşmasıyla 2000'li yıllarda e-devlet uygulamalarının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Türkiye, kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunulması, kamu kurumlarının daha şeffaf ve etkili hale getirilmesi ve vatandaşların karar alma süreçlerine katılımının artırılması gibi amaçlarla çeşitli projeler ve uygulamalar geliştirmeye çalışmıştır (Çarıkçı, 2011, s. 104).

Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, yönetsel yaklaşımların ve uluslararası kuruluşların etkisiyle şeffaf, hesap verebilir ve katılımcı bir kamu yönetimi sistemi hedeflenmiştir. Ancak, 2000'li yıllara kadar geleneksel yönetim anlayışı büyük ölçüde hâkim olmuş ve vatandaş katılımına sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. BİT'lerin gelişimi ve kullanımının artmasıyla birlikte, e-devlet uygulamaları ve buna bağlı olarak e-demokrasi kavramı da önem kazanmıştır. Vatandaşların karar alma süreçlerine daha aktif katılımını sağlamayı amaçlayan bir kavram olan e-demokrasi ile birlikte katılım kavramının da etkinliği artmıştır (Saylam, 2000, s. 24). 01.11.1984 tarihli ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanunun yürürlüğe girmesi ile vatandaşların kamu kurumlarına dilekçe verme hakkı düzenlenmiştir. Kanun ile birlikte vatandaş her türlü şikâyetini, önerisini ve talebini bu kanun kapsamında kamu kurumlarına iletebilme olanağına sahip olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 1984).

1994 yılında ilk olarak İstanbul Belediyesi'nde kurulan ve vatandaşların sorunlarını hızlı bir şekilde çözmeye odaklanan Beyaz Masa, Türkiye'de yerel yönetimler nezdinde vatandaş katılımının tesis edilmeye çalışıldığı ilk örneklerdendir.

9/10/2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu, vatandaşların kamu kurumlarından bilgi talep etme hakkını güvence altına almaktadır. Bu kanun sayesinde gizlilik üzerine kurulu Türk kamu yönetiminin işleyişini kökten değiştirmek amaçlanmış, vatandaşların kamu kurumlarının faaliyetleri hakkında bilgi edinebilmeleri ve bu süreçlere katılmalarının önü açılmıştır (Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2003). Vatandaştan bilgi gizleyen, diyalogdan kaçınan bir anlayışın yerine, bilgi paylaşım kanallarının açık olduğu, onları katılımcı olarak gören ve faaliyetleri şeffaf bir şekilde gerçekleştiren bir anlayışa geçmek amaçlanmıştır (Şengül, 2005: 215-234).

3071 sayılı “Dilekçe Hakkı Kanunu” ile 4982 sayılı “Bilgi Edinme Kanunu” çerçevesinde 20 Ocak 2006 tarih ve 26055 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan başbakanlık genelgesi ile BİMER (Başbakanlık İletişim Merkezi) kurulmuştur. BİMER uygulaması aynı zamanda geleneksel bürokratik devlet anlayışından, önemi gittikçe artan yönetişimci devlete geçiş sürecinde kamu hizmetlerini hızlandırmak ve daha etkin ve verimli hale getirmek amacına hizmet eden önemli bir proje olmuştur (Turan, Aydilek & Şen, 2015, s. 216). BİMER sisteminin uygulamaya konulmasıyla birlikte devletle halk arasındaki iletişim kanalları 7 gün 24 saat açık tutulmuş, vatandaşlar dünyanın herhangi bir yerinden kesintisiz ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın BİMER üzerinden Başbakanlığa ulaşma imkânına kavuşmuşlardır (Turan, Aydilek & Şen, 2015, s. 219).

2008 yılında kullanıma açılan e-devlet kapısı, Türkiye'nin en önemli E-katılım uygulamalarından biridir. E-devlet kapısı üzerinden vatandaşlar anketlere, kamuoyu yoklamalarına katılabilmekte ve önerilerini iletebilmektedir. Şubat 2025 rakamlarına göre e-devlet kapısı üzerinden toplamda 8381 hizmet sunulmuş, 21.851.773.909 toplam kullanıcı kaydedilmiş, 2023 yılından 1000 kişi ile yapılan ankette %94,8 oranda memnuniyet tespit edilmiştir (E-devlet, 2025).

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin kurulması ile BİMER, CİMER olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. CİMER'in kuruluş amacı “hükümet çalışmaları ve kamu yönetiminin eylem ve işlemleri hakkında vatandaşların görüş, öneri ve şikâyetlerini alarak oluşturulacak politikalara kaynak sağlamak” olarak ifade edilmiştir (CİMER, 2025, s. 13).

Ülkelerin E-katılım gelişim düzeyleri uluslararası kuruluşlar ve üniversitelerin geliştirdikleri indeksler tarafından yakından takip edilmektedir. Türkiye, uluslararası endekslerle dünyada E-katılım düzeyinin gelişimini takip etmekte, diğer ülkelerin bilgi ve deneyimlerini paylaşarak ve iyi uygulamaları örnek alarak vatandaşın karar alma sürecine katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. BM E-Katılım Endeksi, 2003 yılından bu yana dünya çapında E-katılım girişimlerini değerlendiren ilk endekstir. 193 ülkede E-katılımın gelişimini e-bilgi, e-danışma ve e-karar alma üzere üç temel boyutta inceleyen BM E-Katılım Endeksi iki yılda bir yayınlanmaktadır (United Nations, 2025). Bir ülkenin E-Katılım Endeksi, hükümet tarafından diğer tüm ülkelerle karşılaştırıldığında kullanılan E-Katılım mekanizmalarını yansıtır. Bu ölçümün amacı belirli bir uygulamayı diğer ülkelerin uygulaması üzerine reçete etmek değil, farklı ülkelerin hükümet ile halkı ve halk arasında etkileşimi teşvik etmek için çevrimiçi araçları nasıl kullandıklarına dair fikir sunmaktır (United Nations, 2025). Tablo 1'de 2016 yılı itibari ile Türkiye'nin BM E-Katılım Endeksi sıralamalarına yer verilmiştir. Türkiye son yıllarda E-Katılım Endeksi verilerine göre önemli ilerleme kaydetmiştir. 2016 yılında 193 ülke arasında 60. sırada olan Türkiye, 2024 yılına gelindiğinde 22. sıraya yükselmiştir. Türkiye'nin kaydettiği bu ilerleme, Türkiye'nin karar alma süreçlerinde vatandaşları dâhil etme konusundaki çabasını yansıtmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'nin E-Katılım Endeksi Sıralaması

Yıl	Sıralama	Oran
2016	60	0.6271
2018	37	0.8596
2020	23	0.8929
2022	18	0.7841
2024	22	0.8630

Kaynak: United Nations, 2025

Esasında ülkelerin E-katılım düzeylerini değerlendirmenin tek yolu BM E-Katılım Endeksi değildir. Ancak E-katılım politikasının dinamiklerini ve başarı ve başarısızlık faktörlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan ulusötesi nicel çalışmalar söz konusu olduğunda, en değerli ampirik veri kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir (Aström, Karlsson, Linde & Pirannejad, 2012; Kneuer & Harnisch, 2016).

BM dışında ülkelerin E-katılım düzeylerini ölçen farklı girişimler de bulunmaktadır. Örneğin, Waseda-IAC Uluslararası E-devlet Sıralamaları anketi (66 ülke ile), E-Bilgi Mekanizmaları; Danışma ve Karar Alma bileşenleri ile E-katılımı değerlendirmektedir (The Institute of Digital Government at Waseda University 2023). Dünya Bankası'nın Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI) projesi, 1996-2023 dönemi için 200'den fazla ülke ve bölge için Ses ve Hesap Verebilirlik, Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Olmaması, Hükümet Etkinliği, Düzenleyici Kalite, Hukukun Üstünlüğü ve Yolsuzluğun Kontrolü olmak üzere yönetişimin altı geniş boyutunu incelemektedir (World Bank, 2025).

2.2. E-Katılım Düzeyleri

E-katılım düzeyleri, akademisyenler, uluslararası kuruluşlar ve dernekler tarafından farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. E-katılım düzeylerine ilişkin yapılan farklı kategorilere Tablo 2'de yer verilmiştir. OECD 2003 yılında yayınladığı raporda E-katılım düzeyini; bilgilendirme, danışma ve aktif katılım olarak belirtmiştir. E-katılım sürecinin temeli olarak kabul edilen ilk aşama, bilgi akışının hükümetten (bilgi üreten ve ileten) vatandaşlara tek yönlü bir ilişki içinde olduğu bilgi sağlama aşamasıdır. İkincisi hükümetlerin vatandaşları etkinleştirdiği ve onları bilgi tanımına dayalı geri bildirim sağlamaya teşvik ettiği iki yönlü bir etkileşimi tasvir eden danışma aşamasıdır. Bu aşamada hükümet danışma için konuları tanımlamada temel rolü oynar, soruları belirler ve süreci yönetir. Bundan sonra, vatandaşlar görüşlerini ve fikirlerini hükümetle paylaşmaya davet edilir. Son aşama ise vatandaşların katılımının talep edildiği üçüncü seviyedir. Bu aşama vatandaşların gündemi belirlemede ve alternatifleri tartışmada eşit konumda olduğu hükümetle bir ortaklık düzenlemesi biçimi olarak kabul edilir, nihai karar hükümetin sorumluluğuna bırakır (Macintosh, 2004; OECD, 2003). OECD tarafından geliştirilen E-katılım düzeylerinden faydalanan Macintosh da (2004, s. 2-3), üç tür E-katılım düzeyi geliştirmiştir. Bu düzeyler hiyerarşik olarak, e-etkinleştirme, e-dâhil etme, e-yetkilendirmedir.

Tablo 2. E-Katılım Düzeyleri

OECD	UN EPİ	Ann Macintosh	Uluslararası kamu katılımı derneği (IAPP)	Tambouris vd.	Wimmer
e-bilgilendirme, e-danışma, e-katılım	e-bilgilendirme, e- danışma, e-karar alma	e-etkinleştirme, e-dahil etme, e-yetkilendirme	e-bilgilendirme, e-danışma, e-dahil etme, e-işbirliği e-yetkilendirme	e-bilgilendirme, e-danışmanlık, e-katılım, e-işbirliği, e-yetkilendirme	e-bilgilendirme, e-iş birliği, e-güçlendirme

Kaynak: Machintosh, 2004; OECD, 2003; Tambouris, 2007; United Nations, 2025, Wimmer, 200.

Uluslararası Kamu Katılımı Derneği (IAPP), geleneksel katılımın bilgilendirme, danışma, dahil etme, iş birliği ve yetkilendirme olmak üzere beş seviyesini içeren başka bir düzey belirlemiştir. Bilgilendirme olarak ifade edilen ilk düzey kamuoyuna herhangi bir durumu sorundan çözümüne kadar anlamalarına yardımcı olmak için gerekli bilgileri sağlamaktır. Danışma, kamuoyundan geri bildirim almak anlamına gelmektedir. Üçüncüsü süreci kamuoyuyla paylaşmayı, endişelerini anlayıp dikkate almayı amaçlayan dahil etme; dördüncüsü, karar alma sürecinin her yönünde kamuoyuyla ortaklık kurmak anlamına gelen iş birliği yapma ve son olarak nihai karar almayı kamuoyunun eline vermek anlamına gelen yetkilendirmedir (Wimmer, 2007).

Tambouris vd. (2007), uluslararası kamu katılımı derneği tarafından yapılan E-katılım düzeyi tanımlamalarını kullanmıştır. Buna göre e-bilgilendirme, vatandaşlara politikalar ve vatandaşlık ile ilgili çevrimiçi bilgi sağlayan tek yönlü bir iletişim olarak tanımlanmıştır. E-danışmanlık, kamuoyundan geri bildirim ve alternatifler toplamayı amaçlayan sınırlı iki yönlü bir kanaldır. E-katılım, kamuoyunun endişelerinin anlaşılmasını ve dikkate alınmasını sağlamak için kamuoyuyla çevrimiçi olarak çalışmakla ilgilidir. E-iş birliği, vatandaşlar ve hükümet arasında daha gelişmiş bir iki yönlü iletişimdir ve vatandaşların alternatiflerin geliştirilmesine ve tercih edilen çözümlerin belirlenmesine aktif olarak katılmalarını sağlayan tam bir ortaklıktır. E-yetkilendirme, nihai karar alma haklarının kamuoyuna devredilmesi ve vatandaşların kararlarının uygulanmasıdır.

Wimmer (2007), E-katılım düzeylerini, e-bilgilendirme, e-iş birliği ve e-güçlendirme olarak ifade etmiştir. E-bilgilendirme tek yönlü bir kanalda bilgi sağlama (hükümet veya vatandaşlar tarafından) anlamına gelmektedir. Hükümet açısından resmî web sitesi, vatandaşlar açısından ise dilekçeler iyi bir örnektir. E-danışmanlık, paydaşların resmi girişimlerini ve belirli konular hakkında görüşlerini kamu veya özel kuruluşlar (özel veya kamusal) tarafından sınırlı iki yönlü bir kanalda sunmalarına izin vermelerini ifade etmektedir. E-işbirliği düzeyinde nihai karar sorumluluğu yetkililerdedir; ancak paydaşlar gelişmiş iki yönlü bir kanal olarak politika önerme ve şekillendirmede aktif bir rol oynarlar. E-güçlendirme, etki, kontrol ve politika yapımının halka aktarılmasını kolaylaştırır.

Genel olarak farklı tanımlamalar ile ifade edilen E-katılım düzeylerinin ortak noktası, dijital kanallar aracılığıyla vatandaş katılımını teşvik ederek etkili, şeffaf, erişilebilir ve verimli hizmet sunumunu tesis etmektir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye'deki 17 bakanlığın resmî web sitelerini E-katılıma ilişkin e-bilgilendirme, e-danışma ve e-karar alma düzeyleri açısından inceleyerek, mevcut durumu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bakanlıkların web siteleri üzerinden sunduğu E-katılım araçlarının kapsamı, vatandaş katılımına ne ölçüde imkân tanıdığı, vatandaşların karar alma süreçlerine ne ölçüde dahil edildiği analiz edilecektir.

Çalışma kapsamında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi akabinde 10.07.2018 tarihli 1 sayılı, 21.04.2021 tarihli 73 sayılı, 29.09.2021 tarihli 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile değişiklik yapılan toplamda 17 bakanlığın güncel web siteleri değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın örneklemini Ocak 2025 tarihi itibari ile Türkiye'deki, Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii kaynaklar bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığının web siteleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, söz konusu bakanlıkların web sitelerine doğrudan ulaşılmış ve Tablo 3'te verilen e-bilgilendirme, e-danışma ve e-karar alma üzere belirlenen E-katılım düzeyleri açısından değerlendirilmiştir. E-katılım düzeylerine karar verilirken, BM'nin, OECD'nin E-katılım düzeyine ilişkin tanımlamaları ve Saylam (2020)'ın bakanlıkların E-katılım düzeylerini incelediği çalışmasından faydalanılmıştır. E-bilgilendirme düzeyinde değerlendirmeye alınan araçlar, teşkilat yapısı, misyon ve vizyon ifadeleri, bakan özgeçmişi, yasal mevzuat, duyurular, stratejik plan, faaliyet raporları ve programlar, etkinlikler ve duyurular, bütçe, sık sorulan sorular, arama motoru ve dil opsiyonudur. E-danışma düzeyinde değerlendirmeye alınan araçlar; facebook, twitter, youtube, adres, bizimle iletişime geçin, memnuniyet anketi, çağrı hattı ve e-posta'dır. Son olarak e-karar alma düzeyinde ise, tartışma forumları, dilekçe (vatandaşların önerileri- aşağıdan yukarıya), aktif katılıma ilişkin yasal mevzuat, aktif katılımcı üye giriş sistemi, katılımcı geri bildirim sistemi, E-hizmet ve oylama yer almaktadır.

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Katılım Düzeyleri

Katılım	Araçlar
E-bilgilendirme	Teşkilat yapısı
	Misyon ve vizyon ifadeleri
	Bakan özgeçmişi
	Yasal mevzuat
	Duyurular
	Stratejik plan
	Faaliyet raporları ve programlar
	Etkinlikler ve duyurular
	Bütçe
	Sık sorulan sorular
	Arama motoru
	Dil opsiyonu
	E- danışma

	Twitter
	Youtube
	Adres
	Bizimle iletişime geçin
	Memnuniyet anketi
	Çağrı hattı
	E- posta
E- karar alma	Tartışma forumları
	Dilekçe
	Aktif katılıma ilişkin yasal mevzuat
	Aktif katılımcı üye giriş sistemi
	Katılımcı geri bildirim sistemi
	E-hizmet
	Oylama

Kaynak: OECD, 2003; Saylam, 2020

Türkiye'de 1990'lardan itibaren şeffaf, hesap verilebilir, verimli bir kamu hizmeti yürütülmesi hedeflenmiş, özellikle BİT'lerin gelişimi ile sürece ivme kazandırılmak istenmiştir. Uluslararası alanda e-devlet politikalarına ilişkin artan gelişmeler, internetin hızla yaygınlaşması ile vatandaş taleplerinin artması ve uluslararası indekslerde ülkelerin e-devlet gelişimlerinin yakından takip edilmesi, ülkelerin bu konuda gösterdiği hassasiyetin artmasına neden olmuştur. Özellikle hükümetler ve vatandaşlar arasındaki etkileşim arttırmanın etkili yollarından biri olan E-katılım araçlarına yönelik uygulamalar, kamu kurumlarının web siteleri aracılığı ile yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabaların E-katılım araçları açısından ne derece karşılık bulduğu çalışmanın temel araştırma konusudur. Tablo 4'te çalışma kapsamında elde edilen bulgular toplu halde verilmiştir. Tablo 4'te görüldüğü üzere bakanlıkların isimleri baş harfleri ile kısaltılarak tabloya eklenmiştir. E-katılım düzeyine ilişkin belirlenen araçlara sahip olan bakanlıklara (1), olmayan araçlara ise (0) verilerek hesaplama yapılmıştır. Her bir aracın toplamı ise toplamda (T) olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda 17 bakanlığın web sitelerinin belirlenen E-katılım düzeyleri çerçevesinde incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Etik Onay: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder.

3.1. E-Bilgilendirme Düzeyine Yönelik Bulgular

Bakanlıkların tamamında e-bilgilendirmeye yönelik araçlardan teşkilat yapısı, misyon ve vizyon ifadeleri, bakan özgeçmişi, yasal mevzuat, duyurular, stratejik plan, faaliyet raporları ve programlar, etkinlikler, duyurular ve arama motoruna yer verilmiştir. Bakanlıkların e-bilgilendirme düzeyine ilişkin araçlar açısından web sitelerinin yeterli ve güncel olduğu görülmektedir. Özellikle web sitelerinde bakanların özgeçmişleri detaylı bir şekilde yer almıştır. Sık sorulan sorular bölümü web sitelerinin etkili kullanımını artırarak ve vatandaşların ihtiyaç duyduğu bilgilere hızlı erişimini sağlayarak verimli hizmet sunumunu desteklemektedir. Adalet Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı web sitelerinde sık sorulan sorulara yer verilmediği tespit edilmiştir.

Web sitelerinin farklı dil seçeneklerine sahip olması dil bariyerlerini ortadan kaldırarak vatandaşların ve farklı toplulukların bilgiye erişimini kolaylaştırır. Ancak bakanlıklar arasında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığının web sitelerinin farklı dil seçeneklerinin bulunmadığı görülmüştür.

3.2. E-Danışma Düzeyine Yönelik Bulgular

E-katılımın ikinci düzeyi, web sitelerinin sosyal medya araçları, memnuniyet anketleri, çağrı hatları açısından değerlendirilmesini içermektedir. Sosyal medya, E-katılımın uygulanmasında vatandaş ve kamu kurumları arasında iletişimin kurulması açısından önemli bir role sahiptir (Shan vd., 2015; Bonsón Royo, & Ratkai, 2015). Merkezi düzeyde faaliyet gösteren 17 bakanlığın web sitelerinin tamamında facebook, Twitter ve youtube araçlarına yer verilmiştir. Sosyal medya araçlarının web sitesinde yer alması, ülkelerin E-katılım düzeyinin gelişmesi açısından önemli faydaları bulunmaktadır. Her şeyden önce sosyal medya araçları bakanların vatandaşlarla hızlı bir şekilde iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. Sosyal medya aracılığı ile güncel duyurular yapılabilir, bu sayede daha geniş kitlelere daha hızlı bir şekilde erişim sağlanabilir. Esasında sosyal medya yalnızca tek yönlü olarak vatandaşa bilgi iletimine olanak sağlamaz aynı zamanda da vatandaşın da bakanlıklar hakkında geri bildirimde bulunmasını sağlar. Vatandaş sosyal medya aracılığı ile doğrudan şikâyetlerini, önerilerini ve görüşlerini iletebilir. Bu geri bildirimler politika geliştirme aşamasında bakanlıklara önemli bilgiler sunar. Sosyal medya tüm bu sayılan faydaları ile aynı zamanda E-katılım düzeyini geliştirici fonksiyona sahiptir. Nitekim Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesi üzerinden yaptığı ankette Ankara raylı sistem hattında yer alan araçların koltuklarının nasıl olması gerektiğine ilişkin vatandaş görüşlerini almıştır. Bu sayede vatandaşların fikirlerini alarak yönetimde söz sahibi haline getirmiştir. Web sitelerinde memnuniyet anketine yer veren bakanlıklar arasında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı yer almaktadır. Memnuniyet anketleri vatandaş odaklı politika geliştirmeye, sunulan hizmetlerin vatandaş nezdinde bulunduğu karşılığı ölçmeye olanak tanımaktadır.

Sağlık Bakanlığı web sayfası üzerinden doğrudan CİMER'e erişim sağlanması ve bakanlık bünyesinde sağlık hizmetlerinin sunulması sırasında yaşanan problemlerin zamanında tespit edilerek müdahale edilmesi ve sağlık hizmetlerinin etkin, verimli, hakkaniyetli ve şeffaf bir şekilde sunulması amacıyla ALO 184 SABİM kurulması katılım düzeyini arttıran önemli uygulamalardır. SABİM, aynı zamanda sağlık sisteminin işleyişinde vatandaşların katılımının ve memnuniyetinin artırılması, beklenti ve eleştirilerinin bakanlıkça dikkate alınmasını sağlayarak demokrasiye katkı sağlamaktadır (SABİM, 2020). SABİM sistemi, merkezi yönetimin olumsuzluklarından kaynaklanan hantallığı azaltmak ve sağlık sistemindeki sorunları tespit etmek ve çözmek için interaktif yönetim ve çoklu katılım sağlamaktadır (Saylam, 2020, s. 30). Web sitesi üzerinden e-devlete doğrudan erişim bulunmakta ve 51 kamu hizmeti e-devlet üzerinden yürütülebilmektedir. MEB bünyesinde 2012 yılında kurulan Millî Eğitim Bakanlığı İletişim Merkezi (MEBİM), bakanlığın görev alanına giren her türlü bilgi edinme, görüş/öneri, taleplere cevap vermektedir. 2022'de Dünya İletişim Merkezi tarafından yapılan değerlendirmede En İyi Çağrı Merkezi kategorisinde dünya ikincisi ödülüne layık görülmüştür. 2024 yılındaki gösterdiği hizmetlerde %94,63 oranında memnuniyet ölçülmüştür (Millî Eğitim Bakanlığı İletişim Merkezi, 2025). MEB web sayfası üzerinden CİMER'e doğrudan erişimin sağlanabilmekte ve vatandaşın talep, öneri ve şikâyetlerini iletebilmesine olanak

sağlanmaktadır. E-karar alma düzeyinde ise yalnızca e-hizmet aracına yönelik faaliyetlerde aktif olduğu görülmektedir. E-devlet üzerinden toplamda 62 hizmet sunulmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı, sosyal medya araçlarına web sitelerinde yer verirken e-mail adresini eklememiştir. Bunun yerine web sitesi üzerinden doğrudan bakanlık ile iletişim kurma imkânı sunmuştur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2014 yılında İletişim Merkezi ALO 176 hattını faaliyete koyarak vatandaşların yerli ve yabancı turistlerin bakanlığa ilişkin her türlü bilgi, öneri ve şikâyetlerine cevap vermeye çalışmaktadır. Türkçe, İngilizce, Rusça, Arapça ve Almanca dil seçenekleri ile faaliyet gösteren hat, bakanlık hizmetlerini daha etkin ve verimli bir şekilde yürütebilmeyi hedeflemektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı İletişim Merkezi, 2025). Dahası Kültür ve Turizm Bakanlığı İletişim Merkezi web sitesine ilişkin kullanıcılardan geri bildirim almak amacıyla çevrimiçi bir memnuniyet anketi uygulamaktadır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, benzer bir uygulamayı 2010 yılında hizmete giren Çalışma Hayatı İletişim Merkezi ALO 170 aracılığıyla yürütmektedir. ALO 170 hattı vatandaşların çalışma hayatı ve sosyal güvenlik ile ilgili tüm soru, öneri, eleştiri, şikâyet ve ihbarları 7 gün 24 saat arayarak yapabildikleri önemli bir çözüm aracı olarak faaliyet göstermektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2022).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, ALO 183 Şiddetle Mücadele Hattı aracılığı ile aile, kadın, çocuk, engelli, yaşlı, şehit yakınları ile gaziler ve gazi yakınlarına yönelik çağrılara cevap vererek rehberlik ve danışma hizmeti sunmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025). ALO 144 Sosyal Yardım Hatları ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından yürütülen şartlı eğitim ve sağlık yardımları, kömür, gıda, engelli aylığı, eşi vefat eden kadınlara yardım, barınma, doğum ve diğer yardımlar ile proje destekleri hakkında talep, öneri ve şikâyetler alınmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025).

3.3. E-Karar Alma Düzeyine Yönelik Bulgular

E-karar alma düzeyinde ise, tartışma forumları, dilekçe (vatandaşların önerileri - aşağıdan yukarıya), aktif katılıma ilişkin yasal mevzuat, aktif katılımcı üye giriş sistemi, katılımcı geri bildirim sistemi, e-hizmet ve oylama araçları ile bakanlıkların web siteleri değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede bakanlıkların hepsinin e-devlet üzerinden hizmet sundukları tespit edilmiştir. En fazla e-hizmet, 177 hizmet ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 96 hizmet ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 93 hizmetle Tarım ve Orman Bakanlığı ve 72 hizmetle Ticaret Bakanlığı tarafından sunulmaktadır. En az hizmet sunan kurumlar, 4 hizmet ile Dışişleri Bakanlığı ve 7 hizmet ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'dır. Söz konusu bakanlıkların e-devlet hizmetlerinin diğer bakanlıklara kıyasla daha sınırlı olmasının hizmet alanının doğasından kaynaklandığı söylenebilir. Dışişleri Bakanlığı diplomatik ilişkiler, uluslararası işbirliği ve konsolosluk hizmetleriyle ilgilenmekte ve sunulan hizmet alanı daha fazla gizlilik içermektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ise sunduğu hizmetler nedeniyle doğrudan vatandaşlardan ziyade enerji üreticileri, dağıtım şirketleri ve sanayi kuruluşları gibi büyük ölçekli işletmelere hitap etmektedir.

E-dilekçelerin CİMER aracılığı ile yapılan başvurular açısından aktif olduğu söylenebilir. Ancak bu tür başvuruların tam anlamı ile vatandaşın E-katılımını destekleyen bir özellikte olmadığı söylenebilir. E-karar alma düzeyinde yer alan diğer araçların hiçbiri bakanlıkların web sitelerinde yer almamakta ve bu araçlar açısından vatandaş karar alma sürecine dâhil

edilmemektedir. Bu noktada bakanlıkların vatandaşların karar alma süreçlerine aktif katılımını destekleyecek araçlar konusunda girişimlerini arttırmaları gerektiği açıktır.

Tablo 4. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklarının Web Sitelerinde E-Katılım

Katılım	Araçlar	A	A	Ç	Ç	D	E	H	İ	K	M	M	S	S	T	T	U	G	T
		B	S	Ş	S	B	T	M	B	T	E	S	T	B	O	B	A	S	
		B	H	B	G	B	K	B		B	B	B	B		B	B	B	B	
	Teşkilat yapısı	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Misyon ve Vizyon ifadeleri	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Bakan özgeçmişi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Yasal Mevzuat	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
E-bilgilendirme	Duyurular	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Stratejik Plan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Faaliyet Raporları ve programlar	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Etkinlikler ve Duyurular	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Bütçe	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Sık sorulan sorular	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	0	1	13
	Arama motoru	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Dil opsiyonu	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	0	12
E-danışma	Facebook	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Twitter	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Youtube	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Adres	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Bizimle iletişime geçin	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Memnuniyet anketi	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	4
	Çağrı hattı	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	14
	E- posta	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	14
E-karar Alma	Tartışma forumları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Dilekçe	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Aktif katılıma ilişkin yasal mevzuat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Aktif katılımcı üye giriş sistemi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Katılımcı geri bildirim sistemi	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	E-Hizmet	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	17
	Oylama	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

4. SONUÇ

Hükümetler ve vatandaşlar arasındaki etkileşimin ve güçlendirilmiş iş birliğinin bir aracı olarak hızla yaygınlaşan E-katılım olgusunun 17 bakanlığın web sitesindeki görünümünü inceleme amacı doğrultusunda hazırlanan bu çalışma, Türkiye’de 1990’lardan itibaren E-katılıma ilişkin yürütülen politikalara rağmen olgunun sınırlı düzeyde geliştiğini ve bazı araçların kullanımının ise sembolik düzeyde kaldığını göstermektedir.

Yapay zekâ, veri bilimi, büyük veri, bulut bilişim ve blok zincir gibi pek çok farklı dijital teknolojinin gelişimi yönetimlerin bu teknolojileri adapte edecek uygulamaları hayata geçirmeye ve e-devlet uygulamalarını geliştirmeye olan ihtiyacı arttırmaktadır. Palacin, Zundel, Aquaro, &

Kwok (2021)'in de belirttiği gibi dijital teknolojiler sürekli değiştiği gibi kamu yönetimleri de kendi uygulamaları yenilemek zorunda kalmaktadır. Kamu yönetimleri açısından E-katılım da bir kere yapıp bitirilen bir proje veya süreç değildir. Aksine insanların ihtiyaçları ve ortaya çıkan politikalar ve teknolojilerle birlikte zamanla gelişim göstermek zorundadır. Kamu kurumlarının web siteleri, vatandaşlara bilgi sağlamak, şikâyet öneri ve taleplere ilişkin geri bildirim almak ve katılım araçlarını desteklemek açısından etkilidir. Çalışma kapsamında bakanlıkların web siteleri E-katılıma ilişkin e-bilgilendirme, e-danışma ve e-karar alma düzeylerinde yer alan araçlar açısından incelenmiştir. Web siteleri değerlendirilen 17 bakanlığın E-katılım düzeylerinin farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bakanlıkların tamamının web sitelerinin aktif, vatandaşın bilgi sahibi olmasına yönelik güncel bilgilerin paylaşıldığı görülürken bakanlıkların vatandaşları doğrudan karar alma süreçlerine dâhil etme konusundaki çalışmalarının sınırlı kaldığı söylenebilmektedir. Her ne kadar bakanlıklar sosyal medyanın çeşitli kanallarını kullansalar da çevrimiçi anket ve vatandaş geri bildirim mekanizmalarının yeterince etkin olmadığı görülmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığının web sitelerinde memnuniyet anketinin bulunduğu görülmüştür. Çağrı hattı uygulaması bakanlıklar arasında yalnızca Adalet Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığında bulunmamakta diğer bakanlıkların tamamında ise yer verilmektedir. Vatandaş CİMER uygulaması üzerinden tüm bakanlıklara ilişkin istek, öneri, talep ve şikâyet oluşturma olanağına sahip olabilmektedir. Vatandaşın e-karar alma süreçlerine katılımı açısından bakanlıkların web sitelerinin yeterli olduğunu söylemek oldukça zordur. Bakanlıkların tamamı e-devlet üzerinden çeşitli hizmetler sunmaktadır. Bu anlamda e-devlet üzerinden en az hizmet Dışişleri Bakanlığı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından sunulurken, en fazla hizmet ise kara, hava, deniz ve demiryolu taşımacılığı, telekomünikasyon, haberleşme ve altyapı projeleri gibi çok çeşitli sorumluluk alanlarına sahip olan Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından sunulmaktadır.

Araştırmanın bulguları, Saylam'ın 2020 yılında merkezi düzeyde faaliyet gösteren 16 bakanlığın web sitelerindeki katılım araçlarını bilinçlenme, simgesel katılım ve işleyen katılım düzeyleri ile incelediği çalışmanın sonuçları ile bir takım benzerlik ve farklılıklara sahiptir. Öncelikle bakanlıkların web siteleri bilgilendirme düzeyi açısından tatmin edici düzeyde olmaya devam etmektedir. Bilgilendirme düzeyi açısından önemli bir farklılık, sık sorulan soruların yer aldığı bakanlıklarla ilgilidir. Söz konusu çalışmanın yapıldığı yılda yalnızca Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nda, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının web sitesinde sık sorulan sorulara yer verildiği görülürken, çalışma kapsamında yapılan incelemede yalnızca Adalet Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji ve Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının web sitelerinde sık sorulan sorulara yer verilmediği, diğer tüm bakanlıklarda bulunduğu görülmüştür. Vatandaşların ihtiyaç duyduğu bilgilere hızlı erişimini sağlayan bu aracın bakanlıkların web sitelerindeki kullanımının artması E-katılım açısından önemli bir gelişmedir. Yine söz konusu çalışmada web sitesinden arama motoru olmayan tek bakanlık Gençlik ve Spor Bakanlığı olarak tespit edilirken çalışma kapsamında yapılan incelemede bakanlığın web sayfasına arama motoru eklendiği görülmüştür. Bir diğer farklılık danışma hattı numaralarına sahip olan bakanlıklar ile ilgilidir. Çalışma kapsamında yapılan incelemede 2020 yılında yapılan araştırmadan farklı olarak Dış İşleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Hazine ve Maliye Bakanlığının web sitelerine çağrı hattı numaralarının eklendiği görülmektedir. Adalet Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı çağrı hattı numaraları ise hala eklenmemiştir.

Son tahlilde, bakanlık web sitelerinin E-katılım araçları açısından incelendiği bu araştırma göstermektedir ki, Türkiye'nin BM E-Katılım Endeksindeki sıralaması yükselmesine rağmen pratikte E-katılım düzeyinin gelişimi sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, her bir bakanlık kendi hizmet alanının doğasına uygun bir şekilde E-katılım araçlarını geliştirme amacıyla farklı uygulamaları hayata geçirebilir. Araştırma yalnızca bakanlıkların E-katılım düzeylerini belirlenen araçlar çerçevesinde değerlendirme amacıyla yapılmıştır. Gelecekteki çalışmalar E-katılım düzeylerini farklı kamu kurumları açısından incelemeye odaklanabilir. Farklı kamu kurumlarının E-katılım düzeylerini incelemek suretiyle yapılacak bir inceleme, kamu politikalarının yapımında vatandaş katılımının düzeyine ilişkin bir perspektif sunmaya olanak sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Adnan, M., Ghazali, M., & Othman, N. Z. S. (2022). E-participation within the context of e-government initiatives: A comprehensive systematic review. *Telematics and Informatics Reports*, 8, 100015. <https://doi.org/10.1016/j.teler.2022.100015>
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Aström, J., Karlsson, M., Linde, J., & Pirannejad, A. (2012). Understanding the rise of e-participation in non-democracies: Domestic and international factors. *Government Information Quarterly*, 29(2), 142–150. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2011.09.008>
- Bonsón, E., Royo, S., & Ratkai, M. (2015). Citizens' engagement on local governments' Facebook sites: An empirical analysis: The impact of different media and content types in Western Europe. *Government Information Quarterly*, 32(1), 52–62. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2014.11.001>
- Cantijoch, M., & Gibson, R. (2011). Conceptualising and measuring e-participation [Conference presentation abstract]. *Internet, Voting, and Democracy Conference II, University of California, Irvine*.
- CİMER. (2025). *50 soruda CİMER*. <https://www.cimer.gov.tr/50sorudacimer.pdf>
- Council of Europe. (2008). *Democracy: Who dares?* http://www.icsd.aegean.gr/website_files/proptyxiako/208838613.pdf
- Creighton, J. L. (2005). *The public participation handbook: Making better decisions through citizen involvement*. Jossey-Bass. <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Public-Participation-Handbook%3A-Making-Better-Creighton/449c52876481bf32eee34f9682a82442dd35a319>
- Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (1984). *Dilekçe hakkının kullanılmasına dair kanun*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3071.pdf>
- Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2003). *Bilgi edinme hakkı kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4982.pdf>
- Çarıkcı, O. (2010). Türkiye'de e-devlet uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(12), 95–122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23190/247699>
- Demirhan, K., & Öktem, M. K. (2023). The sustainability of e-participation in local governments: The case of municipalities in Ankara. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 279–292. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/78068/1233422>

- DPT. (2021). *8. 5 yıllık kalkınma raporu yerel yönetimler özel ihtisas komisyonu raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Sekizinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-Yerel-Yonetimler-OIK-Raporu.pdf>
- E-Devlet. (2025). *E-devlet istatistikleri*. <https://www.turkiye.gov.tr/edevlet-istatistikleri>
- Elitok, F., & Saylam, A. (2023). Yerel yönetimlerde e-katılım: Türkiye büyükşehir belediyeleri mobil uygulamaları üzerinden bir analiz. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 528–549. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1333040>
- Gündoğdu, H. G. (2021). Web sitelerinin e-katılım düzeyleri üzerine bir araştırma: Türkiye büyükşehir belediyeleri örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 338–367. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/65608/991720>
- Hansen, H. S., & Prospero, D. C. (2005). Citizen participation and internet GIS: Some recent advances. *Computers, Environment and Urban Systems*, 29, 617–629. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2005.07.001>
- Karkın, N., & Çalhan, H. S. (2012). An interactive e-participation model for the public administration system in Turkey: SİBİYO. *Ege Academic Review*, 12(1), 105–123. <https://doi.org/10.21121/eab.2012119550>
- Kneuer, M., & Harnisch, S. (2016). Diffusion of e-government and e-participation in democracies and autocracies. *Global Policy*, 7(4), 548–556. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12372>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı İletişim Merkezi. (2025). *ALO 176*. <https://alo176.gov.tr/about/>
- Lironi, E. (2016). *Potential and challenges of e-participation in the European Union*. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556949/IPOL_STU\(2016\)556949_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556949/IPOL_STU(2016)556949_EN.pdf)
- Loukis, E., Macintosh, A., & Charalabidis, Y. (2013). *E-participation in Southern Europe and the Balkans: Issues of democracy and participation via electronic media*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203722251>
- Macintosh, P. A. (2004, January 5–8). Characterizing e-participation in policy-making [Conference presentation abstract]. *37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences*. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2004.1265300>
- MEB. (2025). *MEBİM Portal*. <https://mebimportal.meb.gov.tr/Home>
- OECD. (2003). *Promise and problems of e-democracy: Challenges of online citizen engagement*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/promise-and-problems-of-e-democracy_9789264019492-en.html
- Palacin, V., Zundel, A., Aquaro, V., & Kwok, W. M. (2021, October). Reframing e-participation for sustainable development [Conference presentation abstract]. *Proceedings of the 14th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*. <https://doi.org/10.1145/3494193.3494218>
- Parlak, B., & Sobacı, Z. (2010). A comparative analysis of Local Agenda 21 websites in Turkey in terms of e-participation. In G. Christopher & R. Reddick (Eds.), *Politics, democracy and e-government: Participation and service delivery* (pp. 75–93). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-61520-933-0.ch005>
- Pektaş, E. K. (2011). Belediye hizmetlerinde bilgi-iletişim teknolojilerinin kullanımı ve e-belediye uygulamalarındaki son gelişmeler: Bir literatür taraması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 65–88. <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/3844>

- Ryfe, D. M., & Stalsburg, B. (2012). The participation and recruitment. In T. Nabatchi, J. Gastil, M. G. Weiksner, & M. Leighninger (Eds.), *Democracy in motion: Evaluating the practice and impact of deliberative civic engagement* (pp. 43–58). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199899265.003.0003>
- Sabim. (2020). *SABİM Kurumsal*. <https://sabim.gov.tr/kurumsal#amac>
- Sæbø, Ø., Rose, J., & Flak, L. S. (2008). The shape of e-participation: Characterizing an emerging research area. *Government Information Quarterly*, 25(3), 400–428. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2007.04.007>
- Sæbø, Ø., Rose, J., & Nyvang, T. (2009). The role of social networking services in e-participation [Conference presentation abstract]. *E-Part Conference*. https://doi.org/10.1007/978-3-642-03781-8_5
- Saylam, A. (2020). Türk kamu yönetiminde merkezi düzeyde e-katılım: Bakanlıkların web siteleri üzerinden bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 23–37. <https://doi.org/10.30794/pausbed.726295>
- SGK. (2022). *Sosyal Güvenlik Kurumu*. <https://www.sgk.gov.tr/iletisim/alo170form>
- Shan, L. C., Panagiotopoulos, P., Regan, Á., De Brún, A., Barnett, J., Wall, P., & McConnon, A. (2015). Interactive communication with the public: Qualitative exploration of the use of social media by food and health organizations. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 47(1), 104–108. <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2014.09.004>
- Şengül, R. (2005). Bilgi edinme hakkı kanunu Türk kamu yönetimini camdan eve dönüştürür mü? *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(3), 215–234. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001424
- T.C. Adalet Bakanlığı. <https://www.adalet.gov.tr/>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. <https://www.aile.gov.tr/>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. <https://www.csgb.gov.tr/>
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. <https://www.csb.gov.tr/>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/>
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. <https://www.enerji.gov.tr/>
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı. <https://www.gsb.gov.tr/>
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. <https://www.hmb.gov.tr/>
- T.C. İçişleri Bakanlığı. <https://www.icisleri.gov.tr/>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://www.ktb.gov.tr/>
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. <https://www.meb.gov.tr/>
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. <https://www.msb.gov.tr/>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. <https://www.saglik.gov.tr/>
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. <https://www.sanayi.gov.tr/>
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://www.tarimorman.gov.tr/>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. <https://www.ticaret.gov.tr/>
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. <https://www.uab.gov.tr/>
- Tambouris, E., Macintosh, A., Coleman, S., Wimmer, M., Vedel, T., Westholm, H., Lippa, B., Dalakiouridou, E., Parisopoulos, K., Rose, J., Aicholzer, G., & Winkler, R. (2007). *Introducing eParticipation* (E. Tambouris, Ed.). Demo-Net The Democracy Network,

- University of Macedonia.
https://www.academia.edu/843047/Introducing_eParticipation
- The Institute of Digital Government at Waseda University. (2023). *Digital government ranking 2023*. https://iacio.org/wp-content/uploads/2023/11/2023_digital_government_ranking_report.pdf
- Turan, E., Aydılek, E., & Şen, A. T. (2015). BİMER uygulaması ve Türk kamu yönetimi sistemine etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 215–225. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iibfdkastamonu/issue/29398/317924>
- United Nations. (2025). *E-participation index*. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/about/overview/e-participation-index>
- Wimmer, M. A. (2007). Ontology for an e-participation virtual resource centre [Conference presentation abstract]. *1st International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*. <https://doi.org/10.1145/1328057.1328079>
- World Bank. (2025). *The Worldwide Governance Indicators*. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/documentation>

* * * * *

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir

Katkı Oranı: Yazarın çalışmaya katkı oranı %100'dür.

* * * * *

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to analyze the current situation by examining the official websites of 17 ministries in Turkey in terms of tools related to E-information, E-consultation and E-decision making levels. In this context, the scope of E-participation tools offered by ministries through their websites, the extent to which they enable citizen participation, and the extent to which citizens are included in decision-making processes will be analyzed. The sample of the study consists of the websites of the Ministry of Justice, Ministry of Family and Social Services, Ministry of Labor and Social Security, Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Energy and Natural Resources, Ministry of Treasury and Finance, Ministry of Interior, Ministry of Culture and Tourism, Ministry of National Education, Ministry of National Defense, Ministry of Industry and Technology, Ministry of Health, Ministry of Agriculture and Forestry, Ministry of Trade, Ministry of Transport and Infrastructure, and Ministry of Youth and Sports in Turkey as of January 2025. Within the scope of the research, the websites of the relevant ministries were directly accessed and evaluated in

terms of E-participation levels determined as E-information, E-consultation and E-decision making. The tools evaluated at the e-information level are; organizational structure, mission and vision statements, minister resume, legal regulations, announcements, strategic plan, activity reports and programs, events and announcements, budget, frequently asked questions, search engine and language option. The tools evaluated at the e-consultation level are; facebook, twitter, youtube, address, contact us, satisfaction survey, hotline and e-mail. Finally, at the e-decision making level, discussion forums, petition (citizens' suggestions - bottom up), legal regulations regarding active participation, active participant member login system, participant feedback system, e-service and voting. In all ministries, organizational structure, mission and vision statements, minister resumes, legal regulations, announcements, strategic plans, activity reports and programs, events, announcements and search engines are included among the tools for e-information. It is seen that the websites of the ministries are sufficient and up-to-date in terms of tools related to the level of e-information. In particular, the ministers' resumes are included in detail on the websites. The frequently asked questions section supports efficient service delivery by increasing the effective use of the websites and providing citizens with quick access to the information they need. It has been determined that the websites of the Ministry of Justice, the Ministry of Industry and Technology, the Ministry of Health and the Ministry of Transport and Infrastructure do not include Frequently Asked Questions.

The fact that the websites have different language options eliminates language barriers and facilitates citizens' and different communities' access to information. However, it has been observed that the websites of the Ministry of Family and Social Services, the Ministry of Interior, the Ministry of Industry and Trade, the Ministry of Transport and Infrastructure, and the Ministry of Youth and Sports do not have different language options.

The second level of e-participation includes the evaluation of websites in terms of social media tools, satisfaction surveys, and hotlines. Social media plays an important role in the implementation of e-participation in terms of establishing communication between citizens and public institutions. All of the websites of 17 ministries operating at the central level include facebook, Twitter and youtube tools. The presence of social media tools on the website has significant benefits in terms of developing the e-participation level of countries. First of all, social media tools allow ministers to communicate with citizens quickly. Up-to-date announcements can be made through social media, and thus, wider audiences can be reached more quickly. In the evaluation, it was determined that all ministries provide services through e-government. The most e-services are provided by the Ministry of Transport and Infrastructure with 177 services, the Ministry of Industry and Technology with 96 services, the Ministry of Agriculture and Forestry with 93 services, and the Ministry of Trade with 72 services. The least services are provided by the Ministry of Foreign Affairs with 4 services and the Ministry of Energy and Natural Resources with 7 services. Conclusion and Discussion: It was determined that the e-participation levels of the 17 ministries whose websites were evaluated within the scope of the study varied. While it was seen that all of the ministries' websites were active and shared up-to-date information to keep citizens informed, it can be said that the ministries' efforts to directly include citizens in decision-making processes were limited. Although the ministries used various channels of social media, it was seen that online surveys and citizen feedback mechanisms were not effective enough. It was seen that the websites of the Ministry of Labor and Social Security, the Ministry of Culture and Tourism, the Ministry of National Education and the Ministry of Health had satisfaction surveys. The hotline application is not only available in the Ministry of Justice, the Ministry of Energy and Natural Resources and the Ministry of National Defense

among the ministries, but is available in all other ministries. It is possible to create requests, suggestions, demands and complaints regarding all ministries through the CİMER application. It is quite difficult to say that the websites of the ministries are sufficient in terms of citizen participation in e-decision-making processes. All ministries provide various services through e-government. In this sense, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Energy and Natural Resources provide the least services via e-government, while the Ministry of Transport and Infrastructure, which has a wide range of responsibilities such as land, air, sea and railway transportation, telecommunications, communications and infrastructure projects, provides the most services. In the final analysis, this research, which examines the websites of the ministries in terms of e-participation tools, shows that despite Turkey's increasing ranking in the UN E-Participation Index, the development of the level of e-participation remains limited in practice. Therefore, each ministry can implement different applications in order to develop e-participation tools in accordance with the nature of its own service area.

ARGE HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

THE IMPACT OF R&D EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS FOR BRICS-T COUNTRIES

 Tuğba KONUK¹

¹ Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bağımsız Araştırmacı
yilmaz-tuba@outlook.com

Received / Alınma: 08.02.2025

Accepted / Kabul: 22.03.2025

ÖZET

Modern ekonomilerin temel dinamiklerinden biri olan araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları, yeniliği teşvik ederek, üretkenliği artırarak ve yeni pazar fırsatları yaratarak ekonomik büyümeyi artırmada önemli bir yere sahiptir. Özellikle bilgi ekonomisinin ön plana çıktığı günümüzde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi çeşitli çalışmalara konu olmuş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemine değinilmiştir. Araştırma ve geliştirme harcamalarının ekonomik kalkınmanın itici gücü olabildiği ifade edilebilmektedir. Ekonomik büyümenin rekabet gücü sağlayabilen yeni ürünlerle desteklenmesi ekonomik büyüme de Ar-Ge'nin rolünü ön plana çıkarmaktadır.

Bu çalışmanın amacı 2003-2020 yılları aralığında Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile BRICS-T ülkeleri için araştırmaktır. Panel veri analizi sonuçlarına göre araştırma geliştirme harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Başka bir deyişle Ar-Ge harcamalarında meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma Geliştirme Harcamaları, Ekonomik Büyüme, BRICS-T Ülkeleri.

ABSTRACT

Research and development (R&D) expenditures, a fundamental dynamics of modern economies, play a crucial role in fostering economic growth by promoting innovation, increasing productivity and creating new market opportunities. Especially in today's knowledge-based economy, the impact of R&D expenditures on economic growth has been widely studied, highlighting its significance for developed and developing countries. It can be stated that research and development expenditures can be the driving force of economic development. Supporting economic growth with new products that can provide competitiveness emphasizes the role of R&D in economic growth.

The aim of this study is to examine the impact of R&D expenditures on economic growth in BRICS-T countries from 2003 to 2020 using the panel data analysis method. According to the results of panel data analysis, the effect of R&D expenditures on economic growth is statistically significant and positive. In other words, an increase in R&D expenditures leads to higher economic growth.

Keywords: Research and Development Expenditures, Economic Growth, BRICS-T Countries.

1. GİRİŞ

Araştırma ve Geliştirme(Ar-Ge) harcamaları, inovasyon sürecinin temel taşlarından biri olup uzun vadede ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Schumpeter (1934) tarafından ortaya konulan yenilikçi büyüme teorisine göre, teknolojik ilerleme ve inovasyon, sermaye birikimi ve işgücü verimliliğindeki artışlarla birlikte ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Romer (1990) tarafından geliştirilen endojen büyüme modeli, Ar-Ge yatırımlarının bilgi üretimi yoluyla sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları, yeni bilgi ve teknolojilerinin geliştirilmesi, mevcut ürünlerin iyileştirilmesi veya yeni süreçlerin tasarlanması amacıyla yapılan yatırımları kapsamaktadır. Araştırma ve geliştirme harcamalarına yapılan yatırımlarda artış sağlandığında inovasyon süreci için gerekli olan yeni ürün süreçleri başlatılabilmektedir. Ar-Ge harcamaları ile inovasyon arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. İlaveten Ar-Ge harcamaları girdiye göre çıktıyı artırarak verimlilik artışına katkıda bulunabilmektedir. Ar-Ge'ye öncelik veren ülkeler, ekonomik kalkınmada artış meydana getirmek için yenilikçi yaklaşım süreçleri yaratarak küresel pazarda daha güçlü rekabete sahip olabilmektedirler. Dolayısıyla kaynakların araştırma ve geliştirme harcamalarına stratejik olarak aktarılabilmesi sürdürülebilir ekonomik büyüme için önemli bir rol oynamaktadır (Kalın, 2023, s. 40).

Araştırma ve geliştirme harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi iki temel mekanizma üzerinden hareketle gerçekleşmektedir. Birincisi Ar-Ge faaliyetlerinin, teknolojilerin geliştirilmesini sağladığı belirtilebilir. Bu teknolojiler üretim süreçlerinin daha verimli hale gelmesini sağlayarak maliyetleri düşürebilmekte ve toplam faktör verimliliğini artırabilmektedir. İkinci olarak Ar-Ge yatırımları sonucunda elde edilen bilgiler, ekonominin diğer sektörlerine yayılarak genel ekonomik performansın olumlu etkilenmesi sağlayabilmektedir.

Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini anlamak için öncelikle bu harcamaların ekonomideki işlevine odaklanmak gerekmektedir. Ar-Ge faaliyetleri, yeni bilgi üretimini ve mevcut bilginin geliştirilmesini sağlayarak teknolojik ilerlemeyi hızlandırmaktadır. Bu süreç, hem mikro ekonomik hem de makro ekonomik düzeyde çeşitli faydalar yaratmaktadır. Bu etkiler şu şekilde sıralanabilmektedir. İlk olarak Ar-Ge yatırımları, üretim süreçlerinde kullanılan teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu da birim maliyetlerin düşmesine ve üretkenliğin artmasına yol açmaktadır. İkinci olarak yenilikçi ürünler ve hizmetler sunan firmalar, küresel piyasalarda rekabet avantajı elde edebilmektedirler. Bu durum, ihracat artışını destekleyerek ülke ekonomisine katkı sağlayabilmektedir. Üçüncü olarak Ar-Ge faaliyetleri, nitelikli iş gücü talep artışı sağlamaktadır. Bu da hem istihdam oranlarının yükselmesine hem de bireylerin gelir düzeylerinin iyileşmesine olanak sağlar. Dördüncü etkide Ar-Ge yatırımları, bilgiye dayalı ekonomilerin gelişimini desteklemektedir. Bu tür ekonomilerde büyüme, fiziksel sermaye yerine bilgi üretimi ve teknolojik yeniliklerle sağlanmaktadır. Son olarak da Ar-Ge faaliyetleri, kısa vadeli ekonomik dalgalanmalardan ziyade uzun vadeli büyüme potansiyelini artırmaktadır. Bu da ülkelerin ekonomik dayanıklılığını güçlendirmektedir.

Son yıllarda yapılan ampirik çalışmalar, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymuştur. Coe ve Helpman (1995), Ar-Ge harcamalarının hem yerel hem de dışsal bilgi yayılımı mekanizmalarıyla toplam faktör verimliliğini artırarak büyümeyi teşvik ettiğini göstermiştir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkeler için Ar-Ge yatırımlarının etkisi, kurumsal yapılar, beşeri sermaye düzeyi ve teknoloji transferi mekanizmalarına bağlı olarak

değişebilmektedir. Bu bağlamda, çalışmamız Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz ederek mevcut literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada BRICS-T ülkeleri için 2003-2020 yılları verileri kullanarak Panel veri analizi yöntemiyle Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme üzerine etkisi araştırılmaktadır. BRICS-T ülkeleri gelişmekte olan ülkeler olduğu için özellikle Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi uygulanacak politikalar açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın giriş kısmında Ar-Ge harcamaları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde literatürde yer alan çalışmalar incelenecektir. Üçüncü bölümde analizle ilgili yöntem ve bulgulara değinilecek son olarak dördüncü bölümde sonuçlara yer verilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Genç ve Atasoy (2010), çalışmalarında 34 ülke için 1994-2008 yılları verilerini kullanarak panel nedensellik analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu görülmektedir.

Inekwe (2015), çalışmasında 2000-2009 yılları verilerini kullanarak 66 ülke için Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini GMM yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin gelişmekte olan ülkeler için olumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca üst orta gelirli ülkeler için Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin pozitif olduğu görülürken düşük gelirli ülkeler için önemsiz olduğu görülmüştür.

Ildırar vd. (2016), 29 OECD ülkesi için Ar-Ge Harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini 2003-2014 yılları verilerini kullanarak iki aşamalı genelleştirilmiş momentler (GMM) analizi ile araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna varılmıştır.

Minviel ve Bouheni (2022), çalışmalarında 2000-2022 verilerini kullanarak 101 ülke için Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini makine öğrenim sistemine dayanan çekirdek düzenli en küçük kareler (KRLS) yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışma bulgularında ileri teknoloji ihracatının ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Bayraktar vd. (2022), çalışmalarında BRICS-T ülkeleri i 2000-2018 dönemi verilerini kullanarak Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Pradhan (2023), çalışmasında 1996-2020 yılları verilerini kullanarak 151 Ülke için Genelleştirilmiş Moment Yöntemi (GMM) ile Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümenin itici bir gücü olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmanın bulgularında Ar-Ge harcamalarının sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için oldukça önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tanrıverdi ve Öztürk (2023), çalışmalarında Türkiye için 2001-2016 yılları verilerini kullanarak Ar-Ge Harcamalarının, araştırmacı sayılarının, bilimsel yayınların ve alınan patentlerin milli gelir üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan ARDL ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyümeden patente doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülürken ARDL bulgularına göre Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve %2,5'lik bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Tung ve Hoang (2023), çalışmalarında 1996-2019 yılları verilerini kullanarak 29 gelişmekte olan ülke için Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini Panel Eşbütünlük Yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. İlâveten bu etkinin olumlu olduğu belirtilmiştir.

Kalın (2023), çalışmasında Türkiye'nin de yer aldığı 11 ülke için 2000-2020 verilerini kullanarak Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin anlamlı olduğu ve bu etkinin pozitif işarete sahip olduğu belirtilmiştir.

Gulaliyev vd. (2024), Ar-Ge Harcamaları ile Ekonomik Büyüme arasındaki ilişkiyi İsrail ve Güney Kafkasya ülkeleri (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) için araştırmışlardır. En küçük kareler regresyon analizi ve Granger Nedensellik analizi gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak Ar-Ge Harcamaları ile Ekonomik Büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. İlâveten GSYİH'da meydana gelen artışların da ekonomik büyümeyi artırdığı bulgusuna ulaşmıştır.

Badulescu vd. (2024), çalışmalarında Romanya'nın Kuzey-Batı kalkınma bölgesinde sürdürülebilir ekonomik büyüme, Ar-Ge harcamaları ve istihdam arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 1995-2021 yılları analize dahil edilmiş Johansen eşbütünlük testi ve Granger nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak Ar-Ge harcamaları, istihdam ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde sonuçlar genellikle Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir. Bu doğrultuda BRICS-T ülkeleri için gerçekleştirdiğimiz çalışmada literatür de yer alan çalışmaları destekler nitelikte sonuçlar elde etmesinin bu ülke grubu için önerilecek politikalar açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

BRICS ülkeleri gelişmekte olan ülkelerin uluslararası konularda daha çok söz sahibi olmasını ve Batı'nın küresel finans sistemi üzerindeki hâkimiyetine alternatif oluşturmayı hedeflemektedir. Grup adını Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ülkelerinin İngilizce baş harflerinden almaktadır. 1 Ocak 2024'te Mısır, Etiyopya, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri, ardından gecikmeli olarak Suudi Arabistan gruba katılmıştır. Fakat bu çalışmada grubun isminin oluşturulduğu ülkelere ve Türkiye'ye yer verilmiştir. Baltagi (2005), zaman serisi ve yatay-kesit verisinin birlikte kullanılmasından oluşan panel veri modelleri ile ekonometrik analizlerin etkinliğinin arttığını ileri sürmektedir. Veriler, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Açıklaması

Değişkenler	Tanımlama	Kaynak
LG	Logaritmik Kişi Başı GSYİH	Dünya Bankası, WDI
LAR	Logaritmik Araştırma ve Geliştirme Harcamalarının GSYİH içindeki payı(%)	Dünya Bankası, WDI
LS	Logaritmik İşsizlik Oranları	Dünya Bankası, WDI

Çalışma kapsamında bağımlı değişken olarak logaritmik gayrisafi yurt içi hasıla (LG), bağımsız değişken olarak logaritmik Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı (LAR) kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak logaritmik işsizlik oranları (LS) modele dahil edilmiştir. Model aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$LG_{it} = \beta_0 + \beta_1 LAR_{it} + \beta_2 LS_{it} + v_{it}$$

Burada:

i: Ülkeleri temsil eden birim boyutunu ifade eder,

t: Zaman boyutunu ifade eder,

vit: Hata terimini temsil eder.

$$i = (1 \dots 6) (t = 2003 \dots 2020)$$

Panel veri modellerinde, klasik modelin geçerliliğini ve birim ya da zaman etkilerinin varlığını tespit etmek amacıyla F Testi ve Breush-Pagan LM Testi kullanılabilir (Konuk, 2024, s. 930). Bu analizler, verinin homojen olup olmadığı bulgusuna ulaşmayı sağlamaktadır. Eğer veriler birimlere göre farklı değil ise, klasik modelin geçerli olduğuna karar verilir. F Testi'nin temel ve alternatif hipotezleri şu şekilde formüle edilir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s.213):

H_0 : Birim ve/veya zaman etkileri yoktur.

H_1 : Birim ve/veya zaman etkileri sıfırdan farklıdır.

Breush-Pagan LM Testi'nin hipotezleri ise:

H_0 : Birim ve/veya zaman etkilerinin varyansı sıfırdır.

H_1 : Birim ve/veya zaman etkilerinin varyansı sıfırdan farklıdır.

H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda, modelde birim ve/veya zaman etkilerinin bulunduğu sonucuna varılır. Eğer LM ve F testlerinin sonuçları, modelde birim ve/veya zaman etkilerini tespit ederse, bu etkilerin sabit (Fixed) etki ya da rastgele (Random) etki olup olmadığı belirlenmelidir. Hangi modelin daha uygun olduğunu belirlemek için Hausman Testi yapılır. Hausman Testi'nin hipotezleri şu şekilde kurulmuştur:

H_0 : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon yoktur.

H_1 : Açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon vardır (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s.196).

Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi için yapılan modellemede, klasik modelin, sabit etkiler modelinin ve rastgele etkiler modelinin hangisinin daha uygun olduğunu gösteren sonuçlar Tablo 2.'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Panel Veri Regresyon Analizi

	İstatistik Değerleri	Olasılık (Prob)Değerleri
F Testi	218.06*	0.000
LM Testi	599.46*	0.000
Hausman Testi	0.01*	0.9968

Panel veri analizlerinde model seçimi için çeşitli testler uygulanmıştır. Modelde birim ve/veya zaman etkilerinin olup olmadığını belirlemek için F testi ve Breusch-Pagan LM testi kullanılmıştır. Test sonuçları klasik modelin uygun olmadığını göstermiştir ($p < 0.05$). Hausman

testi (1978) ise sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında tercih yapmada kullanılmış ve $p > 0.05$ sonucuna ulaşarak tesadüfi etkiler modelinin daha uygun olduğu belirlenmiştir.

Modelde Heteroskedasite problemini test etmek için Levene (1960) ve Brown-Forsythe (1974) testleri kullanılmıştır ve $p < 0.05$ sonucuyla heteroskedastisitenin varlığı tespit edilmiştir. Otokorelasyon testi için Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testleri uygulanmış ve otokorelasyon problemi görülmüştür. Pesaran ve Friedman testleri ile birimler arası korelasyonun anlamlı olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar ayrıntılı şekilde tablo 3.'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Heteroskedasite Test Sonuçları		
	X^2	Prob. Değeri
W0	16.7371	0.000
W50	14.9706	0.000
W10	16.5822	0.000
Otokorelasyon Test Sonuçları		
ModifiedBhargavavd.Durbin Watson		0.1202
Baltagi -Wu LBI		00.3631
Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları		
	x^2	Prob. Değeri
Pesaran Testi	3.215	0.001
Friedman Testi	31.860	0.000

Levene, Brown ve Forsythe testlerinin bulguları, heteroskedastisite probleminin mevcut olduğunu göstermektedir ($p=0.000$). Durbin-Watson ve Baltagi-Wu testleri, otokorelasyonun varlığını ortaya koymuştur. Otokorelasyonun varlığı, modelde bağımlı değişkenin geçmiş değerleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, tahminlerin doğruluğunu etkileyerek modelde düzeltmeler yapılmasını gerektirebilmektedir. Pesaran ve Friedman testleri, birimler arası korelasyon sorunu olduğunu göstermiştir ($p=0.0013$ ve $p=0.000$). Elde edilen değerler gösteriyor ki H_0 "birimler arası korelasyon yoktur" şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmektedir ve birimler arası korelasyonun var olduğu sonucuna varılmıştır.

Heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon sorunları nedeniyle Driscoll-Kraay dirençli tahminci kullanılmış ve sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

Tablo 4. Driscoll-Kraay Dirençli Tahminci Sonuçları

	Katsayı	DriscollKraaySt	t	P> t
LAR	0.7682	0.6446	11.92	0.000
LS	-0.4063	0.0775	-5.24	0.000
Sabit	4.1415	0.3006	13.77	0.000
Olasılık (Prob)	0.000			

Tablo 4.'te görülen Driscoll- Kraay dirençli tahminci bulgularında Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi modeli için LAR değişkeni (Ar-Ge Harcamaları) için katsayı 0.7682 olup, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.000$). Bu bulgu, Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik artışın ekonomik büyümeyi %0.768 oranında arttırdığını ortaya koymaktadır. LS (Kontrol Değişkeni İşsizlik) için katsayının negatif ve anlamlı bir etkisi bulunmuştur ($p=0.000$).

Bu çalışmanın bulguları, literatürdeki birçok çalışmayla uyumluluk göstermiştir. Örneğin, Ildırar vd. (2016), Minviel ve Bouheni (2022), Tung ve Hoang (2023) gibi çalışmalar, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye olan pozitif etkisini benzer sonuçlarla desteklemiştir. Bu uyum, çalışmanın bulgularının güvenilirliğini ve genellenebilirliğini artırmaktadır.

Ayrıca, özellikle gelişen ekonomilerdeki etkiler üzerine yapılan bu analiz, BRICS-T gibi ülkelerin ekonomik politikalarına yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır. Bu bağlamda, Ar-Ge faaliyetlerinin teşviki için özel ve kamusal yatırımların artırılmasının önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

4. SONUÇ

Günümüz ekonomileri için giderek daha fazla önem kazanan AR-GE harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi teknolojik ilerlemenin ve inovasyonun temel kaynağı olarak ifade edilebilmektedir. Hem kısa hem uzun vadede ekonomik performansı ve kalkınmayı destekleyen Ar-Ge faaliyetleri uygun politikaların kullanılmasıyla olumlu sonuçlar sağlayabilmektedir. Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları, modern ekonomilerin sürdürülebilir büyüme sağlamasında kritik bir rol oynamaktadır. Teknolojik yenilikler, üretim süreçlerinin iyileştirilmesi, ürün kalitesinin artırılması ve yeni pazarların oluşturulması gibi alanlarda Ar-Ge yatırımları, ekonomik büyümeyi destekleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı BRICS-T ülkeleri için araştırma ve geliştirme harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda 2003-2022 yılları verilerinin kullanıldığı çalışmada panel veri yöntemi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle Ar-Ge harcamalarında oluşan %1'lik artış ekonomik büyüme oranında %76.82 artış meydana getirmektedir. İlaveten kontrol değişken olarak eklenen işsizlik oranları da istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sonuç olarak Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi olumludur. Dolayısıyla Ar-Ge harcamalarını artıracak politikalar uygulanması ile ekonomik büyümeye katkı sağlanabilecektir. Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye olumlu etkisini artırmak için kamu kurumları, özel sektörün Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmasını teşvik etmelidir. Vergi indirimleri, hibe programları ve düşük faizli kredi imkânları gibi destekler, şirketlerin bu alandaki yatırımlarını artırmalarına yardımcı olabilir. Üniversiteler ile özel sektör arasındaki iş birliği mekanizmaları geliştirilmelidir. Teknoloji transfer ofisleri ve ortak araştırma merkezleri, akademik bilginin ticarileştirilmesini kolaylaştırabilir. Ar-Ge faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için nitelikli iş gücüne ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda eğitim sisteminde STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanlarına daha fazla önem verilmelidir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), inovasyonun önemli bir kaynağıdır. KOBİ'ler Ar-Ge projelerine erişimlerini kolaylaştırmak için özel destek programları tasarlanmalıdır. BRICS-T ülkelerinin uluslararası Ar-Ge projelerine katılımı teşvik edilmelidir. Bu tür iş birlikleri, bilgi paylaşımını artırarak yerli firmaların küresel pazarlarda daha rekabetçi olmasını sağlayabilir. Ar-Ge yatırımları genellikle büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşmak için Ar-Ge faaliyetlerinin ülke geneline yayılması sağlanmalıdır. Ar-Ge politikalarının etkinliğini değerlendirmek için güçlü bir ölçme ve izleme sistemi oluşturulmalıdır. Bu sistem, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Badulescu, A., Gavrilut, D., Simut, R., Bodog, S.-A., Zapodeanu, D., Toca, C.-V., & Badulescu, A. (2024). The relationship between sustainable economic growth, R&D expenditures and employment: A regional perspective for the North-West Development Region of Romania. *Sustainability*, 16(2), 760. <https://doi.org/10.3390/su16020760>
- Bayraktar, Y., Dündar, N., & Özyılmaz, A. (2022). The relationship between R&D expenditures and economic growth in BRICS-T countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3), 893–910. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1151022>
- Coe, D. T., & Helpman, E. (1995). International R&D spillovers. *European Economic Review*, 39(5), 859–887. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)00100-E](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00100-E)
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549–560. <https://doi.org/10.1162/003465398557825>
- Genç, A. G. M. C., & Atasoy, A. G. Y. (2010). Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(2), 27–34. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/40443>
- Gulaliyev, M., Hasanov, R., Sultanova, N., Ibrahimli, L., & Guliyeva, N. (2024). R&D expenditure and its macroeconomic effects: A comparative study of Israel and South Caucasus countries. *Public and Municipal Finance*, 13(2), 44–55. [https://doi.org/10.21511/pmf.13\(2\).2024.05](https://doi.org/10.21511/pmf.13(2).2024.05)
- Ildırar, M., Özmen, M., & İşcan, E. (2016). The effect of research and development expenditures on economic growth: New evidences. In *International Conference on Eurasian Economies 2016*. <https://doi.org/10.36880/c07.01776>
- Inekwe, J. (2015). The contribution of R&D expenditure to economic growth in developing economies. *Social Indicators Research*, 124, 727–745. <https://doi.org/10.1007/s11205-14-0807-3>
- Kalin, F. (2023). R&D expenditures and economic growth: A panel data analysis for selected developing economies. *Industrial Policy*, 3(2), 39–46. <https://doi.org/10.61192/indpol.1331487>
- Konuk, T. (2024). Uluslararası göçün göç alan ülkeler açısından ekonomik belirleyicileri: G7 ülkeleri için panel veri analizi. *Akademik Birikim Dergisi*, 7(5), 926–935. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14583342>
- Minviel, J. J., & Bouheni, F. B. (2022). The impact of research and development (R&D) on economic growth: New evidence from kernel-based regularized least squares. *The Journal of Risk Finance*, 23(5), 583–604. <https://doi.org/10.1108/jrf-11-2021-0177>
- Pradhan, R. P. (2023). The effect of R&D on economic growth: Evidence from cross-country panel data. *Journal of Developing Areas*, 57, 245–256. <https://doi.org/10.1353/jda.2023.a908655>
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102. <https://doi.org/10.1086/261725>
- Tanrıverdi, H., & Öztürk, S. (2023). ARDL analysis for the effects of R&D expenditures on economic growth: The case of Turkey between 2001–2016. *Fiscaeconomia*, 7(1), 550–567. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1141915>
- Tung, L., & Hoang, L. (2023). Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Gelişmekte olan ekonomilerden kanıtlar. *Bilim ve Teknoloji Politika Yönetimi Dergisi*, 15(3), 636–654. <https://doi.org/10.1108/JSTPM-08-2022-0129>

Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel veri ekonometrisi*. Beta Yayıncılık.

* * * * *

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Katkı Oranı: Yazar çalışmaya tek başına katkıda bulunmuştur.

* * * * *

EXTENDED ABSTRACT

R&D expenditures include investments made to develop new knowledge and technologies, improve existing products or design new processes. In order to understand the impact of R&D expenditures on economic growth, it is first necessary to focus on the function of these expenditures in the economy. R&D activities accelerate technological progress by generating new knowledge and improving existing knowledge. This process generates various benefits at both microeconomic and macroeconomic levels. These effects can be listed as follows. First, R&D investments contribute to the improvement of technologies used in production processes. This leads to lower unit costs and higher productivity. Second, firms that offer innovative products and services gain a competitive advantage in global markets. This contributes to the national economy by supporting export growth. Third, R&D activities increase the demand for qualified labor. This, in turn, leads to both higher employment rates and improved income levels of individuals. Fourth, R&D investments support the development of knowledge-based economies. In such economies, growth is driven by knowledge production and technological innovation rather than physical capital. Finally, R&D activities increase the potential for long-term growth rather than short-term economic fluctuations. This strengthens the economic resilience of countries.

The aim of this study is to reveal the impact of research and development expenditures on economic growth for BRICS-T countries. In this context, panel data analysis method was used in the study where data for the years 2003-2022 were used. According to the findings of the study, the effect of R&D expenditures on economic growth is positive and statistically significant. In other words, a 1% increase in R&D expenditures leads to a 76.82% increase in economic growth. In addition, unemployment rates added as a control variable are also statistically significant.

As a result of the findings, it can be stated that R&D expenditures have a positive effect on economic growth. What should be emphasized here is to increase the contribution to economic growth by implementing policies that can increase R&D expenditures. To increase the contribution of R&D expenditures to economic growth, public institutions should encourage the private sector to allocate more resources to R&D activities. Supports such as tax breaks, grant programs and low-interest loans can help companies increase their investments in this area. Collaboration mechanisms between universities and the private sector should be improved.

Technology transfer offices and joint research centers can facilitate the commercialization of academic knowledge. For R&D activities to be carried out effectively, a qualified workforce is needed. Accordingly, STEM (science, technology, engineering and mathematics) fields should be given more importance in the education system. Small and medium-sized enterprises (SMEs) are an important source of innovation. Special support programs should be designed to facilitate SMEs' access to R&D projects. BRICS-T countries should be encouraged to participate in international R&D projects. Such collaborations can increase knowledge sharing and make domestic firms more competitive in global markets. R&D investments are generally concentrated in big cities. To achieve regional development goals, R&D activities should be spread across the country. A strong measurement and monitoring system should be established to assess the effectiveness of R&D policies. This system can ensure more efficient use of resources.